

MALİYE FİNANS YAZILARI

MALİYE VE FİNANS YAZILARI DERGİSİ ALTI AYDA BİR YAYINLANIR ■ Yıl: 37 Sayı: 119 Nisan 2023
ISSN: 1308-6014

MAKALELER

- Relationship between Environmental, Social and Corporate Governance Performance and Financial Performance
Kemal ÇEK
- Yürütme Organında Merkezileşme ve Maliye Teftiş Kurulu
Songül DEMİREL DEĞİRMENCI
- Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Volatilitésinin Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Taşımacılık Faaliyetleri Üzerinde Etkileri
Hakan ARACI - Gökhan Berk ÖZBEK - Kübra Göksu KÖSTEPEN ÖZBEK
- Bankaların Finansal Karlılık Oranlarıyla Finansal Sağlık Göstergeleri İlişkisi: Türkiye'de Granger Nedensellik Analizi
Sabri Burak ARZOVA - Bertaç Şakir ŞAHİN
- Faaliyet Giderlerinin Firma Kârlılığına Etkisi: BIST 30 Endeksinde İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir İnceleme
Turan ÖNDEŞ - Muhammet LEVET
- Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Siyasi ve İktisadi Boyutu (1945-1953)
Mehmet YILDIRIM

MALİYE FİNANS YAZILARI

MALİYE VE FİNANS YAZILARI DERGİSİ ALTI AYDA BİR ÇIKAR

İMTİYAZ SAHİBİ
Maliye ve Finans Yazıları
Yayımcılık Limited Şirketi Adına

Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar Vakfı
Onursal Başkanı
Tevfik ALTINOK

Türkiye Ekonomik ve Mali
Araştırmalar Vakfı Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN TEMAR

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Dina ÇAKMUR YILDIRTAN Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan ÇANKAYA İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KALE Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SELİMLER İstanbul Aydın Üniversitesi

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Sudi APAK Esenyurt Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan Fehmi BAKLACI İzmir Ekonomi Üniversitesi
- Prof. Dr. Niyazi BERK Bahçeşehir Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN TEMAR
- Prof. Dr. İhsan ERSAN İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Gürbüz GÖKÇEN Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Veysel ULUSOY Yeditepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Targan ÜNAL Doğuş Üniversitesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Sacit AKDEMİR

İLETİŞİM:

İsmail Paşa Sokak No: 47 34718
Koşuyolu – İstanbul Tel: 0216 428 78 58 Fax: 0216 428 78 68
E-Mail: mhasan_eken@yahoo.com

Yıl: 37 Sayı: 119

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Basım Tarihi: Nisan 2023

Basım Yeri: Der Yayınevi

Molla Fenari Sok. No: 28/A Der Han - Fatih/İstanbul

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Emre Alkin İstanbul Topkapı Üniversitesi
- Prof. Dr. Elçin AYKAC ALP İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Prof. Dr. Başak ATAMAN Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Sudi APAK Esenyurt Üniversitesi
- Prof. Dr. Doğan ARGUN Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Hakan AYGÖREN Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan Fehmi BAKLACI İzmir Ekonomi Üniversitesi
- Prof. Dr. Niyazi BERK Bahçeşehir Üniversitesi
- Prof. Dr. Fahri BİLGİNOĞLU İstanbul Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Stefano CASELLI, Bocconi University
- Prof. Dr. Ali CEYLAN İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Prof. Dr. Refik ÇULPAN Penn State University
- Prof. Dr. Nurhan DAVUTYAN Kadir Has Üniversitesi
- Prof. Dr. Salih DURER Yıldız Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN TEMAR
- Prof. Dr. Nazım EKREN İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit EROL Bahçeşehir Üniversitesi
- Prof. Dr. İhsan ERSAN İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Umberto FILOTTO University of Rome "Tor Vergata"
- Prof. Dr. Gürbüz GÖKÇEN Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. A. Osman GÜRBÜZ İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Prof. Dr. Güner GÜRİSOY Okan Üniversitesi
- Prof. Dr. Haluk KABAALOĞLU Yeditepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Lale KARABIYIK Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali İhsan KARACAN İstanbul Ticaret Üniversitesi
- Prof. Dr. Ferudun KAYA Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Prof. Dr. Güray KÜÇÜKCOCAOĞLU Başkent Üniversitesi
- Prof. Dr. Othmar LEHNER University of Applied Sciences Upper Austria
- Prof. Dr. Şaduman OKUMUŞ Doğuş Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Shahrokh M. SAUDAGARAN University of Washington
- Prof. Dr. Orhan ŞENER Kadir Has Üniversitesi
- Prof. Dr. İltir TURAN İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Dr. Masum TÜRKER
- Prof. Dr. Targan ÜNAL Doğuş Üniversitesi
- Prof. Dr. Veysel ULUSOY Yeditepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Sadi Uzunoglu Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Ersan ERSOY Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Hakkı Okan YELOĞLU Başkent Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

- Şelçuk DEMİRALP
- Ömer L. DİNLER
- Dr. Mine Berra DOĞANER
- Pınar ECZACIBAŞI
- Dr. Mahfi EĞİLMEZ
- Mehmet Sıddık ENSARI
- Orhan EMİRDAĞ
- Sedat ERATALAR
- Özen GÖKSEL
- Özer GÜNEY
- Çetin HACALOĞLU
- Felhi HİNGİNAR
- Dr. Nebil İLSEVEN
- Muharrem KARSLI
- Hüsamettin KAVI
- Doç. Dr. Ekrem KESKİN
- Zafer KURTUL
- Mete MELEKSOY
- Prof. Dr. Muhsin MENGÜTÜRK
- Adnan NAS
- Ergun ÖZEN
- Ersin ÖZİNCE
- Bülent ŞENVER
- Neslihan TOMBUL
- Masis YONTAN
- Berna ÜLMAN
- Tuğrul Bilen ÜNAL
- Dr. Hasan Yalçın
- Arzuhan Doğan YALÇINDAĞ
- Tezcan YARAMANCI
- Dr. Halil YOLCU
- Dr. Masum TÜRKER

YAYIN POLİTİKASI

1. Dergi, Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar Vakfı (TEMAR)'nın bilimsel mesleki yayın organıdır. **Maliye ve Finans Yazıları** ilk sayısı Haziran 1986 da yayınlanan Maliye Yazıları Dergisi'nin devamıdır.
2. **Maliye ve Finans Yazıları** ekonomi, maliye ve finans konularında yayınlanan hakemli bir dergidir.
3. **Maliye ve Finans Yazıları**'nın temel yayın politikası, literatüre belirli katkısı olan, özgün araştırma niteliği taşıyan ve uygulamada ortaya çıkan sorunlara ilişkin çözüm önerileri içeren makale, yazı ve çevirileri yayınlamaktır.
4. **Maliye ve Finans Yazıları** dergisi altı ayda bir, Nisan ve Ekim aylarında yayınlanır.
5. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazılar akademik hakem kurulu'nda yazı konusunda uzman iki hakem tarafından isim kapalı olarak incelenir. Hakemler yazı sahibinden düzeltme talep ettiklerinde, hakemlerin istedikleri düzeltmeler yapılmadan yazılar yayına kabul edilmez.
6. Basımına karar verilenler için yazarına kabul yazısı ile bilgilendirme yapılır. Yayına kabul edilmeyen yazılar yazar / yazarlara bildirilir, ancak iade edilmez.
7. Dergide yayınlanacak yazıların tam metin olarak başka bir dergide yayınlanmamış olması esastır.
8. Yazılar yayınlanmadan önce matbaa provası yazarlara gönderilir. Makale içinde dergide basıldığı haliyle görülen hataların sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde yazarlarca herhangi bir eklenti yapılamaz.
9. Dergiye gönderilen yazılarda **Türk Dil Kurumu İmla ve Yazım** esasları gözetilmelidir.
10. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
11. Dergimize gönderilen makalelerin hakemlik sürecine başlanması için 500 TL değerlendirme ve yayım ücreti alınmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Relationship between Environmental, Social and Corporate Governance Performance and Financial Performance

Çevresel, Sosyal ve Yönetimsel Performansın Ekonomik Performans Üzerindeki Etkileri

Kemal ÇEK.....1

Yürütme Organında Merkezileşme ve Maliye Teftiş Kurulu

Centralization of Enforcement and Finance Inspection Board

Songül DEMİREL DEĞİRMENCİ21

Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Volatilitésinin Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Taşımacılık Faaliyetleri Üzerinde Etkileri

The Effects of Oil Prices and Exchange Rate Volatility on Transport Activities in Turkey's Foreign Trade

Hakan ARACI - Gökhan Berk ÖZBEK - Kübra Göksu KÖSTEPEN ÖZBEK.....39

Bankaların Finansal Karlılık Oranlarıyla Finansal Sağlamlık Göstergeleri İlişkisi: Türkiye'de Granger Nedensellik Analizi

The Relationship of Banks' Profitability and Financial Soundness Indicators: Granger Causality Analysis in Turkey

Sabri Burak ARZOVA - Bertaç Şakir ŞAHİN61

Faaliyet Giderlerinin Firma Kârlılığına Etkisi: BIST 30 Endeksinde İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir İnceleme

Effect of Operating Expenses on Firm Profitability: A Study on Firms Traded in the BIST 30 Index

Turan ÖNDEŞ - Muhammet LEVET77

Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Siyasi ve İktisadi Boyutu (1945-1953)

The Political and Economic Dimension of the Turkey-USSR Straits Problem
(1945-1953)

Mehmet YILDIRIM.....97

Editörden

Değerli okuyucularımız,

Editörlüğümde çıkan dergimizin bu sayısında bir tanesi İngilizce ve beş tanesi de Türkçe olmak üzere toplam altı tane makale yer almaktadır. Hakemlik sürecinden geçirilerek yayımlanmaya hazırlanan bu makalelerde geniş bir yelpazede maliye, finans, bankacılık ve performans konuları ele alınmaktadır. Bu makalelerin gerek akademik camiaya ve gerekse ilgili sektör çalışanlarına faydalı olacağını ümit ediyorum.

Faiz sebep, enflasyon sonuç iddiasıyla uygulamaya konulan ekonomi politikaları neticesinde Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon hızla yükseldi ve bunun neticesinde hayat pahalılığı arttı. Faiz sebep, enflasyon sonuç iddiasını desteklemek amacıyla hükümet tarafından uygulamaya konulan düzenlemelerle baskılanan faiz oranı yatırımcıların tercihlerini de önemli ölçüde değiştirdi. Bunun neticelerinden biri de konut fiyatlarının astronomik artışı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu politikaların bir diğer sonucu ise asgari ücretle çalışanların toplam çalışan sayısına oranının yükselmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu oran 2023 yılı içinde %60 düzeyini aşmıştır. Asgari ücrete yakın bir ücretle çalışanların da eklenmesiyle bu oran %70 düzeyine ulaşmaktadır.

Uygulanan bu politikaların sonucunda sabit ücretle çalışan kesimin kazançlarıyla insan onuruna yakışır bir hayat standardını yakalamaları, ev ve otomobil sahibi olmaları imkansız hale gelmiştir.

Ekonomide görülen bu olumsuzluklar yetersiz beslenme, sağlık ve eğitime yeterince ulaşamamanın dışında aile yapısını ve vatandaşların ruh sağlığını dahi bozmaktadır. Bu sorunların çözülmesi hayati önemde olup çözüm için acilen akıl ve bilimi esas alan ekonomi politikalarının uygulamaya alınması gerekmektedir.

Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki defa yayımlanan dergimize, Türkçe ve İngilizce çalışmalarını göndermek üzere akademisyenlere profesyonellere çağrıda bulunurken, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen çalışma arkadaşlarıma, hakemlerimize ve yazarlarımıza teşekkür eder, tüm okurlarımıza selam ve saygılarımı sunarım.

Editörler Kurulu Adına

Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN

Relationship between Environmental, Social and Corporate Governance Performance and Financial Performance

Kemal EK¹

Makale Gönderim Tarihi: 18 Mart 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Abstract

Environmental, social and governance (ESG) performance and their relationship with economic performance of the companies have been a subject of debate. ESG is useful for stakeholders in making decisions and evaluations about companies' economic performance. Building on the stakeholder theory, this paper seeks to find the relationship between ESG performance and economic performance of firms. In this study, ESG data from the UK companies are used which covers the years 2011-2015. Correlation and regression analysis have been conducted in order to test the relationship between ESG and economic performance. The results showed that social and corporate governance performance of the UK companies have a positive and significant relationship with the economic performance. However, environmental performance failed to show a significant relationship with the economic performance. In addition, companies need to improve their environmental performance and find ways to increase the significance of environmental performance on the economic performance for a sustainable growth. The findings are expected to provide a road-map for companies in order to recognize and achieve the benefits of the ESG. The proposed relationship between the ESG and economic performance can contribute to the stakeholders' decision making. This study also provides

¹ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Muhasebe ve Finans Bölümü, Lefkoşa, KKTC, kcek@ciu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5380-4860.

valuable information for developed countries by discussing the findings on the grounds of the UK.

Keywords: *Corporate social responsibility, Economic performance, Environmental performance, Governance performance, Social performance*

Çevresel, Sosyal ve Yönetimsel Performansın Ekonomik Performans Üzerindeki Etkileri

Öz

Çevresel, sosyal ve yönetimsel (ESG) performansın ekonomik performans üzerindeki etkileri her zaman tartışma konusu olmuştur. ESG performansı firma paydaşlarının firmaların ekonomik performanslarını değerlendirmek için kullandıkları bir araçtır. Paydaşlar teorisi göz önünde bulundurularak, bu alışıma ESG performansı ve ekonomik performans ilişkisini incelemektedir. Çalışma İngiltere'de faaliyet gösteren firmaları örneklem olarak almıştır. Çalışma, 2011-2015 yılları arasındaki performans değerlerini kapsamaktadır. Korelasyon ve regresyon analizleri ile ESG ve ekonomik performans ilişkisi analiz edilmiştir. Bulgulara göre sosyal ve yönetimsel performans pozitif ve anlamlı bir şekilde ekonomik performans etkilemektedir. Ancak, çevresel performans anlamlı bir şekilde ekonomik performans etkilememektedir. Bu çalışma, yatırımcılara ve yöneticilere, ESG performans değerlerinin önemini kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çevresel performans, sosyal performans, yönetimsel performans, ekonomik performans*

1. Introduction

Recent changes and innovations within the business environment have changed the way all stakeholders perceive environmental, social and corporate governance (ESG) aspects. The corporate social responsibility is replacing the terms ethics and sustainability in the business industry (Richardson, 2009). There is an effort to find new ways of gaining competitive advantage and ESG data is one major way. The traditional financial data should be supplied with non-financial data in order to provide a more transparent and objective account of the company. There has been a change of the importance placed on the non-financial information; stakeholders are placing more importance on this information (Kapstein, 2001). There has been extensive research on the

effects of financial aspects on the economic and financial performance of the firms. Financial aspects have been the center of attention for many years by scholars, however; the non-financial aspects such as ESG have been mostly ignored. Moreover, the financial crises have affected the whole industries, prompting a need for companies to be more attentive to have a better image and prestige and cover the costs of the financial crisis (Cetindamar and Husoy, 2007; Runhaar and Lafferty, 2009).

International Integrated Reporting Council (IIRC) has been focusing on increasing the disclosure of non-financial information alongside with the financial information within the financial reports of the companies (IIRC, 2013). This is expected to improve the transparency of the reports and provide the sufficient and crucial information to the investors for decision making (Eccles and Krzus, 2010). Traditional financial information which is disclosed by the companies may not always be sufficient for the stakeholders mainly investors, therefore, non-financial information such as ESG are required to make better decisions (Bassen and Kovacs, 2008; Jasch, 2006). Therefore, the ESG instruments have grown in importance. The ESG data have been collected by the ASSET4® ESG database by Thomson Reuters Inc. companies in the United Kingdom. Experts analyzed the publicly available information including annual reports, sustainability reports, and company websites (Reuters, 2015). There are studies conducted by using other ESG databases however, most of them used Kinder, Lynderberg and Domini (KLD) data stream or other data sets (Fowler et al., 2013; Gillan et al., 2010; Galbreath, 2013). Moreover, the ESG data set from the UK is mostly ignored.

The longitudinal data have been investigated during the years 2011-2015. The dataset consists of 5 years of data which equals to 505 business years; therefore, it is expected to provide a broader picture of the UK business world. This study aims to contribute the literature by analyzing longitudinal data collected from the UK companies. The aim of this research is to analyze the relationship between ESG practices and economic performance of the UK firms by considering the stakeholder theory as a framework.

2. Literature Review

2.1. Environmental, Social and Governance

The traditional financial information should be supplied with non-financial information to increase their materiality and effectiveness (Bassen and Kovacs, 2008; Boerner, 2011). There is not a universally accepted definition of CSR and ESG (Dahlsrud, 2008). According to Bassen and Kovacs, (2008)

the ESG are provided information about companies environmental, social and governance matters which allows investors to make better decisions. Galbreath (2013) emphasized that the ESG performance scores of companies indicate their management and risk management performances. The concept of ESG implies an evaluation of the environmental, social and governance practices of companies. The concept of ESG is interrelated with the concept of corporate social responsibility (CSR), ethical investment, socially responsible investment, and sustainability (Richardson, 2009). One of the most widely accepted definitions of CSR has been made by World Business Council for Sustainable Development (2004); the CSR is defined as the organizations' obligations to engage in sustainable and socially responsible activities with all the stakeholders while doing what is good for the organizations. The CSR implies investing socially responsibly by considering economic, ethical, social and legal dimensions (Carroll, 1979). ESG is also a vital element of measuring company performance such as management performance, sustainability performance (Boerner, 2011; Richardson, 2009). The term sustainability entails the view that companies need to consider societal, environmental issues while achieving economic objectives. In the 21st century, the corporate governance has been included within the CSR dimensions as the stakeholder are placing more attention on the governance criteria (Galbreath, 2013 Richardson (2009) stated that materiality and importance of the ESG issues are increasing and the investors consider ESG scores while making decisions. In addition, the relationship between ESG concepts and the economic concepts is necessary to be analyzed when CSR and sustainability are considered (Schaltegger and Burritt, 2005).

The importance of CSR and ESG can be interpreted by the stakeholder theory (Tarmuji et al., 2016; Roberts, 1992; Clarkson, 1995; Davenport, 2000). The stakeholder theory supports that organizations should consider the needs of all of the stakeholders including employees, customers, society, environment, and community (Freeman, 1984). According to Wood (1991) and Carroll (1991), the stakeholder theory should be the framework for social responsibility studies and a stakeholder perspective for CSR and its effects is necessary. Therefore, stakeholders of an organization can develop positive perceptions towards the organization which can bring benefits. According to Clarkson (1995), corporations which fail to fulfill stakeholders' societal expectations will end up in an unfavorable competitive position. ESG can be used as a strategic tool for maintaining positive relationships with both the internal and external stakeholders.

2.2. Economic Performance

Economic performance implies non-financial measures such as customer loyalty, company performance, and shareholder loyalty (Reuters, 2015). There is a continuous and controversial debate on the relationship of social practices with the economic performance of firms. In addition, Adams and Larrinaga-Gonzalez and Adams (2007), financial benefits are not the sole reason that non-financial benefits are also motivating companies in participating socially responsible initiatives. The impacts of ESG components on the economic performance have been researched; however, the results are not obvious and sufficient (Horváthová, 2010; López-Gamero et al., 2009; Barnett, Salomon, 2006). According to Gray and Shadbegian (1993), there is a negative relationship between the environmental practices and the economic performance. Previous literature suggested that firms' CSR initiatives create customer loyalty (He and Li, 2011; Marin et al. 2009). Moreover, when considering financial performance, the ESG operations are positively correlated with the financial performance of the firms (Christmann, 2000; Hart, 1995; Marcus and Geffen, 1998; Russo and Fouts, 1997). Economic benefits of the ESG includes a positive corporate image, employee commitment, and motivation (Heal, 2005; Schaltegger and Burritt, 2005; Gray and Balmer, 1998). The concerns of companies' reputation and the image are getting higher as the companies are relying more on intangible aspects than tangible aspects. This has created a need for ESG practices to help companies reduce the risks of poor corporate image and reputation (Richardson, 2009). According to Hansen and Schrader (2005), economic outcomes are potential benefits of the ESG practices, however; it is not guaranteed that positive economic outcomes will flow to the companies.

2.3 Environmental Dimension

The environmental dimension of the ESG is concerning both the internal and external stakeholders of a company. Stakeholders such as investors, consumers, employees and others require environmental operations and environmental disclosures from the companies (Jasch, 2006). Accordingly, companies' awareness on the potential benefits of fulfilling environmental responsibilities is increasing. The environmental dimension of ESG database by Thomson Reuters (2015) consists of reducing the resources used, reducing carbon emissions, and increasing product innovation. Dolique (2007) suggested that the issue of climate change has created a responsibility for companies to reduce their CO₂ emissions and resources. Companies need to

perform their business activities by considering environmental sustainability requirements such as reducing consumption and waste of resources as well as using sustainable materials (Melquiot, 2003). Bassen (2007) mentioned that companies need to learn the importance of ESG performance because in the foreseeable future businesses will face pressures from stakeholders to increase their environmental responsibilities. Additionally, reducing any type of waste would benefit a company simply by reducing resource usage (Porter, 1991). Melnyk et al. (2003) asserted that companies which consider environmental responsibilities found themselves in better competitive positions and achieve better economic outcomes. According to the stakeholder theory, environmental responsibility entails the view that organizations participate in environmentally friendly activities in order to maintain positive relationships with their stakeholders (Branco and Rodrigues, 2007). Moreover, protecting the environment can be perceived as morally expected to be fulfilled by the companies (Branco and Rodrigues, 2007). Therefore, it could be expected that environmentally friendly operations have a positive relationship with the economic performance of firms.

2.4 Social Dimension

The social dimension of the ESG involves the aspects; quality of employment, health and safety, training and development, diversity, human rights, community and product responsibility (Reuters, 2015). The social dimension of the ESG is directly synonymous with the concept of corporate social responsibility (CSR). The CSR is classified by Carroll (1991) into four categories namely economic, legal, ethical and philanthropic responsibilities. It should be noted that companies are expected to be economically profitable, do not act unlawful, be ethical and contribute to the society (Carroll, 1991). Furthermore, participating in these operations would lead to better financial performance due to increased positive perceptions by the stakeholders (Branco and Rodrigues, 2007). Additionally, these positive perceptions can be regarded as intangible assets which can create a competitive advantage for the companies (Branco and Rodrigues, 2007). It should be noted that companies which have a reputation of being socially irresponsible would face detriments. Epstein and Schnietz (2002) implied that companies listed in the Fortune 500 which are operating in large industries such as oil, dressing, and mining observed decreasing trends in their share prices. It is claimed that this declining trend in the share prices is happened due to the perceptions of people who expect unethical operations from these larger industry companies (Epstein and Schnietz, 2002). According to Salomon and Barnett (2012), firms with

most successful and highest impact socially responsible activities achieved the most favorable financial outcomes. Therefore, it could be expected that socially responsible operations have a positive relationship with the economic performance of firms.

2.5 Governance Dimension

Environmental and social responsibilities and practices are not the sole concern of the ESG research. Scandals such as Enron, WorldCom, OneTel have arisen awareness and attention on the importance of corporate governance. Corporate governance perspective involves the relationship between shareholders of a firm and the insider members of the firm (John and Senbet, 1998). According to Mayer (1997), corporate governance practices can be seen as a control mechanism to ensure shareholders' benefits are considered. The key aspects of corporate governance as highlighted in Thomson Reuters (2015) investigation are broad structure and functions, compensation policy, rights given to shareholders, vision, and strategy of the companies. It is claimed that achieving effective and efficient corporate governance benefits the companies in creating goodwill, positive perceptions and decreasing the risk of bankruptcy (Daily and Dalton, 1994). Shareholders are not the only parties interested in corporate governance practices of the companies. All the stakeholders are concerned with the governance practices of firms (Klettner et al., 2014). Companies are expected to adopt their corporate governance practices in a way that companies include environmental, social and ethical practices within their corporate governance objectives (Kolk, 2008). Stakeholders' interests are to be considered while achieving a more successful corporate sustainability (de Graaf and Stoelhorst, 2013). A successful corporate governance strategy is expected to involve necessary actions to establish sustainability within the organization (Klettner et al., 2014). There is an increasing attention on the sustainability of companies by their stakeholders. This has made it inevitable that companies need to implement sustainability strategies into their corporate governance structures (Klettner et al., 2014). According to the stakeholder theory, corporate governance should be used as a framework to ensure the benefits of all the stakeholders of a company (Gill, 2008). Transparency and the quality of governance disclosures are expected to be higher in developed countries (Bushman et al. 2004).

2.6 Hypothesis Development

Firstly, environmental practices are expected to have an impact on the economic performance of the firms. Therefore, businesses develop new strategies and focus more on environmental practices in order to ensure the benefits (Sarkar, 2008). According to Sarkar (2008), there is a significant relationship between the environmental and economic interests of a business. Moreover, competitive nature of businesses is also affected by the environmental performance of firms (Walley and Whitehead, 1994). Businesses which are successful in environmental aspects including developing environmentally friendly technologies would find themselves in better competitive positions (Porter and van der Linde, 1995). Sustainability concerns are increasing; therefore, new concepts such as CSR and ESG are necessary to overcome environmental problems (Devall and Sessions, 2001). Stakeholders are placing more importance on the environmental practices of businesses due to the fact that they are associated with economic performance (Richardson, 2009).

Therefore,

H1 There is a positive association between environmental performance and economic performance.

H2 Companies show an increasing environmental performance over time.

Secondly, the social performance of businesses is expected to have a relationship with the economic performance. The social performance of companies is defined by Wood (1991) as the rules and policies of companies in order to ensure social responsiveness. Accordingly, the relationship between social performance and economic performance can be explained by the stakeholder theory (Wood and Jones, 1995). Stakeholders develop perceptions about the companies' CSR reputations (Bowen et al., 1995; Bull, 1987; Cornell and Shapiro, 1987; and Jones, 1995). There are different studies conducted for analyzing the relationship between social performance and economic performance. The studies analyzing short term and long-term impact of social practices found differing results: a negative relationship has been found by Wright and Ferris (1997); a positive relationship has been found by Posnikoff (1997) and Waddock and Graves (1997).

Therefore,

H3 There is a positive association between social performance and economic performance.

H4 Companies show an increasing social performance over time

Thirdly, the importance of corporate governance has been increased. The effects of corporate governance are widened and it also affects all the stakeholders (Klettner et al., 2014). Therefore, there is an expanded group of stakeholders require financial and non-financial aspects. Accordingly, the concept of corporate governance is acting as a mediating framework which the board communicates its structure, citizenship, and commitments with other stakeholders (Gill, 2008). Moreover, UK is one of the countries with most successful companies in adopting corporate governance strategies. Hence, governance performance of UK companies is expected to have an effect on the economic performance (Bushman et al. 2004).

Therefore,

H5 There is a positive association between corporate governance performance and economic performance.

H6 Companies show an increasing governance performance over time.

3. Methodology

In this study, secondary data by Thomson Reuters have been used. Asset4® database includes companies listed in the UK and experts value their ESG performances. The UK is chosen to be analyzed because there are differences among countries due to different backgrounds (Ortas et al. 2015; Tarmuji et al. 2016). A credible third party such as Thomson Reuters is a favorable company for analyzing the ESG performance accurately without bias (Graafland et al. 2004; Novethic, 2011; Galbreath, 2013). 101 companies were chosen randomly from the list of companies. The data set include environmental, social, governance, and economic scores recorded during the years 2011-2015. The ESG data set involves indexes about companies' performances weighted from 0 (lowest) to 100 (highest). Average of the scores for each measure has been calculated in order to allow statistical analysis by correlation and regression method. Researchers suggested that correlation and regression methods should be used in order to allow analysis of the relationship between variables (Aras et al., 2010; Nelling and Webb, 2008). The independent variables are the ESG dimensions: environment, social and governance. The dependent variable is the economic performance. In addition, in order to measure the companies' performance of ESG practices over the years, t-tests were conducted (Galbreath, 2013). This allowed comparison of mean values between the years.

Table 1. Thomson Reuters (2015) Asset4® ESG and economic performance indicators

Environmental Performance	Social Performance	Governance Performance	Economic Performance
Emission Reduction	Product Responsibility	Board Functions	Client Loyalty
Product Innovation	Community	Board Structure	Performance
Resource Consumption Reduction	Human Rights	Compensation Policy	Shareholders Loyalty
	Diversity and Opportunity	Vision and Strategy	
	Employment Quality	Shareholder Rights	
	Health and Safety		
	Training and Development		

Cronbach's Alpha method was used to analyze the reliability of the data (Zikmund, 2003). The Cronbach's Alpha of the dependent and independent variables are 0.861 which is higher than the acceptable level of 0.7 and above (Pallant, 2007). Then, the data was analyzed using correlation and regression analysis.

In this study the following hypotheses are tested:

H1 There is a positive association between environmental performance and economic performance.

H2 Companies showed an increasing environmental performance over time.

H3 There is a positive association between social performance and economic performance.

H4 Companies showed an increasing social performance over time.

H5 There is a positive association between corporate governance performance and economic performance.

H6 Companies showed an increasing governance performance over time.

4. Results

The descriptive statistics for the overall values for the five-year period are shown in the table 2 below. The highest mean score of 77.64 is observed for corporate governance performance with a standard deviation of 15.56. Environmental and social performances have shown similar mean values of 60.19 and 61.53 with standard deviations of 25.86 and 24.30 respectively. The economic performance score showed the lowest mean value of 57.27 with a standard deviation of 24.65

Table 2. Descriptive statistics of variables

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Economic	101	6.96	94.98	57.27	24.65
Environmental	101	10.52	93.41	60.19	25.86
Governance	101	5.27	95.20	77.64	15.56
Social	101	7.01	95.02	61.53	24.30

Table 3 below shows the correlation analysis for the ESG performance and economic performance. It can be observed that the correlation between variables is significant with each other ($p < 0.01$). Social performance showed the highest correlation coefficient (.664) with economic performance. Governance and environmental performances showed correlation coefficients of .588 and .564 respectively.

Table 3. Correlation analysis of ESG and economic performance

	Economic Performance	Governance Performance	Environmental Performance	Social Performance
Economic Performance	1	.58***	.56***	.66***
Governance Performance	.58***	1	.57***	.52***
Environmental Performance	.56***	.57***	1	.80***
Social Performance	.66***	.52***	.80***	1

Table 4 below shows the regression analysis results for the relationship between individual ESG performances and the economic performance for the average of the years between 2011 and 2015. The regression results showed that R-value is .721 which indicates a positive and strong correlation between ESG variables and the economic performance. R square value indicates that 52% of the variance in economic performance of the companies in the UK list can be explained by the ESG operations. The F value of the regression is 17.33 ($p < 0.01$) which indicates that the regression model is significant. The results also showed that social and governance performances have a significant relationship with the economic performance of UK firms. Therefore, H3 and H5 are accepted. However, environmental performance failed to show a significant relationship with the economic performance. Therefore, H1 is not accepted.

Table 4. Regression analysis for the relationship between ESG performances and economic performance.

	Beta coefficients	t	Sig
(Constant)	-14.57	-1.63	.10
Environmental	-0.05	-.48	.63
Social	0.53	4.45	.00
Governance	0.54	3.94	.00
F-value	17.3		.00
R	0.72		
R ²	0.52		
Adjusted R ²	0.50		

The table 5 below shows the descriptive statistics for each ESG variable for the years 2011-2015. Descriptive statistics include minimum, maximum, means and standard deviations of environmental, social and governance performances. In accordance with the descriptive statistics, paired sample t-tests were conducted to compare the mean values and examine the ESG performance of firms. Firstly, the environmental dimension showed an increasing trend with a t-value of 3.09 ($p < 0.01$). Secondly, the social dimension showed an increasing performance with a t-value of 3.55 ($p < 0.01$). Thirdly, the governance dimension showed an increasing performance with a t-value of 2.57 ($p < 0.01$). Therefore, H2, H4 and H6 are accepted.

Table 5. Descriptive statistics for years 2011-2015

Statistics	ENV 2011	ENV 2012	ENV 2013	ENV 2014	ENV 2015
Minimum	10.66	9.69	9.64	9.89	11.9
Maximum	94.07	93.84	93.67	94.19	94.17
Mean	58.34	60.16	61.11	64.00	62.61
SD	26.96	26.77	26.76	26.27	25.65
Statistics	SOC 2011	SOC 2012	SOC 2013	SOC 2014	SOC 2015
Minimum	6.52	7.47	6.31	8.24	5.56
Maximum	96.30	96.13	96.50	96.60	95.65
Mean	60.07	61.39	61.58	64.86	65.15
SD	25.75	26.19	26.38	23.39	23.40
Statistics	GOV 2011	GOV 2012	GOV 2013	GOV 2014	GOV 2015
Minimum	5.09	3.87	3.67	7.72	5.98
Maximum	95.81	95.70	96.94	95.73	95.68
Mean	75.67	77.18	76.99	81.35	79.00
SD	18.98	17.73	16.19	14.24	16.12

5. Discussion

The relationship of ESG operations with the economic performance of UK firms have been analyzed by statistical tests. The impact of ESG operations on the economic performance of firms has been the center of debates in the 21st century. Schaltegger and Synnestvedt (2002) conducted a study on the environmental management performance of firms and economic performance of firms. It is claimed that the environmental practices can have both positive and negative impacts on the economic performance of firms (Schaltegger and Synnestvedt, 2002). The correlation results have implied that environmental dimension of the ESG showed a positive and significant relationship on the economic performance. However, the regression analysis implied that despite having a relationship with economic performance, the environmental operations did not have a significant relationship with the economic performance of UK firms. Therefore, the findings of this research opposed the previous findings which support the influence of environmental practices on economic performance (Porter and van der Linde, 1995; Windsor, 2001). The findings may imply the fact that the firms in the UK do not pay sufficient attention to the environmental operations; therefore, fail to experience the positive effects of environmental practices on economic performance (Buchholz, 1991; Porter and van der Linde, 1995; Welford, 1994). Tarmuji et al. (2016) found similar results and did not accept the impact of environmental operations on the economic performance. Client loyalty, company performance, and shareholder loyalty are not affected by companies' environmental practices. Therefore, the results have implied that hypothesis H1 cannot be accepted. In addition, the t-test showed a significant, however, a low value; therefore, H2 is accepted. It can be said that companies increased their environmental performances; however, they need to improve their performance.

The social operations are expected to have a positive relationship with the economic performance of the firms. According to McGuire et al. (1988), a firm with successful social responsibility practices is expected to have a good corporate image which maintains positive relationships with companies' stakeholders. Therefore, this implies that economic benefits may be expected due to enhanced positive relationships with the stakeholders of the firms (McGuire et al. 1988). The stakeholder theory is used as a framework in this study in order to explain the relationships between the variables. Donaldson and Preston (1995) claimed that stakeholder theory is effective in explaining organizational behaviors. Accordingly, the stakeholder theory implies that the economic performance of firms depends on their actions towards both their internal and external stakeholders (Cornell and Shapiro, 1987; Freeman, 1984; Jones, 1995; McGuire et al., 1988). The results of this study are in

line with Balabanis et al. (1998) and Tarmuji et al. (2016) who found that social operations have a positive impact on economic performance. Moreover, the findings of this study have implied that the social dimension of the ESG has a positive and significant correlation with the economic performance. In addition, social dimension has a significant relationship with the economic performance of UK firms. Social operations of UK firms indicate that social factors are the most influential variable affecting the economic performance. Therefore, the hypothesis H3 can be accepted. In addition, there is a slightly increasing trend of social performance. Therefore, H4 is accepted.

There is an ongoing debate on the impact of corporate governance on economic performance. In a developed country such as the UK, it is expected that corporate governance operations are positively associated with economic performance. The literature on the nexus contains a variety of conclusions. For instance, Tarmuji et al. (2016) found that the only ESG construct that demonstrated a relationship with economic performance in Malaysian companies was governance performance. Sila and Cek (2017) discovered a substantial correlation between social and environmental performance, two ESG components, and economic success in an Australian setting. Governance Performance of Australian-listed corporations did not significantly correlate with financial performance (Sila & Cek, 2017). Velte (2017) discovered a favorable correlation between German companies' ESG performance and return on assets. For instance, a negligible correlation between sustainability measures was discovered by Galema, Platinga, and Scholtens in 2008 for financial risk and return across 289 U.S. corporations. A meta-analysis of empirical studies on the performance of the economy and the environment has produced contradictory findings (Wagner et al., 2002). Furthermore, there are studies which support that corporate governance operations of firms positively influence economic and financial performance (Gompers et al. 2003; Brown and Caylor, 2004). In this study, the results showed that there are a positive correlation and a significant relationship between corporate governance operations of firms operating in the UK and their economic performances. The findings are in line with previous studies (Gompers et al. 2003; Brown and Caylor, 2004; Tarmuji et al. 2016). Stakeholders are placing importance on corporate governance issues due to the fact that agency problems and scandals have occurred within this concept (Coffee, 2005). According to McKinsey and Company (2000), investors have positive perceptions for companies with successful corporate governance structures and negative perceptions for companies with weaker corporate governance structures. The findings of this research are also in-line with Drobetz et al. (2004) findings that there is a positive relationship between corporate governance and economic performance of firms in Germany. Therefore, the

hypothesis H5 can be accepted. Moreover, the t-test showed that companies slightly increased their governance performances. Therefore, H6 is accepted.

6. Conclusion

The dynamic development of the business world created a need for practices such as ESG to contribute to the economic success of the companies. ESG practices provided companies the extra capability to achieve better economic outcomes. Stakeholders are now aware of the importance of the ESG practices. Results showed that social and governance dimension of the ESG have an influence on the economic performance of companies in the UK. It can also be concluded that the social and governance practices have a positive impact on the economic performance. Noteworthy, environmental dimension of the ESG practices failed to show a significant influence. This implied that companies in the UK might need to improve their environmental practices and increase awareness of the importance of environmental practices to see the benefits. This paper showed that stakeholders can use social and governance performances as economic performance indicators. According to Boerner (2010), it is an expectation and requirement by the stakeholders for companies to participate in ESG practices. This also makes the need for this study inevitable. In addition, this study contributes the literature by providing evidence on the relationship and impact of ESG practices on economic performance in a developed country such as the UK. These findings may provide insights for studies focusing on other developed countries. Moreover, despite focusing on a single ESG practice, this study focused on all three dimensions of the ESG. Thomson Reuters provided a unique, credible and up-to-date data about companies operating in the UK.

ESG is non-financial information, therefore, shows the drawbacks of these type of information. The sample of this study only involves the UK data. Therefore, the findings may only apply to UK or similar developed countries. Moreover, the sample size of the research is relatively low. In other words, the findings cannot be generalized for all countries. In addition, secondary data have been employed; therefore, any errors made by the experts of the data collection would yield inaccurate results. As a future research suggestion, other aspects could be considered while scoring the companies ESG performances. Secondly, a larger sample size from various countries could yield generalizable results. Another future research suggestion is evaluating why environmental practices did not have a significant impact on the economic performance of firms.

References

- Adams, C.A. and Larrinaga-González, C. (2007). Engaging with organizations in pursuit of improved sustainability accounting and performance. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 20(3), 333–355.
- Aras, G., Aybars, A., and Kutlu, O. (2010). Investigating the relationship between corporate social responsibility and financial performance in emerging markets. *International Journal of Productivity*, 59(3), 229–254.
- Balabanis, G., Phillips, H. C., and Lyall, J. (1998) Corporate social responsibility and economic performance in the top British companies: are they linked?, *European Business Review*, 98 (1), 25-44.
- Barnett, M.L. and Salomon, R.M. (2006). Beyond Dichotomy: The Curvilinear Relationship Between Social Responsibility and Financial Performance. *Strategic Management Journal*, 27 (11), 1101–1156.
- Bassen, A. (2007). Carbon Disclosure Project – Germany Report 2007, BVI Bundesverband Investment und Asset Management e. V., Frankfurt a. M.
- Bassen, A., and Kovacs, M. (2008). Environmental, Social and Governance Key Performance Indicators from a Capital Market Perspective. *Zeitschrift für Wirtschafts- und Unternehmensethik*, 9(2), 182–192.
- Bill, D. and Sessions, G. (1985). ‘Deep Ecology: Living as if Nature Mattered.’ Salt Lake City, UT: Peregrine Smith.
- Boerner, H. (2010). Sustainable and responsible investment: The revolution is on. *Corporate Finance Review*, 14, 39–41.
- Boerner, H. (2011). Sustainability and ESG reporting frameworks: Issuers have GAAP and IFRS for reporting financials—What about reporting for intangibles and non-financials? *Corporate Finance Review*, 15, 34–37.
- Bowen, R. M., L. DuCharme and D. Shores: 1995, ‘Stakeholders’ Implicit Claims and Accounting Method Choice’, *Journal of Accounting and Economics*, 20, 255–295.
- Branco, M. C., and Rodrigues, L. L. (2007). Positioning stakeholder theory within the debate on corporate social responsibility. *EJBO Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 12(1), 5-15.
- Brown L.D., Robinson J.M., Caylor M.C. (2004). Corporate governance and firm performance. http://www.issproxy.com/pdf/corporate_governance.
- Buchholz, R. A. (1991) “Corporate Responsibility and The Good Society: From Economics to Ecology”, *Business Horizons*, 34 (4), 19-31.
- Bull, C. (1987), ‘The Existence of Self-enforcing Implicit Contracts’, *Quarterly Journal of Economics*, 147–156.
- Bushman, R., Chen, Q., Engel, E., and Smith, A. (2004), ‘Financial accounting information, organizational complexity and corporate governance systems’, *Journal of Accounting and Economics*, 37, 167-201.
- Carroll, A. B. (1979) ‘ A three dimensional conceptual model of corporate performance’, *Academy of Management Review*, 4, 497-505

- Carroll, A. (1991). The Pyramid Of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons* 34, 39–48
- Cetindamar, D. and Husoy, K. (2007). Corporate social responsibility practices and environmentally responsible behavior: the case of the United Nations Global Compact. *Journal of Business Ethics*, 76, 163–176.
- Christmann, P. (2000). Effects of “best practices” of environmental management on cost competitiveness: The role of complementary assets. *Academy of Management Journal*, 43(4), 663–680.
- Clarkson, M. (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *Academy of Management Review*, 20 (1), 92-117.
- Coffee, J. (2005). “A theory of corporate scandals: why the USA and Europe differ?”, *Oxford Review of Economic Policy*, 21(2), 198-211.
- Cornell, B. and A. Shapiro (1987). Corporate Stakeholders and Corporate Finance, *Financial Management* 16(1), 5–14.
- Dahlsrud, A. (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15, 1-13.
- Daily, C.M., and Dalton, D.R. (1992). The Relationship between governance structure and corporate performance in entrepreneurial firms. *Journal of Business Venturing*, 7, 375-386.
- Davenport, K. (2000). Corporate Citizenship: A Stakeholder Approach for Defining Corporate Social Performance and Identifying Measures.
- de Graaf, F. J., and Stoelhorst, J. W. (2013). The role of governance in corporate social responsibility: lessons from Dutch finance. *Business and society*, 52(2), 282-317.
- Dolique, L. (2007). *Risques globaux et développement durables - Fausses pistes et vraies solutions*, Paris: L’Harmattan.
- Donaldson, T. and Preston, L.E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: concepts, evidence, and implications, *Academy of Management Review*, 20, 65-91.
- Eccles, R. G., and Krzus, M. (2010). *One Report: Integrated Reporting for a Sustainable Strategy*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Epstein, M. and Schnietz, K. (2002). Measuring the cost of environmental and labor protests to globalization: An event study of the failed 1999 Seattle WTO talks, *The International Trade Journal*, 16, 19.
- Fowler, H., Slater, D., Johnson, J., Ellstrand, A., and Romi, A. (2013). Does it Pay to be Green?. A Meta-Analysis of Moderators of the CEP—CFP Relationship. *Journal of Business Ethics*, 112(2), 353-366
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
- Gill, A. (2008). Corporate Governance as Social Responsibility: A Research Agenda, *Berkeley Journal of International Law*, 26 (2), 452-478.
- Gillan, S. L., Hartzell, J. C., Koch, A. and Starks, L. T. (2010), Firms’ environmental, social and governance (ESG) choices, performance and managerial motivation. Working Paper.
- Gompers P.A., Ishii J., Metrick A. (2003). Corporate Governance and Equity Prices. *Quarterly J. Econ.*, 118(1), 107-155.

- Graafland, J. J. (2004). Collusion, reputation damage and interest in codes of conduct: the case of a Dutch construction company. *Business Ethics: A European Review*, 1, 127–142.
- Gray, W.B., and Shadbegian, R.J. (1993). Environmental regulation and manufacturing productivity at the plant level, NBER Working Paper No. 4321, National Bureau of Economic Research.
- Hansen, U. and Schrader, U. (2005). Corporate Social Responsibility als aktuelles Thema der Betriebswirtschaftslehre. *Die Betriebswirtschaft*, 65(4), 373–395.
- Hart, S. L. (1995). A natural-resource-based view of the firm. *Academy of Management Review*, 20, 996–1014.
- He, H., and Li, Y. (2011). CSR and service brand: The mediating effect of brand identification and the moderating effect of service quality. *Journal of Business Ethics*, 100(4), 673–688.
- Heal, G. (2005). Corporate social responsibility: An economic and financial framework. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice* 30(3), 387–409.
- Horváthová, E. (2010). Does environmental performance affect financial performance? A meta-analysis. *Ecological Economics*, 70, 52–59.
- International Integrated Reporting Council (IIRC) (2013). *The International Integrated Reporting Framework*, London.
- Galbreath, J. (2013). ESG in focus: ‘The Australian evidence’, *Journal of Business Ethics*, 118 (3), 529–541.
- Galema, R., Plantinga, A., and Scholtens, B. (2008). The stocks at stake: Return and risk in socially responsible investment. *Journal of Banking & Finance*, 32(12), 2646–2654. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.06.002>
- Jasch, C. (2006). EMA as the next step in the evolution of management accounting. *Journal of Cleaner Production*, 14, 1190–1193.
- John, K., and Senbet, L.W. (1998). Corporate governance and board effectiveness. *Journal of Banking and Finance*, 22, 371–403.
- Jones, T. M. (1995). Instrumental Stakeholder Theory: A Synthesis of Ethics and Economics, *Academy of Management Review*, 404–437.
- Kapstein, E.B. (2001). The Corporate Ethics Crusade, *Foreign Affairs*, 80 (5), 105–119.
- Klettner, A., Clarke, T., and Boersma, M. (2014). The governance of corporate sustainability: Empirical insights into the development, leadership, and implementation of the responsible business strategy, *Journal of Business Ethics*, 122 (1), 145–165.
- Kolk, A. (2008). Sustainability, accountability and corporate governance: exploring multinationals reporting practices. *Business Strategy and Environment*, 17, 1–15.
- Marcus, A., and Geffen, D. (1998). The dialectics of competency acquisition: Pollution prevention in electric generation. *Strategic Management Journal*, 19 (12), 1145.
- Marin L., Ruiz, S., and Rubio, A. (2009). The role of identity salience in the effects of corporate social responsibility on consumer behavior. *Journal of Business Research*, 84(1), 65–78.
- Mayer, F (1997). Corporate Governance, Competition, and Performance, in *Enterprise and Community: New Directions in Corporate Governance*, Deakin, S., and Hughes, A. (Eds.), Blackwell Publishers, Oxford, UK.

- McGuire, J., Sundgren, A., and Schneeweis, T. (1988). Corporate Social Responsibility and Firm Financial Performance. *The Academy of Management Journal*, 31(4), 854-872.
- McKinsey and Company (2002). *Global Investor Opinion Survey on Corporate Governance*.
- Melnyk, S.A., Sroufe, R.P., Calantone, R. (2003). Assessing the impact of environmental management systems on corporate and environmental performance. *Journal of Operations Management*, 21 (3), 329–351.
- Melquiot, P. (2003). *1001 mots et abréviations de l'environnement et du développement durable*, Lyon: Edition Recyconsult.
- Nelling, E., and Webb, E. (2008). Corporate social responsibility and financial performance: the virtuous circle revisited. *Springer Science and Business Media*, 32(8), 197–209.
- Ortas, E., Gallego-Alvarez, I., and Álvarez Etxeberria, I. (2015). Financial Factors Influencing the Quality of Corporate Social Responsibility and Environmental Management Disclosure: A Quantile Regression Approach. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management.*, 22, 362–380.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual*, 3rd Edition, Crows West, New South Wales.
- Porter, M., and C. van der Linde (1995). Toward a New Conception of the Environment Competitiveness Relationship, *Journal of Economic Perspective* 9(4), 97–118.
- Porter, M.E. (1991). America's green strategy, *Scientific America*, 264 (4), 168.
- Posnikoff, J. 1997. Disinvestment from South Africa: They did well by doing good, *Contemporary Economic Policy*, 15, 76-86.
- Richardson, B. J. (2009). Keeping ethical investment ethical: Regulatory issues for investing for sustainability. *Journal of Business Ethics*, 87, 555–572.
- Roberts, R. W., 1992. Determinants of Corporate Social Responsibility Disclosure: an Application of Stakeholder Theory. *Accounting, Organizations and Society*, 17(6), 595-612.
- Runhaar, H. and Lafferty, H. (2009). Governing Corporate Social Responsibility: An Assessment of the Contribution of the UN Global Compact to CSR Strategies in the Telecommunications Industry. *Journal of Business Ethics*, 84, 479-495.
- Russo, M. V., and Fouts, P. A. (1997). A resource-based perspective on corporate environmental performance and profitability. *Academy of Management Journal*, 40, 534–559.
- Sarkar, R. (2008), Public policy and corporate environmental behavior: a broader view. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15, 281–297.
- Schaltegger S, Burrett R. (2005). Corporate sustainability. In *The International Yearbook of Environmental and Resource Economics 2005/2006*, Folmer H, Tietenberg T (eds). Elgar: Cheltenham, 185–222.
- Schaltegger, S. and Synnvestedt, T. (2002). The Link between “Green” and Economic Success: Environmental Management as the Crucial Trigger between Environmental and Economic Performance. *Journal of Environmental Management*, 65, 339-346.
- Sila, I., and Cek, K. (2017). The impact of environmental, social and governance dimensions of corporate social responsibility on economic performance: Australian evidence. *Procedia Computer Science*, 120, 797–804. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.11.310>

- Tarmuji, I., Maelah, R., and Tarmuji N.H. (2016). The Impact of Environmental, Social and Governance Practices (ESG) on Economic Performance: Evidence from ESG Score, *International Journal of Trade, Economic and Finance*, 7 (3), 67-74.
- Thomson Reuters. (2015). Thomson Reuter's data stream ASSET 4 ESG content. URL. [Online]. Available: http://extranet.datastream.com/data/ASSET4%20ESG/documents/Thomson_Reuters_DS_ASSET4_ESG_Content_Fact_Sheet_April_2015.pdf.
- Velte, P. (2017). Does ESG performance have an impact on financial performance? Evidence from Germany. *Journal of Global Responsibility*, 8(2), 169–178. <https://doi.org/10.1108/JGR-11-2016-0029>
- Waddock, S.A., and S.B. Graves (1997). The Corporate Social Performance-Financial Performance Link, *Strategic Management Journal*, 18 (4), 303- 319.
- Wagner, M., Phu, N. V., Azomahou, T., and Wehrmeyer, W. (2002). The relationship between the environmental and economic performance of firms: An empirical analysis of the European paper industry. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 9(3), 133–146. <https://doi.org/10.1002/csr.22>
- Walley, N. and B. Whitehead. (1994). It's not easy being green. *Harvard Business Review* 72 (3), 2-7.
- Windsor, D. (2001). The Future of Corporate Social Responsibility, *The International Journal of Organizational Analysis* 9(3) ,225–256.
- Wood, D. (1991). Corporate Social Performance Revisited, *The Academy of Management Review* 16(4), 691– 717.
- Wood, D.J. and Jones, R.E. (1995). Stakeholder Mismatching: A Theoretical Problem in Empirical Research on Corporate Social Responsibility, *The International Journal of Organizational Analysis*, 3 (3) , 229-267.
- Wright, P. and Ferris, S. (1997). Agency conflict and corporate strategy: the effect of divestment on corporate value, *Strategic Management Journal*, 18, 77-83.
- Zikmund W G. (2003). *Business Research Methods*, 7th edition, Thomson/South-Western.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yürütme Organında Merkezileşme ve Maliye Teftiş Kurulu

Songül DEMİREL DEĞİRMENCİ¹

Makale Gönderim Tarihi: 20 Mayıs 2022

Makale Kabul Tarihi: 17 Mart 2023

Öz

Ülkemizde teftiş kurulları, bakanlıklarla beraber ilk defa oluşturuldukları Osmanlı Devleti'nin son döneminden bugüne çeşitli etkilerle değişime uğramışlardır. 2011 yılında 646 sayılı KHK ile kurum kapatılmış, kurumun mevcut personeli farklı adlarla ve görev kapsamına yalnız iç denetim koyularak sınırlandırılmışlardır. Bu değişiklik, yürütmenin merkezileşmesi yönünde yapılan diğer değişikliklerle bir bütün oluşturmuştur. 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle benzer değişiklikler devam etmiştir. Çalışma Maliye Teftiş Kurulu'nun kaldırılmasının yürütmenin merkezileşmesi yönünde bir çaba olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Teftiş Kurulu, merkezileşme, denetim

Jel Sınıflandırması: D73, H83

Centralization of Enforcement and Finance Inspection Board

Abstract

Inspection Boards have undergone changes with various effects since the last era of Ottoman Empire, when they were first established. In 2011, with the Decree No. 646, the Finance Inspection Board was closed. Their current staff is limited by different names and by putting internal audit only in the scope of duty. This constituted a whole with other changes made towards

¹ Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü/İşletme Yönetimi Programı, songuldemirel66@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-0982-0796

centralization of enforcement. Similar changes continued with transition to the Presidential Government System in 2017. The study reveals that abolition of Finance Inspection Board is an effort aimed at centralizing enforcement.

Keywords: *The Inspection Board of Finance, centralization, inspection*

JEL Code: *D73, H83*

1. Giriş

Devlet yönetiminde merkezileşmenin, siyasal veya kurumsal manada olmak üzere iki farklı biçimde düşünülmesi mümkündür. Merkezileşmenin kelime kökü olan merkez sözcüğü genellikle devletin başkent ve başkent örgütlenmesini anlatırken, merkezileşme ise devlet idaresinde, kararların alınmasında başkent örgütlenmesinin etkin olduğunu, bunun içerisinde de özellikle yürütmenin üst hiyerarşilerine doğru bir çekilme olduğunu anlatmaktadır (Angın, 2019, s. 366). Merkezileşme kavramı merkezi idarenin yerel yönetimlere nazaran görev, yetki ve kaynaklar konusunda kendisi lehine daha çok pay ayırması anlamında da kullanılabilir (Yaşlıkaya, 2018, s. 261). Siyaset mekanizması işletilirken merkezileşme, iktidarın belli siyasetçiler elinde toplanması şeklinde ortaya çıktığı görünmektedir. Kurumsal veya idari anlamda ise, merkezileşmede kamuya ait örgütlerin elindeki yetkileri hiyerarşinin daha yukarısında bulunan makamlara devretmesidir. İdari merkezileşmede, özerk birimlerin siyasi iktidara bağlanmasıyla da olabilmektedir. Ek olarak kurumların kendilerine ait yetkilerinin ellerinden alınarak tek bir kişiye verilmesiyle yapılabilmektedir (Güran, 1989, s. 17). Kurumların birleştirilmesi, belirli bir yerde toplanması ya da kaldırılarak yetkilerinin bir üst kurumda toplanmasını da merkezileşme kapsamında saymak mümkündür (Saylam ve Öktem, 2015, s. 13). Özerk bir birimin, kurumsal hiyerarşinin içerisine alınarak yetkilerinin ve yetkili olduğu konuların nitelik ve nicelik olarak azaltılması, yönetsel sınırlarının daraltılması ve yaptığı işlerin birden çok kişi tarafından denetlenmesi merkezileşme yanında birimin işlevsizleştirilmesine de neden olacaktır. Tüm bunların ötesinde herhangi bir zamana ve mekâna özgü olmayan devletin doğasının güç talebi, ekonomik ve toplumsal alanda merkezileşme eğiliminin görülmesine neden olabilecektir (Gören, 2021, s. 56).

Ülkemizde yürütme organını güçlendirmeye dönük çabalarla örtüşen merkezileşme eğilimi, 1961 Anayasası'nda 1971'de yapılan değişikliklerde görülmüş ve 1982 Anayasası'nda benzer yönlü eğilim devam etmiştir. Yürütme organına Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarabilme yetkisi verilmesi, pek çok önemli görevin, yetkinin ve kritik kurumların yürütmeye bağlanması, yasamaya nazaran yürütmenin daha öne çıkan bir duruma gel-

mesi, merkezileşmenin ve yürütmenin güçlendirilmesinin sonucudur. 1982 Anayasası Başbakan ve Başbakanlığa merkezi idare içerisinde stratejik kurumlar bağlanılarak geniş bir işlev alanı tanımlanmıştır (Sadioğlu, 2018, s. 70). 1982 Anayasası döneminde kamu yönetimini siyasal iktidarın kontrolüne sokan çeşitli formüller getirilmiştir. Örneğin kamu personeli sözleşmeliliğe çevrilmiştir (Güran, 1989, s. 17). Ülkemizde 2018'in ortalarından itibaren başkanlık sistemi uygulamalarına geçilmiştir. Sistemin uygulanmasıyla çıkarılmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, yürütme organında bulunan Cumhurbaşkanı'na asli düzenleme yetkisi vermiş ve özerk bir inisiyatif alanı tanımlamıştır. Bu kararnameler merkezi yönetimin, peyderpey Cumhurbaşkanlığı'nda toplanmasına aracılık etmiştir (Zengin, 2019, s. 1).

Çalışmanın amacı, kamu yönetiminde yürütmenin merkezileşmesi yönünde adımların atıldığı son yıllarda Maliye Teftiş Kurulu'nun kapatılmasının bu yönde bir yenilik olduğunu ortaya koymaktır. Kurulduğu günden kapatıldığı 2011 yılına kadar, mesleğe alınma, mesleği sürdürme ve mesleği icra etme biçimiyle ayrıcalıklı bir kamu görevi olan Maliye Teftiş Kurulu üyeliğinin kendine has bu yönleriyle getirdiği kamusal katkıların önemine değinilmiştir. Kurumsal kültürün oluşturduğu bu bilgi birikiminden vazgeçilmiştir. Çalışma şimdiye dek Maliye Teftiş Kurulu'nun kapatılma nedenleri üzerine yazılmış diğer araştırmalardan farklı olarak, konuya devletin tümünde meydana gelen değişikliklerle beraber bakmaktadır.

2. Modern Devletin Maliye Sisteminin Kurulması ve Denetimin Kurumsallaşması

Günümüzdeki yönetim sisteminin temeli 19. yüzyılda atılmıştır. Tanzimat döneminde yapılmak istenen siyasal ve mali yönden merkezi otoritenin güçlendirilmeye çalışılmasıdır (Yılmaz, 2019, s. 18). Kökenini Avrupa'dan alan bakanlık sisteminin amacı yönetimin merkezileştirilmesiydi. Avrupa'dan farklı olarak parlamenter sistem içerisinde gelişmek yerine, Sadrazam'ın yetkilerini nezaretlere devretmesiyle oluşturulmuşlardır (Lamba, Aktel, Altan ve Kerman, 2014, s. 185). Tımar sisteminden iltizam sistemine geçişte de benzer bir mali merkezileşme süreci yaşanmıştır. Aynı verilen vergiler yerine, süftece ve poliçeler aracılığıyla toplanan bir nakit gelir elde edilmek istenmişti. Tanzimat öncesi Başbaki kulluğuna dair memuriyetin Yavuz Sultan Selim döneminde oluşturulduğu, defterdarlıkta on altıncı yüzyılın ikinci yarısında rastlanılmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 15-16). Defterdara bağlı olarak hem devlet gelirlerini tahsil etmek hem de Başbaki Kulluğu'na bağlı çalışan memurları denetlemekle görevliydi. Teftiş ve yoklama için taşraya görevlendirilebilirlerdi. Olası bir suç durumunda sorgulama ve gözaltına almaya varan bir

teftiş yapabilmekte ve ilgili davaların mahkemesinde savcı olarak bulunabilmektelerdi (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015, s. 94-95). Vergi denetimi görevi yıllar içerisinde farklı kurumlarca yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde on altıncı yüzyılın başından 1838 Tanzimat'ın ilanına kadar Başbaki Kulları aracılığıyla vergi denetimi sağlanmıştır. Bu tarihten sonra yerine kurulan Maliye Nezareti görevi sürdürmüştür (Marufoğlu ve Gökbnar, 2021, s. 3).

Türk kamu denetim sistemi, Fransa'dan esinlenerek Kıta Avrupa'sı denetim modeli örgütlenmesi sisteminde yapılanmıştır. Kıta Avrupa'sı denetim modelinde denetim; teftiş kurulları ve müfettişler üzerinden yapılmaktaydı (Mil, 2013: 198). On dokuzuncu yüzyıla kadar görev yapmış olan Başbaki kullarının ne kadar süredir verginin teftişi işini yaptıklarına dair kesin bir tarih bulunmamakla beraber on altıncı yüzyılda çeşitli tarihi belgelerde rastlanılmaktadır (Emecen, 1992, s.126-127). Başbaki kulları, maliye nezareti kurulduktan sonra, maliye müfettişi ünvanı verilerek görevlerine devam ettirilmişlerdir (Yılmaz, 2019, s. 19). İlerleyen yıllarda denetimin müstakil bir yapı tarafından yapılması gereği ortaya çıkmış; maliye müfettişlerinin görevi 1840'ta Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye, 1851 yılında Zimemat Komisyonu'na devredilmiştir. Meclis-i Maliye bir yıl sonra kaldırılarak görevi Meclis-i Muhasebeye verilmiştir. Meclis-i Muhasebe ise 1864 yılında kaldırılmıştır (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015, s. 95-96). 1839-1879 yılları arasında yapılan reformların uygulanmasını denetlemek amacıyla oluşturulan meclis ve komisyonlar, Teftiş Heyeti'nin oluşturulmasında öncü olmuşlardır (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015, s. 92). Osmanlı maliyesinde modern nitelikte teftiş yapabilecek bir mekanizmanın olmamasının eksikliği uzun yıllar hissedilmişti. II. Abdülhamit Babıâli'ye işleri bırakmadan mali sistemi güçlendirmek ve yönlendirmek istemiştir. Teftişin amacı gelirleri artırarak ve giderleri azaltmaya çalışmaktı (Tabakoğlu, 2016, s. 787). 1879'da kabul edilen Teftiş Muamelatı Maliye Nizamnamesi'yle, Teftiş Heyeti'nin kurulmuş ve hemen ardından mali denetim maliye müfettişleri eliyle yapılmaya başlanmıştır (Marufoğlu ve Gökbnar, 2021, s. 2). Maliye Teftiş Heyeti'nin görevi maliye memurlarının hesaplarını incelenmesi ve soruşturulmasıydı (Tabakoğlu, 2016, s. 788). Heyette çalışacak müfettişler, devlette görev yapmış, bu görevinde kendisinden yararlanılabilecek ehliyet ve liyakate sahip olanlar arasından seçilecekti (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015, s. 107).

Türkiye Cumhuriyeti'nin mali yapısının kuruluşu yıllarına tekabül eden 1927 yılı Bütçe Kanunu'nun ekinde maliye teşkilatı merkez ve taşra teşkilatları belirlenmiştir. Maliye Bakanlığı'nın teşkilat düzenlemesi diğer bakanlıklarla beraber 1929 yılında 1452 Sayılı Devlet Memurları Maaşının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun'la yapılmıştır. Merkez Teşkilatı'nda Teftiş Heyeti

sayılmaya devam etmiştir (Giray, 2010, s. 304). 1936 tarihinde 2996 sayılı Kanun'la Maliye Bakanlığı teşkilatı ve görevleri ayrı bir Teşkilat Kanunu ile düzenlenmiştir. Mali Tetkik Heyeti (bir reis, dört aza) ve Teftiş Heyeti (reis, başmüfettiş, müfettiş ve müfettiş yardımcıları) bulunmakta görevleri ve kimlerden oluştuğu sıralanmaktadır (Maliye Vekâleti Teşkilâtı'nın, 1936).

Modern manada verginin denetlenmesi, Maliye Teftiş Kurulu'nun kurulmasıyla başlamış ve ortaya çıkan ihtiyaçlar nedeniyle hesap uzmanları, gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri de bu görevi yapmaya başlamışlardır (Marufoğlu ve Gökbunar, 2021, s. 2). 1929 yılında maliye teşkilatına 1452 sayılı Kanun ile Maliye Vekâleti'ne üç ana teşkilat oluşturulmuş: Merkez Teşkilatı, Bağlı Kuruluş ve Birimler ile Taşra Teşkilatı. Merkez Teşkilatında Teftiş Heyeti'ne ek olarak Varidat ve Memurin Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur (Devlet Memurları Maaşatının, 1929). Varidat Umum Müdürlüğü, 1942 yılında çıkarılan 4286 sayılı Kanun'la değiştirilerek, Vasıtasız ve Vasıtalı Vergiler Umum Müdürlüğü adını almıştır (Maliye Teşkilâtına Dair, 1942). Hesap Uzmanları Kurulu 1945 yılında çıkarılan 4709 sayılı Kanun'la kurulmuştur. 4709 sayılı Kanun'da hesap uzmanlarının hangi niteliklere sahip olması gerektiği tanımlanmış; ayrıca hesap uzmanı olabilmek için uygunluğu önceden tespit edilenler dışında üç yıl bir hesap uzmanı yanında muavinlik yapmaları gerektiği tanımlanmıştır (Hesap Uzmanları Kurulu, 1945). Vasıtasız ve Vasıtalı Vergiler Umum Müdürlüğü, 4910 sayılı kanunla kaldırılmış, günümüzde aynı adla devam eden Gelirler Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Maliye Bakanlığı Kuruluş, 1946). Gelirler Kontrolörleri, 2005 yılında çıkarılan 5345 sayılı Kanun çıkarıldığında denetime dâhil olmuşlardır (Gelir İdaresi Başkanlığının, 2005).

1970'lere kadar kurulduğu haliyle çalışan teftiş kurulları, yeni sağ siyasal ve yeni kamu yönetimi anlayışının oluşturduğu baskıyla değişime uğramıştır. Yeni Kamu Yönetimi'nin ilkelerinden olan performans kavramı da anlayışın diğer temel kavramlarından biri olarak yerini almıştır (Arslan ve Gürses, 2015, s. 273). Maliye Bakanlığı'nın yükü azaltılarak görevlerinin yeniden tanımlanması yoluna gidilmiştir. 178 sayılı KHK (Bakanlıkların Kuruluş ve Görev, 1983) ile bakanlıklar ve bunlara bağlı kuruluşlarda büyük organizasyon değişikliklerine gidilmiştir (Giray, 2010, s. 306-307).

Cumhurbaşkanı'nca veto edilen 15.07.2004 tarihli ve 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun ile yeniden köklü değişiklikler yapılması planlanmıştır. Zira bu Kanundan sonraki süreçte teftiş kurullarının varlıkları tartışmalı hale gelmiştir. Zikredilen 5227 sayılı Kanun'un TBMM' de kabulünden itibaren 2011 yılına kadar olan süreçte yeniden yapılandırılan kamu kurumlarında teftiş kurullarının isimle-

rinin değiştirildiği, bu dönemde daha çok “Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı” isminin tercih edildiği görülmektedir. Örneğin dağınık durumdaki sosyal güvenlik kuruluşlarının birleştirilmesi neticesinde meydana getirilen yapılanmada teftiş birimi için bu isim tercih edilmiştir. 2011 yılında birçok Bakanlık yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırılma sonrasında teftiş kurullarının yapısının değiştirildiği, denetim birimlerinin isimlerinde, denetim elemanlarının unvanlarında ve yetkilerinde farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

3. 5018 Sayılı Kanun ve Denetimdeki Değişiklikler

Türk Kamu Yönetimi’nde küreselleşmenin tesiriyle yeni bir mali denetim anlayışını 2003 yılında 5018 sayılı Kanun getirmiştir (Kömürçüler, 2011, s. 148). Kanun, kamu kurum ve kuruluşlarında iç denetim birimleri oluşturulması düzenlenmiştir (RG: 24.12.2003, Sayı: 5018). Kamu idarelerinde iç denetçi kadrolarının yetiştirilebilmesi için; İç Denetim Koordinasyon Kurulu’nun koordinatörlüğünde, Maliye Bakanlığı tarafından iç denetçi eğitimleri verilmiştir. Böylelikle yeni bir anlayışla çalışan iç denetim sistemi oluşturulmuştur.

5018 sayılı Kanunu’nda geçmişten farklı olarak performans denetimi getirilmiştir (Eraslan ve Tozlu, 2011, s. 38). Aynı yıl başka bir yasal düzenleme olan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı hazırlanmış, kamu yönetiminde yeni bir anlayışın işaretleri olmuştur. 5018 sayılı Kanun, 1927 yılından itibaren uygulanan Genel Muhasebe Kanunu’nu yürürlükten kaldırmıştır. Program bütçe sisteminden vazgeçilmiş Analitik Bütçe Sınıflandırılması Esas alınmıştır. Mali disiplin, hesap verebilirlik ve mali saydamlık hedeflenerek kamu kaynaklarını etkin kullanmak amacıyla performans esaslı bütçelemeye geçilmiştir (Giray, 2010, s. 302). Reformlarla iç-dış denetim/teftiş sarmalından oluşan ve özellikle iç denetimin ön planda olduğu Anglosakson sistemine doğru bir dönüşümün olduğu görülmektedir. Oysa ülkemizde kendine has bir kamu denetim sistemi ve kültürü bulunmaktaydı (Mil, 2013, s. 198). Kamu yönetiminde reform yapılmasına dair 1950’li yıllarla beraber çeşitli çabalar olmuş, 2000’li yıllarda yönetimin sorumluluğu ilkesi doğrultusunda iç denetim birimleri kurulması gerektiğinden hareketle 1970’li yıllarda kontrolörlük birimleri kurulmuştu. 5018 sayılı Kanun ile de mali iç denetçilik getirilmiştir. Denetim, siyasi sorumlu bakandan alınarak, yönetimin denetimi altına konulmuştur. Böylelikle etkisizleştirilmiş bir denetim söz konusu olabilecekti. Dış denetim ise Anglo-Sakson sistemdekine benzer biçimde, suç sayılan fiiller görülmeksizin, yalnızca para ile özel denetim şirketlerince bağımsız denetlenmesi planlanmaktaydı (Karatepe, 2009, s. 220-225).

Denetlemenin içeriği değişerek uygulanan politikanın başarısına ve kontrol etmek yerine yönlendirmeye doğru bir biçim almıştır. Bütün dünya 1970 sonrası kamu kurumlarının performansını artırmayı odağına koyduğu bir denetimi hedeflemiştir. Ülkemizde 5018 sayılı Kanun ile somut hedefler koyularak, ulaşılp ulaşılmadığının kontrolü başlamıştır (Özer, 2015, s. 25). 5018 sayılı Kanun’un 64. maddesinde, denetlenmesi gerekli bir husus gör-düklerinde müfettişlerin kısmen başlatabildikleri soruşturma açma yetkilerini, iç denetçilerin amirlerine bildirerek onların insiyatifleri ile mümkün olacak biçimde düzenlenmiştir. İç denetçinin bağımsızlığı görevini yaparken nasıl bağımsız olabilecekleri yönünde bir belirlilik bulunmamaktadır. Denetçinin kendisine herhangi bir görev verilememesi ya da yaptırılamayacağı ile ilgili düzenleme, denetçiye ait bir bağımsızlık alanıdır (Kahraman, 2011, s. 357-358). Denetim sonrası görülecek hukuksuzluklarda, soruşturma ve inceleme yapılmaması denetimin eksikliklerle yerine getirilmiş olduğunu göstermektedir (Akbulut vd. 2012, s. 695).

Teftiş hizmetinin kamusal bir nitelik arz etmesi için hukuksal araçlarla yapılması gerekmektedir. Hukuka uygunluk teftişe nesnel bir meşruluk zemi-ni kazandırmakta, teftiş geçerli bir temele dayanmış olacaktır (Akbulut vd. 2012, s. 696). Nitekim yeni durumda hukuka uygunluk denetiminden uzaklaşarak, performans denetimine doğru bir denetim biçimine gidilmiştir (Oğuz-türk ve Ünal, 2015, s. 236).

Denetim sisteminin değişmesinde uluslararası belirleyiciler de yön ve-rici olmuştur. Bu etkenlerden biri, Avrupa Birliği üyelik sürecinde müzakere-lerin devam edebilmesi için Anglo-Sakson denetim sisteminin benimsenme-sinin önerilmesidir. Burada temel olarak üst yöneticiye geniş bir hareket alanı sağlanarak, üst yönetime bağlı iç denetim ve dışarıdan bağımsız kuruluşlardan hizmet satın alma yoluyla dış denetim yapılması öngörülmekteydi. 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun’un 40.maddesinde denetimle Sayıştay görevlendirilmekteydi. Nite-kim 5018 sayılı kanunun 68.maddesi dış denetimin Sayıştay tarafından ya-pılmasını hükme bağlamıştır (Apan, 2011, s. 11). Bakanlar Kurulu’nun 2010 yılında çıkardığı kararnameyle (RG: 24.12.2003, Sayı: 5018) kabul edilen “Saydamlığın Artırılması ve Yolsuzlukla Mücadelenin Güçlendirilmesi Stra-tejisi (2010-2014)” isimli uluslararası belgenin amacı; denetleyen birimlerin kapasitelerinin arttırılması, denetim raporlarından çıkarılan sonuca göre olası yolsuzluk alanlarının tespiti ve gereken önlemlerin alınmasına dair çalışma-lar yapılmasıydı. Yolsuzluklarla mücadelenin bağımsız bir biçimde yapılabil-mesinin yolu, yolsuzluğu araştırarak kurumların herhangi bir siyasi otoriteye bağlı olmamaları gerekmektedir. Dünyada bu tür kurumların oluşturulma-

sında en çok dikkat edilen bu özelliğinin bulunup bulunmadığı olmaktadır. Türkiye’de 5018 sayılı Kanun’da ki sorun iç denetim sistemini uygulayacak görevlilerin üst yöneticiye bağlı olma durumlarıdır. Mevcut sistemde denetim elemanlarının bakan, müsteşar ya da genel müdüre bağlılığı buna benzemektedir. Kapatılan teftiş kurullarının hem geleneklerini oluşturabilmiş olmaları hem de hâkim güvencesine benzeyen biçimdeki müfettişlik güvencelerine sahip olmaları anlamında bağımsızlık konusunda daha ileri bir yerde bulunmaktaydılar (Apan, 2011, s. 28-29).

4. Yürütmenin Merkezileşmesi ve 646 sayılı KHK

Türkiye’de yürütmenin merkezileşme 2004 yılında başlamıştır (Yaşlıkaya, 2018, s. 261). 2010 yılında anayasada yapılan değişikliklerle yüksek yargı yeniden düzenlenmiştir (Taşkın, 2011, s. 222). 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı büyükşehir yasasında aksi yönde bir kırılma görülmüştür. İl özel idareleri kapatılarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuş, haliyle il genel meclisleri de kapatılmıştır (Yaşlıkaya, 2018, s. 261). 2011 yılı KHK’ları, OHAL KHK’ları ve 2017 yılında yapılan referandumun sonrasında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle beraber inşasını tamamlamıştır. Türkiye’de yıllardır devam eden yürütme erkini güçlendirme eğilimi yerini Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemiyle birlikte eğilimden öteye kurumsal bir kimliğe büründürmüştür. 2010 Anayasa yapılan değişikliklerle yüksek yargı yeniden düzenlenmiştir (Angın ve Övgün, 2020, s. 637-638). 2011 yılında otuzun üstünde kanun hükmünde kararname çıkartılarak çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Aydın, 2012, s. 9). Bunların birçoğu bakanlıkları düzenlemekte, beş tanesi yeni bakanlıkların kurulmasını ve 5 tanesi ile de bakanlıkların birleşme-ayrılma işlemini içermekteydi (Küçükyağcı, 2015, s. 224-226). Birleştirilen ya da yeni kurulan bu bakanlıklarla merkezi idarede bir dönüşüm yaşanmıştır. Siyasi merkezileşme bakan yardımcılığı ile başlamış, üst kurullarla devam etmiş ve ardından üst kurulların bakanlıklara bağlanması ile sonuçlanmıştır (Fedai, 2015, s. 195).

2011 yılında çıkarılan KHK’ların içerisinde öncelikle kamu yönetimi ve karar mekanizmaları üzerinde durulmuştur. 2016-2018 yıllarında çıkarılan olağanüstü hal dönemi KHK’ları ve 2017 yılında kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişin sonuçları benzer olmuştur. Siyasi ve idari manada öne çıkarılarak aktör ve kurumlar cumhurbaşkanlığının çatısı altına alınarak, Angın’ın adını verdiği “hibrit merkezileşme”nin temelleri atılmıştır. 2011 KHK’larıyla Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklar merkezileşmenin odağında bulunurken; 2016 yılından sonra merkezileşmenin odağı Cumhurbaşkanlığı olmuştur (Angın, 2019, s. 367).

Merkezileşme yönünde yapılan değişikliklere birçok örnek vermek mümkündür: 637 sayılı KHK ile kurulan Ekonomi Bakanlığı çatısında birden çok bakanlık bağlanmış, bütün ekonomi yönetimi üst kademelerde yoğunlaşarak merkezileşme ile sonuçlanmıştır (Övgün, 2016, s. 168). 3046 sayılı Kanun'da, 643 sayılı KHK ile yapılan değişiklikle bakan yardımcılığı siyasi ve istisnai kadro olarak, bakan ile müsteşarın arasında konumlandırılmıştır (Güler, 2012, s. 16). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi için çıkarılan KHK'larda önemli ölçüde merkezileşme kurumsallaşmıştır. 643 sayılı KHK'da bakan yardımcılığı kadrosu oluşturulurken, sonrasında çıkarılan 703 sayılı KHK ile bakanlıklarda bulunan müsteşar, müsteşar yardımcısı ve merkez valiliği kadroları kaldırılmıştır. Bu düzenlemeler merkezileşmeyi tesis ederken; kamu personel rejiminde yeni istisnai kadroların oluşturulmasıyla siyasi bir yapı tesis edilmiştir. İstisnai kadrolar devlet memurluğu, kurumsal uzmanlığa çevrilerek kamuda uzmanlaşmaya ağırlık verilmiştir (Güler, 2012, s. 18-19). 633 ve 662 sayılı KHK'lar ile çalışma, sosyal güvenlik ve sosyal politika alanlarıyla ilgili Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda yoksul, yaşlı, kadın ve çocuklar ile ilgili tüm yetki ve görevler üst siyasi makam olan Bakanlık'ta toplanmıştır. 663 Sayılı KHK'da sosyal güvencenin ve sosyal politikanın kapsamı daraltılmış ve merkezileştirilmiştir (Angın ve Övgün, 2020, s. 642). Merkezileşme yönlü çıkarılan yasal düzenlemelerden biri de 14 ilin büyükşehir yapılmasına onay veren 6360 sayılı Büyükşehir Yasası'dır. Başka bir örnek ise; 649 Sayılı KHK ile 3046 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle bağımsız idari otoritelerin bakanlıklara bağlanmasıdır.

646 sayılı KHK ile Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuş; maliye müfettişleri, hesap uzmanları, gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri vergi müfettişi unvanı ile bir kurul çatısı altında ve yatay örgütlenmeyle yapılandırılmışlardır (RG: 11.07.2011, Sayı: 27990). Yapılan bu değişiklikle farklı mesleki eğitim, deneyim, bilgi düzeyi ve farklı kurumsal kültüre mensup denetmenler aynı hiyerarşide eşitlenmişlerdir. Hazine ve Maliye Bakanlığı çatısı altında bulunan örgütün geçmiş Vergi Denetim Üst Kurulu'nun yönetim özerkliğinden herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Merkezi hükümet ve siyasi baskılardan uzak daha objektif bir denetimin gerçekleştirilerek denetimin etkinliğinin ve buna bağlı olarak da vergi hâsılatının artırılması planlanmıştır. Yeni yapıyla verimli bir mükellef denetimi yapılarak, kayıt altına alınması hedeflenmiştir. Önerilen yeni organizasyon şeması ile denetçilerin, çekişmelerden uzak karşılıklı güven, işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışabilecekleri düşünülmüştür (Gediz Oral vd. 2015, s. 140-142).

2011 yılında 6223 sayılı Yetki Kanunu'na dayanarak çıkarılan, 646 sayılı KHK ile Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurularak (RG: 10.07.2011,

Sayı:27990), vergi incelemesi için çalışan dört farklı mesleğin kadroları ve bağlı buldukları kurul ve başkanlıklar kapatılmış oluyordu (Bakır, 2012, s. 81). Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hesap Uzmanları Kurulu Başkanlığı, Gelirler Kontrolörleri Kurulu Başkanlığı kaldırılmış, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı oluşturulmuştur. Maliye Bakanlığı Müfettişleri, Hesap Uzmanları ve Gelirler Kontrolörleri Vergi Başmüfettişi ve Vergi Müfettişi olmuştur. 178 sayılı Maliye Bakanlığı'nın Kuruluşu Hakkında KHK ile Maliye Teftiş Kurulu lağvedilerek, bakanlık ve bakan adına denetim yapabilecek bir kurum kalmamıştır. Bunun yerine denetim yapacak personel, yönetsel hiyerarşi adına bir denetim yapabileceklerdi. Taşra birimleri merkezi denetim birimi yapılarak, müfettiş ünvanında ve özlük haklarında *eşitlenmişlerdir* (Karatepe, 2011, s. 6-9).

646 sayılı KHK'nın gerekçesinde, vergi denetiminde çok başlılığı önleyerek (Marufoğlu ve Gökbnar, 2021, s. 2), yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomiyile mücadele karşısında bu mekanizmayı daha etkin kullanmak gibi nedenler sayılmıştır (Oğuztürk ve Ünal, 2015, s. 236). Sayılan sebepler, 2003 yılında yasalaşmayan 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanun'un gerekçesinde belirtilmiş, teftiş kurulları "siyasileşmiş denetim birimleri" olarak tariflenmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda belirtilen iç denetim birimleri kurulduğundan dolayı, teftiş kurullarına gerek kalmadığı düşüncesinin hâsıl olduğu muhtemeldir. Oysaki gerçekleşen sonuçla, hedeflenen sonucun birbiriyle uyumlu olup olmadığının tespiti maksadıyla denetim yapılmaktadır. Neticesinde ise aksaklığın/eksikliğin giderilmesi, sorunların çözülmesi, yapılan eylemlerin mevzuata uygunluğu ve daha iyiye gidebilmenin yolları ortaya çıkmaktadır (Yürekli, 2011, s. 31).

Teftiş Kurulu, Maliye Bakanlığı'na bağlı en köklü denetim örgütüydü. İç denetim yapan Teftiş Kurulu'nun içerisinde çıkararak oluşturulan ve dış denetimden sorumlu olarak Hesap Uzmanları Kurulu kurulmuştu (Hesap Uzmanları Kurulu, 5974). Bu kurul üyeleri büyük mükellefleri incelemekle görevliydi. Maliye Bakanlığı'nın en üst hiyerarşisinde bu kurul üyeleri bulunmakta idi. Gelirler Kontrolörleri vergi incelemesi yapmanın yanında, teşkilata mensup çalışanları denetleme ve soruşturmalarına yapabilmekteydi. Maliye Bakanlığı'nın taşra denetim birimini vergi denetmenleri oluşturmakta ve Vergi Dairesi Başkanı'na bağlı olarak çalışmaktaydılar. Vergi incelemelerinin neredeyse tamamını yapan vergi denetmenleri, sayıları denetim personelinin beşte dördüne tekabül etmekteydi. Kamu personeli ile ilgili her tür teftiş yetkisine sahiplerdir. Dört meslek grubunun farklı hiyerarşilerde farklı birimlerde çalışmaları çatışmalara neden olabilmekteydi. 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda (Vergi Usul Kanunu, 1961) *dört farklı denetim grubunda bulunan personelin*

mükellefleri inceleme yetkisi tanınmıştır. Tarih içinde kurumsal yapı denetimin nasıl ve kimler tarafından yapılacağını belirlemiştir. Birimler arasındaki görev taksimatını birim amirlerinin katılımıyla yılda bir kez toplanan Vergi İnceleme Koordinasyon Kurulu yapmaktadır. Hesap Uzmanları Kurulu üst düzey mükellefleri ve karmaşık işleri, vergi denetmenleri ise küçük ve orta büyüklükteki mükelleflerin vergi incelemelerini yapmaktadırlar (Bakır, 2012, s. 85-86). Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı denetim birimleri ve mesleki çalışmalarını önlemek amacıyla kurulmuştur (Marufoğlu ve Gökbunar, 2021, s. 2). Vergi denetiminde etkinlik, etkililik ve verimliliğin olduğu, uzmanlığın ön planda olduğu tek yerden yönetilmek istenmiştir. Oluşturulan yapının başarısı, enformel kurumsal düzenlemeler ve örgütsel yapının bu durumu desteklemesiyle mümkün olabilecektir. Ek olarak vergi müfettişi kimliğinin, denetmenler tarafından kabul edilerek bir örgüt kimliği altında birleşmesi gerekmektedir.

Kapatılan Maliye Teftiş Kurulu, geçmişte yaptığı denetimlerle ses getiren yolsuzlukları ortaya çıkarmıştı. Bu yolsuzluklar, siyasi nüfuz sahibi kimselere kadar uzanan ciddi yolsuzluk dosyalarıydı (Milliyet, 14.11.2003). Maliye teşkilatında bu yolsuzlukları ortaya çıkaran uzman ile uzman yardımcısı, müfettiş ile müfettiş yardımcısının mesleki uzmanlığa erişmesi, üstatlık ilişkisi sürecinde edindikleri bilgi ve deneyimle gerçekleşmekteydi. Teşkilatta bulunan hesap uzmanları, gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri yeni işe başlayan tecrübesiz gençlere üç yıl gözetim ve rehberlikleriyle yetiştirilmekteydiler. Türk tarihinde 13. Yüzyıl Ahilik Teşkilatı'nda ve Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde Atabey ve Lala'ların üstlendikleri roller üstatlığın daha ileriye düzeyde uygulandığı müesseseler arasında sayılabilmektedir. Bu eğitim ve geliştirme süreci, başta işe yeni başlayanlar olmak üzere kuruma birçok fayda sağlamaktadır. Bir yönüyle mesleki gelişim diğer yönüyle çalışma ve sosyal hayatlarıyla ilgili örgüte, bütünlüklü bir entelektüel seviye yükseltme fırsatı sunmaktadır (Alayoğlu, 2012, s. 104-127).

Maliye Teftiş Kurulu'nun bakanlık teşkilatında yeri; kurulması ve sonrasında 3046 sayılı Kanun'la da (Bakanlıkların Kuruluş ve, 1984), Anayasa'nın 112. maddesine dayanarak bakana doğrudan bağlı olarak oluşturulmuştu. Amacı yönetimi altında bulunanların iş ve eylemlerini hukuka uygunlukları itibarıyla denetlemektir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren denetim yapacak personel, bakanlıkların diğer personellerinden ayrı bir yerde konumlandırılmışlardı (Bozkurt, 2010, s. 271). Teftiş ve denetim birimlerinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında kendiliğinden soruşturma yapma yetkisi varken, ilerleyen yıllarda belirtilen makamların direktifleriyle harekete geçmeleri yönünde düzenlemeler yapılmıştır (Akbulut vd. 2012, s. 697).

Maliye teftiş kurulunun kaldırılması, devletin bütün teşkilatlarında gerektiğinde teftiş, soruşturma ve inceleme yapabilecek birimin eksilmesi anlamındadır. Bunların yanında Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nın (VDKB) Maliye Bakanı'na bağlı olması vergi incelemelerinde siyasi etkiyi mümkün kılacaktır (Bakır, 2012). Yapılan bir araştırmada çalışmaya katılan denetmenlerin %75,5 VDK'nın bağımsız olması gerektiği kanaatindeyler. Eski sistemin yetki ve görev karmaşası yarattığı noktada %78,1 oranı çıkmıştır. Vergi Denetim Kurulu'nun (VDK) kurulmasının tek başlılık anlamında katkısı olduğu ancak; grup başkanlıklarının olmasının buna yeni bir engel oluşturacağı konusunda endişeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar çoğunlukla (%60,4) VDK ile beraber uzmanlaşmanın destekleneceği görüşündeyler (Savaşan, İzgi Şahbaz ve İnce, 2014, s. 57).

5. Yeniden Açılan Maliye Teftiş Kurulu

15 Temmuz Darbe Girişimi ve ardından 17 Nisan 2017 ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle 2010 sonrası beliren merkezileşme eğilimi farklı bir formda kurumsal bir hale getirilmiştir. Artık gelinen noktada yürütmeyi güçlendirme bir eğilim olmaktan çıkarılarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kurumsallaştırılmış merkezileşme eğilimi de buna bağlı olarak hibrit (idari + siyasi) yapıya kavuşturulmuştur. Yani idari ve siyasi karar mekanizmaları ile süreçleri birleştirilmiş ve bunlar tek bir merkezde Cumhurbaşkanlığında toplanmıştır (Angın ve Övgün, 2020, s. 644).

İlk Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin çıkarıldığı 10.07.2018 tarihinden 25.02.2020 tarihleri arasında toplam 56 kararname, 28 torba yasa olmak üzere toplam 76 kanun çıkartılmıştır. Fiziksel hacmi ve kapsamı geniş bu düzenlemelerle birçok alanda değişiklikler yapılmıştır. TBMM'de kabul edilen kanunlar nicelik olarak fazla; ancak kararnamelerin nitelik olarak tesir ettiği alan daha geniştir. Neticede siyasi karar mekanizmalarından yasama ve yürütme erki arasındaki dengede güç yürütme yönünde ağırlaşmıştır (Angın ve Övgün, 2020, s. 645).

Milli Güvenlik Kurulu, Yüksek Askeri Şura, Türk Silahlı Kuvvetler ve Genel Kurmay Başkanlığı gibi genel kolluk ve milli savunmaya dâhil kurumlar Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. Askeri personelin yetiştirilmesi ve eğitimi, Milli Savunma Üniversitesi tarafından sivil bir yapılanmaya geçmiştir. Üniversite rektörleri Cumhurbaşkanlığı tarafından atanmaktadır. MİT, Cumhurbaşkanlığına bağlanmış, Cumhurbaşkanının başkanlığında Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu kurulmuş, TSK Güçlendirme Vakfı Kanunu değiştirilerek Cumhurbaşkanlığına bağlanmış ve vakfın mütevelli heyeti

üyelerinin Cumhurbaşkanınca belirleneceği belirtilmiştir. Personel rejimi-yönetimi alanında yapılan düzenlemelere bakıldığında: 2011 yılında çıkarılan 643 sayılı KHK ile Bakan ile müsteşar arasında konumlanan, istisnai ve siyasi bir kadro olan bakan yardımcılığı uygulaması 2018 yılında çıkarılan 703 sayılı KHK ile yeniden düzenlenmiştir. Bu KHK ile tüm bakanlıklarda yer alan müsteşar, müsteşar yardımcısı ve merkez valisi kadroları kaldırılmıştır. Yani idari bir kadro olan müsteşarlık uygulaması yerine siyasi bir kadro olan bakan yardımcılığı uygulamasına geçilmiştir. Benzer şekilde aynı KHK ile üst düzey kadrolar olan daire başkanı ve üzeri kadroların istisnai memuriyet kapsamına alınması ve bunlar üzerindeki tüm inisiyatifin Cumhurbaşkanına bırakılması usulüne geçilmiştir. Esasında bu durum ülkemizde kamu personel yönetiminde idari (hukuki) rejimden siyasi rejime bir evirilmedir (Angın ve Övgün, 2020: 646). Merkezileşmede bir başka alan ekonomidir. Öncesinde farklı siyasi ve bağımsız idari birimler tarafından yürütülen ekonomi, 2016 yılında Türkiye Varlık Fonu (TVF) Yönetimi A.Ş.' kurularak birleştirilmiş ve Cumhurbaşkanı'na bağlanmıştır. TVF ile Türkiye ekonomisinde en değerli varlıklar bir yerde birleştirilmiştir. Fonun yönetim kurulu Cumhurbaşkanınca belirlenmiştir. Ekonomi alanında bir başka Hazine ve Maliye Bakanlığı kurulması ve ekonomiyle ilgili bakanlık sayısının yarıya inerek üçe düşmesidir. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Ekonomi Politikaları Kurulu kurulması da benzer bir güç toplanması biçimidir (Angın ve Övgün, 2020, s. 647-649).

Kamu personel rejimiyle ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. 2002 yılında Maliye Bakanlığı kadro konusunda sınırlama getirince; yerine sözleşmeli personel ve geçici işçi alımlarına yönelim olmuştur. 2011 ve 2013'te sözleşmeli personel memur kadrosuna geçirilmişse de 2016 sonrasında bütçede açıktan atama izni hayli düşürülerek tekrar sözleşmeli personel istihdamına yönelme olmuştur (Albayrak, 2017, s. 13-14). Kamu personelinin statü hukukundan kaynaklı haklarının erozyona uğrayarak siyasi tesire açık hale gelmesi ve kamu personeli ile ilgili yetki ve sorumluluğun kademeli bir biçimde üst kademeye toplanması merkezileşmeye yönelik gelişmelerdir (Angın ve Övgün, 2020, s. 644). 703 sayılı KHK ile: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)'nın adı Hâkim ve Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirilmiştir. HSYK'nın üye sayısı düşürülmüştür. 4'ünün Cumhurbaşkanı 7'sinin TBMM tarafından seçilmesi, yürütmenin yargı üzerindeki tesirini artırmıştır (Turan, 2018, s. 80-82). Yapılan Anayasa değişikliklerinin sonunda KHK'lar ve CBK'lar ile yasama erkinin genel ve asli olması durumu yürütme lehine aşınarak; merkeziyetçi bir anlayış başkent teşkilatından ziyade Cumhurbaşkanlığı yönünde gücü biriktirmiştir. Devlet yönetiminde güç merkezi Cumhurbaşkanlığı lehine eşitlemeye gidilmiştir (Zengin, 2019, s. 10).

43 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı teftiş kurulu 2019 yılında tekrar oluşturulmuştur. Kararnamenin 227/b bendine göre; yeni teftiş kurulunun piyasa denetim yetkisi bulunmamaktadır (RG: 07.08.2019, Sayı: 30855). Denetim personelinin, denetleme işini gereğince yapabilmesi için görevin önemiyle paralel yetkisi bulunmalıdır. Kurulun denetim yetkisi, bağlı bulunduğu Hazine ve Maliye Bakanlığı'yla *sınırlandırılmıştır. Bu nedenle piyasa/sektör denetimi etkin bir biçimde yapılamamaktadır. Ayrıca yazılan raporların yeterince izlenmediği yönünde eleştiriler bulunmaktadır* (Akbulut vd. 2012, s. 716).

Denetim elemanlarının bağımsız ve tarafsız olabilmeleri her türlü etki-den uzak bir biçimde üçlü kararnameyle atanmalarının yerinde bir uygulama olacağı önerilmektedir. Teftiş, inceleme ve soruşturma yetkilerini yalnızca en üst amirden almaları da bağımsızlıklarını artıracaktır (Aktan, 2006, s. 37). Bunun yanında liyakatli personellerden oluşması teftişin niteliğini artırmaktadır (Bozkurt, 2010, s. 270). İstisnai kadroların oluşturulması yanında KHK ile devlet memurluğundan, kurumsal uzmanlığa bir dönüşüm olmuştur. Kamu istihdam biçiminde kadro (iş, sınıflandırma) esas alınarak uzmanlaşma, ağırlık kazanmış, kariyer ilkesinin öncelikli olduğu personel rejimi erozyona uğramıştır (Güler, 2012, s. 18-19).

6. Sonuç

Maliye Teftiş Kurulu'nun varlığı, Osmanlı Devleti'nde tarihi on altıncı yüzyıla dek uzanan Başbaki Kulluğu *üzerine temellenmiş bir kurumdu*. Kurul geçmiş kurumsal tarihi üzerinde oluşmuş bir denetim deneyim ve becerisiyle hizmet vermekteydi. Kurum mali denetimde görev alacak personellerini, mesleğe dâhil oldukları ilk andan itibaren, kendisine has bir yetiştirme kültürüyle zor görevlere hazırlamaktaydı. Kurul oluşturulduğu günden, 2011 yılındaki 646 sayılı KHK'nın çıkarılmasına kadar, bakanlıkta doğrudan ilgili bakana bağlı özerk bir konumda bulunmaktaydı. Teftiş görevini yerine getiren müfettişler, istisnai memuriyet kadrolarında bulunmakta farklı sınavlarla mesleğe alınmaktaydılar. Küreselleşmenin tesiriyle 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kanun'la denetim, Avrupa ülkelerindeki gibi iç ve dış denetim olarak ayrılmış ve kurumların hukuki denetimi yerine performans yönünden denetlenmesine başlanmıştı. 646 sayılı KHK ile ise denetimin dört farklı işlevini yapan denetim personeli tek bir ad altında birleştirilmışti. Siyasi sorumluluğu olan bakan adına denetim yapan ve kendiliğinden soruşturma ve inceleme başlatan vergi denetmenleri ise bundan sonra bağlı buldukları yönetici adına denetim yapmaya başlamışlardır. Denetimleri sırasında fark ettikleri bir usulsüz-

lük hakkında soruşturma ve inceleme yapabilmeleri bağlı buldukları yönetimin takdirine bırakılmıştı. 2015 yılında gerçekleştirilen 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında çıkarılan olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri ve ardından 2017’de ki referandumun ardından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte yürütme organı lehine merkezileşme yönünde çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

2019 yılında Maliye Teftiş Kurulu yerine Hazine ve Maliye Teftiş Başkanlığı adı altında yeni bir oluşum meydana gelmiştir. Kuruma *dış denetim* yapma yetkisi verilmemiş, yalnızca kurum içerisindeki işleyişi denetlemekle görevlendirilmiştir.

Kaynakça

- Aktan, H. B. (2006), Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadelede Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Organizasyonu, 21. Türkiye Maliye Sempozyumu Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler, 10-14 Mayıs 2006 Antalya, Ankara: Pozitif Matbaa, 27-41.
- Akbulut, Ö., Mimaroglu Özgen, H., Fındık, D., Seymenoğlu, Ö., Almış, O. (2012), Türk Kamu Yönetiminde Teftiş ve İç Denetim, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını No: 364.
- Alayoğlu, N. (2012), Üstatlık: Kadim Bir Eğitim ve Kariyer Geliştirme Yöntemi, Amme İdaresi Dergisi, 45(2), 103-131.
- Albayrak, O. (2017) Kamu Yönetimi Temel Kanunu Sonrası Kamu Personel Rejimi, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, Sayı: 33, 1-18.
- Angın, C. (2019), Türkiye’de Krizler, Kanun Hükmünde Kararnameler ve Devletin Değişim-Dönüşümü, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Angın, C., Övgün, B. (2020), Kamu Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Hibrit Merkezileşme, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38(4), 633-654.
- Apan, A. (2011), ABD ve Türkiye’de Denetim Sistemindeki Son Eğilimler: Genel Müfettişlik ve Performans Denetimi, Türk İdare Dergisi, Sayı: 471-472, 9-30.
- Arslan, E., Gürses, F. (2016), Geleneksel Teftiş Anlayışından İç Denetime Kamuda Değişen Denetim Anlayışı: İç Denetim Faaliyetinin Katma Değeri ve Açmazları Üzerine Bir Değerlendirme, Edit. Çukurçayır, M.Akif, Eroğlu, Hacer Tuğba, Sağır, Hayriye, Navruz, Mücahit, Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü ve Etkileri(Kayfor 13 Bildiri Kitabı), 15-17 Ekim 2015 Konya, 271-290.
- Ataman, B. (2010), Türkiye’de Kamu Denetimi ve Kamu Denetçilerine Genel Bakış, Maliye Finans Yazıları, Sayı: 87, 17-26.
- Aydın, A. R. (2012), KHK’lar ve Genel Yönetim: Yasama. L. Demirelli içinde, Kanun Hükmünde Kararnamelerle Yönetim Çalıştayı (2-11), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No: 366.
- Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (1983, 14 Aralık). *Resmî Gazete*. (Sayı: 18251 Mük.). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18251_1.pdf.
- Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 174 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname İle 13/12/1983 Gün ve 174 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 202 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. (1984, 9 Ekim). *Resmî Gazete*. (Sayı: 18540). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18540.pdf>.
- Bakır, C. (2012), Maliye Bürokrasisinde Örgütsel Değişim ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın Kurulması, *Amme İdare Dergisi*, 45(2), 81-102.
- Bozkurt, Y. (2010), Kamu Yönetiminde Teftiş Kurulu Başkanlığı’nın Kaldırılmasına Dönük Sorunlar, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:4, 269-278.
- Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun (1929, 30 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 1229). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1229.pdf>.
- Eraslan, M. T., Tozlu, A. (2011), Kamu Yönetiminde Performansa Dayalı Ücret Sistemi, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 81, 33-61.

- Emecen, F. (1992), “Başbaki Kulu” maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.5, 126-127.
- Gediz Oral, B., Arpacılı Fazlılar, T., Koç, Ö. E. (2015), Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 119-149.
- Gelir **İdaresi Başkanlığının Teşkilat** ve Görevleri Hakkında Kanun. (2005, 5 Mayıs). *Resmi Gazete*. (Sayı: 5345). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/05/20050516-5.htm#:~:text=MADDE%201.%2D%20Bu%20Kanunun%20amac%C4%B1,kolayca%20yerine%20getirmeleri%20i%C3%A7in%20gerekli>.
- Giray, F. (2010), Maliye Tarihi, 3. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Güler, B. (2012), 6223 Sayılı Yetki Kanunu: Genel Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. A.A. Akdoğan içinde, Kanun Hükmünde Kararnamelerle Yönetmek, 11-29, Ankara: YAYED.
- Güran, (1989), İktidar ve Kamu Yönetimi Bağlamında İdarede Merkezileşme Olgusu, Amme İdaresi Dergisi, 22(4), 15-19.
- Hesap Uzmanları Kurulu Kurulmasına ve Maliye Bakanlığı Merkez ve İller Kadrosunda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun (1945, 5 Nisan). *Resmi Gazete*. (Sayı: 5974). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5974.pdf>.
- Kahraman, M. (2011), Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 355-373.
- Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003, 24 Aralık). *Resmi Gazete*. (Sayı: 5018). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031224.htm>.
- Karatepe, K. (2009), Anglo-Sakson Denetim Sistemi Çökerken Türk Denetim Sisteminin “Anglo-Saksonlaştırılması” Üzerine Bir İnceleme, Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, 187-229.
- Karatepe, K. (2011), Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye’de Denetimin Yeniden Yapılandırılması, Denetim, Sayı: 116, 5-22.
- Kömürçüler, E. (2011), 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Küreselleşmenin İzleri, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(1) 127-151.
- Küçükyağcı, N.(2015), Kamu Yönetimi Reformunda Bakanlıklar: 2011 Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi(Yönetim Bilimi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Lamba, M., Aktel, M., Altan, Y., Kerman, U. (2014), Türkiye’de Bakanlık Tipi Örgütlenme, Tarihsel ve Yasal Süreç, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 21(1), 173-189.
- Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 2996 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Ekleneğine Dair Kanun. (1946, 7 Haziran). *Resmi Gazete*. (Sayı: 6327). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6327.pdf>
- Maliye Teşkilatına Dair 2996 Sayılı Kanun ile Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Tepadülü Hakkındaki 3656 ve Buna Ek 3888 ve 3968 Sayılı Kanunlara Bağlı Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (1942, 14 Ağustos). *Resmi Gazete*. (Sayı: 5184). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5184.pdf>.
- Maliye Vekâleti Teşkilâtı’nın Vazifelerini Gösterir Nizamname (1936, 7 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 3349). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3349.pdf>.

- Marufoğlu, A., Gökbnar, R. (2021), Başbaki Kulluğu'ndan Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'na Vergi Denetim Müesseseleri, Günümüz Sorunları ve Çözüm Önerileri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 28(1), 1-22.
- Mil, H. İ. (2013), Türk Kamu Yönetiminin Teftiş Kurulları Yoluyla Denetimi: SGK ve EGM Teftiş Kurulları Örneği, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Oğuztürk, B. S., Ünal, Ertuğrul K. (2015), Türkiye'de Vergi Denetiminde Yeni Dönem, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 7(13), 207-237.
- Gören, H. Öner (2021), Devlet Aygıtının Dönüşümü: Hibrit Merkezileşme, Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 48-58.
- Övgün, B. (2016), Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi? Mülkiye Dergisi, 40(3), 159-179.
- Özer, M. A. (2015), "Türkiye'de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği", Sayıştay Dergisi, Sayı: 98, 19-40.
- Sadioğlu, U. (2018), Policy Analysis in Turkey's Central Government: Current Practices and Future ChallengeC. Bakır, E. Güneş içinde, Policy Analysis in Turkey (69-86). Bristol: Bristol University Press, doi:10.2307/j.ctv1fxh2c .
- Savaşan, F., İzgi şahbaz, K., **İnce, T.** (2014), Vergi Denetim Birimlerindeki Değişikliğin Veri Müfettişleri Gözüyle Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması, 29. Türkiye Maliye Sempozyumu, 16-20 Mayıs 2014, Antalya, 37-58.
- Saylam, A., **Öktem, M. K.** (2015), Türk Kamu Yönetiminde Hizmet Bakanlığı Modeliyle Yeniden Yapılanma: Retrospektif Bir Yaklaşım Mı?, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5(1), 1-20.
- Tabakoğlu, A., Taşdirek, O. Ç. (2015), Osmanlı'da Mali Denetimin Kurumsal Gelişimi-Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluğu, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13(2), 91-113.
- Tabakoğlu, A.(2016), Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul: Dergäh Yayınları.
- Taşkın, ř. C. (2011). 2010 Anayasa Değerikliklerinden Sonra Türk Anayasa Mahkemesinin Yapılanması. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 97, 117-230.
- Turan, A. M. (2018), Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Social Sciences Research Journal, 7(3), 42-91.
- Vergi Usul Kanunu. (1961, 10 Ocak). *Resmi Gazete*. (Sayı: 10703 Mük.). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf>.
- Yaşlıkaya, R. (2018), Recent Developments in the Turkish Local Government System in the Context of Centralization and Decentralization Debates (2012-2018), Edits:Ö. Haşim, M., Muhidin, Ç., Turhan, A. J., Farzan, Economic and Social Studies, LAMBERT Academic Publishing, pp. 240-263.
- Yılmaz, Y. (2019), Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi, Vergi Raporu, Sayı: 232, 11-22.
- Yürekli, Ö. (2011), Türkiye'de Teftiş Kurulları Olgusu, Denetim, Sayı:116, 28-36.
- Yürekli, Ö. (2015), Kamu Yönetimsel Teftiş ve Denetim Sistemi ve Yeniden Yapılanması, Türk İdare Dergisi, Sayı: 480, 257-288.
- Zengin, O. (2019), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve İdari Yapıya Etkisi, Emek Araştırma Dergisi (GEAD) , 10(15), 1-24

Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Volatilitésinin Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Taşımacılık Faaliyetleri Üzerinde Etkileri

Hakan ARACI¹ - Gökhan Berk ÖZBEK²

Kübra Göksu KÖSTEPEN ÖZBEK³

Makale Gönderim Tarihi: 1 Ağustos 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Öz

Bu çalışmada petrol fiyatlarındaki değişimin ve döviz kuru volatilitésinin, Türkiye'de dış ticarete kullanılan taşıma modlarından denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki, 2013:01 – 2021:12 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, ARDL sınır testi yöntemi vasıtasıyla incelenmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlara göre; petrol fiyatındaki artışların hem denizyolu taşımacılığı hem de karayolu taşımacılığı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu, etki düzeylerinin ise oldukça yakın olduğu gözlenmiştir. Döviz kuru volatilitésinin karayolu taşımacılığı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı, denizyolu taşımacılığı üzerinde ise pozitif yönlü oldukça zayıf bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatı, Döviz Kuru Volatilitési, Taşımacılık

Jel Sınıflandırması: Q43, F31, F10

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aracihakan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0689-7360

² Bilim Uzmanı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozbevgokhanberk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0288-069X

³ Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kırkağaç Meslek Yüksekokulu, kubra.kostepen@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9092-8616

The Effects of Oil Prices and Exchange Rate Volatility on Transport Activities in Turkey's Foreign Trade

Abstract

In this study, the effects of changes in oil prices and exchange rate volatility on maritime transport and road transport, which are modes of transport used in foreign trade in Turkey, were investigated. The relationship between the variables was examined using the ARDL bounds test method using monthly data for the period 2013:01 – 2021:12. According to the empirical results obtained, it is seen that the increases in oil prices have a positive effect on both maritime transport and road transport, the effect levels are quite close. Also, the exchange rate volatility does not have a statistically significant effect on road transport but has a rather weak positive effect on maritime transport.

Keywords: *Oil Price, Exchange Rate Volatility, Transportation*

Jel Classification: *Q43, F31, F10*

1. Giriş

Günümüz koşullarında hiçbir ülkenin tüm ihtiyaçlarını dışa bağımlı olmadan tamamıyla kendi kaynaklarını kullanarak karşılaması mümkün değildir. Bu nedenle ülkeler sahip oldukları fazla kaynakları satarak ve ihtiyaçları doğrultusunda kısıtlı mal ve hizmetleri diğer ülkelerden satın alarak bir denge sağlamak zorunluluğundadırlar (Göçer, Bulut Deniz & Bursal, 2019, s. 192). Özellikle küreselleşen dünyanın etkisiyle ülkelerin dış ticaret hacimlerinde de genişlemeler yaşanmıştır. Dış ticaret, dünya ekonomisini şekillendiren başlıca unsurlardan birisidir. Dış ticaretin genişlemesi ve niteliksel olarak gelişmesi ülkelerin ve dolayısıyla bireylerin gelir düzeyleri ve yaşam standartları üzerinde doğrudan etkili faktörlerdir (Özkul ve Öztürk, 2019, s. 1070).

Dış ticaretin ilişki içerisinde olduğu en önemli unsurlardan birini ise; söz konusu mal ve hizmetlerin ihtiyaç duyulan konumuna ulaştırılmasını içeren lojistik oluşturmaktadır. Dış ticaret ve lojistik sektörü birbirleriyle yakından ve pozitif bir etkileşim içerisinde (Tunç ve Kaya, 2016, s. 60-61). Lojistik sektörü, firmaların mal ve hizmetlerinde ithalat ve ihracatını ve buna bağlı işlemleri etkin bir şekilde tamamlamasına olanak tanıdığı için uluslararası ticareti önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Dış ticarete konu mal ve hizmetlerin bolluğu, kalite düzeyi, çeşitliliği veya finansal koşulları kadar ilgili

mal ve hizmetlerin etkin bir şekilde alıcıya teslimi de önem arz etmektedir. Bu bakımdan verimli bir şekilde faaliyet gösteren bir lojistik sektörünün varlığı, ilgili ülkedeki dış ticaret faaliyetlerinin sektöre uğramadan gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde dış ticaretteki etkinliğin artması durumu da lojistik sektörünü iş hacmi bakımından pozitif yönlü etkileyecektir. Tersine bir durumsa ise dış ticarete yaşanan olumsuz gelişmeler direkt olarak lojistik sektörü üzerinde negatif etkiye sahip olabilecektir. Dolayısıyla iktisadi parametrelerdeki değişikliklerin, dış ticaret üzerinde yarattığı etkilerin yansımalarının, lojistik sektörü üzerinde görülmesi de beklenen bir durumdur.

Lojistik faaliyetlerinin temel aşamalarından olan taşımacılık faaliyetleri kullanılan taşıma modlarına göre farklılaşmakta ve ürünlerin teslim noktasına ulaştırılmasında maliyet, hız, uygunluk gibi pek çok etmen açısından önem kazanmaktadır. Ülkemiz jeopolitik konumu gereği taşıma modlarının birçoğunun elverişli bir şekilde kullanımına imkân sağlamaktadır. En uygun taşıma modunun seçimi hususunda; taşıma yapılacak olan bölgenin uzaklığı, coğrafi koşullar, taşınacak ürünün özellikleri ve faydalı ömrü, taşıma maliyetleri, alıcı taraf ile yapılan anlaşmalar vb. gibi pek çok etmen göz önünde bulundurulur. Bu bakımdan dış ticarete optimal taşıma modunun belirlenmesi, yurt içi ticarete olduğundan daha fazla önem kazanabilmektedir.

Çalışmanın başlıca amacı, dış ticaret üzerinde etken olabilmesi beklenen ekonomik değişkenlerden petrol fiyatları ve döviz kurundaki oynaklığın, dış ticarete ağırlıklı olarak kullanılan taşıma modlarından denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanmasına yönelik ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır.

Literatürde çeşitli iktisadi değişkenlerin dış ticaret ile olan etkileşimini inceleyen birçok çalışma bulunmasına karşın, dış ticarete kullanılan taşıma modları özelinde yeterli çalışmanın bulunmadığı saptanmıştır. Gerçekleştirilen çalışma ile ekonomik parametrelerdeki değişikliklerin dış ticaretteki taşıma faaliyetleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu ve taşıma modları arasında anlamlı farklılıklar yaratıp yaratmadığı tespit edilmek istenmiştir. Bu bakımdan çalışma, literatürde bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

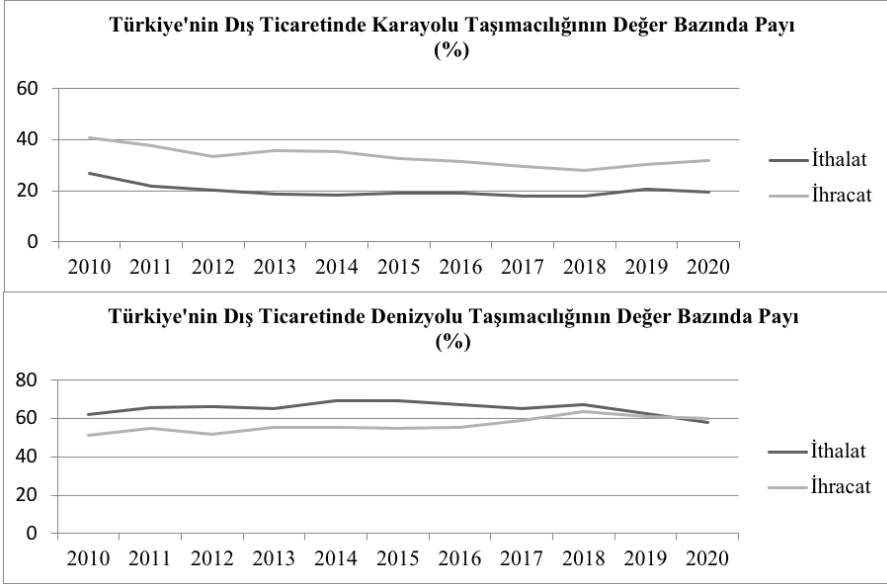
2. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Taşımacılık Sektörü

Lojistik faaliyetlerinin temel unsurlarından birini oluşturan taşımacılık faaliyetleri, ürünlerin gereksinim duyulan bölgeye ulaştırılmasını konu edinmektedir. Ticari işleme konu olan bu ürünlerin minimum maliyet, risk ve za-

man dahilinde taşıma işleminin gerçekleştirilmesi taşımacılık faaliyetlerinin başlıca işlevini oluşturmaktadır (Takım ve Ersungur, 2015, s. 358). Dünyada ve Türkiye’de denizyolu, karayolu, havayolu, demiryolu ve boru hattı taşımacılığı olmak üzere yük taşımacılığında 5 farklı taşıma modu kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak intermodal taşımacılık olarak nitelendirilen, ürünlerin çıkış noktasından teslim noktasına dek birden fazla taşıma modunun kombine olarak kullanımı ile taşınmasını sağlayan model mevcuttur. Intermodal taşımacılık özellikle farklı taşıma modlarının sağladığı avantajları birleştirerek, kapıdan kapıya taşıma niteliği ile lojistik sektöründe her geçen gün değer kazanmaktadır.

Türkiye’de dış ticarete, taşımacılık modları bakımından en yaygın kullanılan taşıma şekli denizyolu taşımacılığıdır. 2020 yılında 169,5 milyar dolarlık ihracatımızın %59,6’sı ve 219,5 milyar dolarlık ithalatımızın %52,3’ü denizyolu taşımacılığı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada ise ihracatta %31,2’lik ve ithalatta %19’luk pay ile karayolu taşımacılığı gelmektedir (Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2021). Bu durum yalnızca 2020 yılı ile kalmayıp, son 10 yıl itibarıyla sırasıyla denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı hem ithalatta hem de ihracatta en yüksek paya sahip olan taşıma modlarıdır (Utikad, 2020).

Şekil 1. Türkiye’nin Dış Ticaretinde Denizyolu ve Karayolu Taşımacılığının Payları

Dünyanın %71’lik kısmının denizlerden oluşmuş olması, uluslararası ticarete deniz yolu taşımacılığının ön plana çıkmasının en büyük etkenlerinden biridir. Dünyada uluslararası mal taşımacılığının yaklaşık %90’lık kısmı deniz yolu taşımacılığı vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Denizyolu taşımacılığı özellikle büyük miktarlardaki yükün tek seferde ve diğer taşıma modlarına oranla daha az maliyetle taşınmasına olanak sağlamasından dolayı avantaj sağlamaktadır. Bunun yanı sıra denizyolu taşımacılığında ulaşım hatlarının yoğunluğu sorunuyla karşılaşılmamaktadır. Fakat ulaşım hızının düşük oluşu, kötü hava koşullarının yaratabileceği olumsuz etkiler ve nihai teslim noktasına direkt olarak ulaşım imkanının olmayışı dezavantajlarını oluşturmaktadır.

Denizyolu taşımacılığında sonra küresel mal ticaretinde en yaygın kullanılan taşıma modu karayolu taşımacılığıdır. Karayolu taşımacılığının en büyük avantajını kapıdan kapıya teslim imkânı sunabilmesi oluşturmaktadır. Özellikle az ve orta büyüklükteki yük miktarlarında hızlı bir teslim olanağı sağlamaktadır. Taşınabilecek yük miktarlarının sınırlı olması dezavantajlarının yanında teslim süreçlerinin esnekliği konusunda avantaj yaratmaktadır. İlk yatırım maliyetleri diğer taşıma modlarına göre oldukça düşüktür. Fakat tek seferde sınırlı yük taşıma imkânı ve taşınan yük miktarına görece yüksek maliyetler içermesi en önemli dezavantajlarını oluşturmaktadır. Ayrıca ekolojik yapıya olan olumsuz etkileri, kötü hava koşullarından ve kaza, arıza gibi olumsuzluklardan direkt olarak etkilenmesi, ulaşım hattında yaşanabilecek yoğunluklardan dolayı gecikmeler diğer dezavantajlarını kapsamaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de ithalat ve ihracatta en çok tercih edilen taşıma modları olan denizyolu ve karayolu taşımacılığına yer verilmektedir.

3. Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Volatilitésinin Dış Ticaret ile Etkileşimi

Özellikle sanayi devrimi sonrasında dönemde üretimde kullanılan teknolojilerin de gelişmesiyle paralel olarak tüm dünyada enerji kaynaklarına olan talep artış göstermiştir. Enerji kaynaklarına olan bu talep artışı, arz-talep dengesizlikleri yaratmış ve dünya üzerinde yalnızca sınırlı bölgelerde mevcut olan bu enerji kaynaklarına ulaşım için birçok ülkeyi enerjide dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu enerji kaynaklarından olan petrol, tüm dünya ekonomisi için büyük önem arz eden ürünlerden biridir. Petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerin ülke ekonomileri üzerinde kritik etkileri bulunmaktadır. Bu değişimlerin yarattığı etkiler petrol ithal eden ülkeler için ayrı, petrol ihraç eden ülkeler için ayrı sonuçlar doğurmaktadır. Gelirlerinin önemli bir kısmı petrol ihracatına dayalı ülkeler için petrol fiyatlarında yaşanan geri çekilmeler, ka-

musal harcamalarını finanse etme konusunda dahi sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır (Deniz ve Sümer, 2015, s. 299). Petrol ithal eden ülkeler için ise petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, özellikle üretimdeki girdi maliyetlerini yükseltmektedir. Bu durum zaman içerisinde fiyatlar genel düzeyinde artışa, üretim de ve dolayısıyla milli gelir üzerinde ise daraltıcı etkilere neden olur. Üretim maliyetlerinde yaşanan artışın doğuracağı enflasyonist ortam, aynı zamanda ülke bireylerinin harcanabilir gelirinin düşmesi ve talebin daralmasıyla sonuçlanabilir. Türkiye de, petrol üretimi iç talebi karşılamaya yetmeyen ve petrol alanında dışa bağımlı ülkelerden biridir. İthalatçısı olduğumuz petrolün fiyat düzeyindeki artışların, özellikle enerji dışı ürünlerdeki dış ticaret açığımızı arttırıcı bir unsur oluşturması beklenebilir.

1971 yılında altın arzının dolaşımdaki dolar miktarını karşılamak konusunda yetersizliğinin yarattığı endişeler sonucu askıya alınan Bretton-Woods Sisteminin 1973 yılına gelindiğinde tamamıyla çökmesi, birçok gelişmiş ülkede dalgalı kur rejimlerinin uygulanmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle finansal küreselleşmenin yarattığı etkiler ise ülkelerin iktisadi yapılarının dış gelişmelere karşı oldukça duyarlı bir hale gelmesini sağlamıştır. Türkiye’de 1980 öncesi dönemde dışa kapalı bir yapıyla birlikte, ithal ikameci sanayileşme politikalarını benimsemiştir. Fakat 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri, cari açık üzerinde olumsuz etkilere neden olmuş ve dış borçta önemli artışlar yaşanmıştır (Gül ve Ekinci, 2006, s. 165-166). 1980 sonrası ise uygulanan finansal serbestleşme politikalarıyla birlikte, ihracata dayalı bir büyüme amaçlanmıştır.

Döviz kurlarındaki dalgalanmalar gerek dış ticaret hacmi gerekse dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri nedeniyle günümüzde literatürde önemli araştırma konularından biri olmayı sürdürmektedir. Özellikle üretimde kullandığı kaynaklar konusunda dışa bağımlı ülkeler için döviz kurunda yaşanan değişimler dış ticareti belirleyen en mühim hususlardan birini oluşturmaktadır.

Döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişki birçok dışsal parametreye de bağlı olmakla birlikte temel teorik altyapı; reel döviz kurundaki artışların (yani ulusal para biriminin değer kaybetmesi) ithalatı sınırlayıcı ve ihracatı arttırıcı sonuçlar doğurması ve dış ticaret dengesi üzerinde pozitif etkiler yaratması şeklindedir. Çünkü ulusal para biriminde yaşanacak değer kayıplarının ihracata yönelik üretimi arttırması ve aynı zamanda üretilen yerli ürünlerin uluslararası piyasada rekabetçi gücünün yükselmesi beklenmektedir (Visser, 2004, s. 124). Ulusal para biriminin değer kaybetmesi ithal ürünleri alım gücünü zayıflatacağından dolayı ithalat konusunda sınırlayıcı etkileri olacaktır. Öte yandan ulusal para birimindeki devalüasyonun dış ticaret açığını azaltıcı

bu etkilere sahip olması için, Marshall-Lerner koşulunun sağlanıyor olması gerekmektedir. Yani ihraç edilen ürünlerin yurtdışı talep esnekliği ile ithal edilen ürünlerin yurtiçi talep esnekliğinin toplamının 1'den yüksek olması gerekliliği sağlanmalıdır (Hepaktan, 2009). Bu koşullar altında reel döviz kurundaki artışların, yurtiçi talebi ithal ürünlerden yerli ürünlere kaydırması ve üretimde katma değeri daha fazla olan ihraç ürünlere ağırlık verilmesi sağlanır. Bu durum dış ticaret dengesini olumlu yönde etkiler ve ekonomik büyümeyi tetikler. Reel döviz kurundaki azalışların (yani ulusal para biriminin değer kazanması) ise ithalatı arttırıcı ve ihracatı sınırlayıcı sonuçlar doğurması beklenir. Çünkü ulusal para nispi olarak daha fazla yabancı paraya karşılık geleceğinden ötürü ithal ürünlerin bedeli nispi olarak ucuzlayacaktır (Tunç, 2017, s. 11). Bu durum yerli yatırımcılar için ithalatı daha karlı kılmasından dolayı ulusal üretim hacmi küçülecek ve ekonomik daralmalar yaşanacaktır. Ayrıca ulusal para biriminin değer kazanması yerli pazara yönelik üretimi cazip kılarak, ihracata yönelik üretimi sınırlayıcı bir etkiye sahip olur. Bu da dış ticaret açığının genişlemesine sebep olur.

Döviz kuru volatilitésinin dış ticaret ile ilişkisi irdelendiğinde ise volatil durumun dış ticarete bir risk kaynağı olarak ele alınması mümkündür. Ticari anlaşmanın gerçekleştirildiği tarihteki döviz kuru ile anlaşmadan doğan yükümlülüğün yerine getirilip, ödemenin gerçekleşeceği tarihteki döviz kuru arasındaki farklılıkların önemli bir risk unsuru oluşturduğu ve dış ticaret hacmi üzerinde daraltıcı bir etkiye sahip olabileceği öngörülebilir (Acaravcı ve Öztürk, 2002, s. 198-199). Özellikle dış ticaret alanında faaliyet gösteren küçük ve orta boyutlu, riskten korunma imkanlarına (hedging) erişimi sınırlı olan firmalar için döviz kurlarıyla ilgili belirsizlikler, direkt olarak yerel para birimi cinsinden gelirleri üzerinde bir belirsizlik yaratır (Auboin ve Ruta, 2013, s. 582). Fakat kur riskinden korunma hususunda gerekli hedge pozisyonlarını alan firmalar için volatil durumlar çeşitli avantajlar sağlayabilir. Bunun sebebi, eğer ihracatçılar yeterince riskten korunma pozisyonuna sahipse, döviz kuru volatilitésindeki artış, ihracat gelirlerinin beklenen marjinal faydasını arttırır ve bu nedenle ihracatı arttırmalarını sağlar. (Öztürk, 2006, s. 87).

4. Literatür İncelemesi

Petrol fiyatlarının Türkiye'nin dış ticareti üzerinde yarattığı etkileri inceleyen çalışmalar şu şekilde özetlenebilir.

Şengönül, Karadaş ve Koşaroğlu (2018), 2000-2016 yılları arasındaki dönemi kapsayan çalışmalarında petrol fiyatının ihracat üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi yardımıyla incelemişlerdir. Petrol fiyatlarındaki artışın ihra-

catı pozitif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Çetin (2020), 1999-2019 dönemini kapsayan çalışmasında petrol fiyatlarının Türkiye'nin enerji dışı ithalatı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Brent petrol fiyatındaki %1'lik artışın enerji dışı ithalatta %0,19'lük bir artışa neden olduğunu saptamıştır. Emeç (2021), petrol fiyatının da dahil olduğu çeşitli faktörlerin Türkiye'nin denizyolu ihracatı üzerindeki etkilerini yapısal kırılmalı FMOLS yöntemi vasıtasıyla incelemiştir. 2013-2020 dönemini kapsayan çalışmasında petrol fiyatının denizyolu ihracatını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Gündüz, Kalaycı ve Afşar (2017), 2008-2016 yılları arasındaki dönemde petrol fiyatlarının ve döviz kurunun Türkiye'deki tarım ürünlerinin ihracatına olan etkilerini Johansen eşbütünleşme analizi yardımıyla incelemişlerdir. Petrol fiyatındaki artışların tarım ürünlerinin ihracatını pozitif yönlü etkilediğini ve bu etkinin döviz kurunun etkisinden daha yüksek olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Bunun yanı sıra petrol fiyatlarının Türkiye'deki dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda, ağırlıklı olarak petrol fiyatlarındaki artışın dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu ve dış ticaret açığını arttırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Aydiner, 2022; Kayıkçı, 2012; Özata, 2014; Karabulut ve Çelikel Danışoğlu, 2006; Lebe ve Akbaş, 2015; Demirbaş, Türkay ve Türkoğlu, 2009).

Döviz kuru volatilitésinin dış ticaret üzerindeki etkilerine dair çalışmalar incelendiğinde, döviz kurunda yaşanabilecek oynaklıkların dış ticaret üzerindeki etkilerine dair farklı bulgular içeren çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar şu şekilde özetlenebilir.

Doğanlar (2002), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu beş Asya ülkesinin ihracatları üzerinde döviz kuru volatilitésinin etkilerini araştırmıştır. Engle-Granger eşbütünleşme yöntemini kullandığı araştırmasında, döviz kuru volatilitésinin ülkelerin ihracatları üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sarı (2010), döviz kurundaki oynaklığın Türkiye'deki ithalat üzerindeki etkilerini MSARCH yöntemi aracılığıyla incelemiş ve oynaklığın ithalat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Yücesan, Torun ve Kurt (2017), 32 ülke üzerinde panel veri analizi yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu, ihracat üzerinde ise bir etkisinin olmadığı bulgularına ulaşmışlardır. Arize (1998), döviz kuru volatilitésinin ABD'nin ithalatı üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında hem uzun hem de kısa dönemde volatilitenin ithalat üzerinde negatif etkilerini saptamıştır. Baak (2004), 14 Asya Pasifik ülkesi üzerinde gerçekleştirdiği 1980-2002 dönemini kapsayan çalışmasında, döviz kurundaki oynaklıkların dış ticaret hacmi üzerinde nega-

tif bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Pino, Tas ve Sharma (2016), 1974-2011 dönemini kapsayan çalışmalarında 6 ülkenin birbirlerine ve dış ülkelere olan ihracatları üzerinde döviz kuru oynaklığının etkilerini incelemiştir. Volatilitenin bir ülke haricinde diğer ülkelerin ihracatları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Brada ve Mendez (1988), 1973-1977 dönemini kapsayan çalışmalarında Cross Section analizi kullanmışlar ve döviz kurundaki oynaklık ile dış ticaret arasında pozitif bir ilişkinin varlığını saptamışlardır. Klein (1990), döviz kuru oynaklığının ABD ile yedi büyük sanayi ülkesi arasındaki ikili ihracatlar üzerinde etkilerini araştırdığı çalışmada; sektörel bir inceleme gerçekleştirmiştir. 9 kategorideki mal grubunu dahil ettiği çalışmada, döviz kurundaki oynaklığın 5 kategori üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu bulgularına ulaşmıştır. Doyle (2001), 1979-1992 döneminde döviz kuru volatilitenin İrlanda'nın İngiltere'ye olan ihracatı üzerindeki etkilerini araştırmıştır ve volatilitenin ihracat üzerinde pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hwang ve Lee (2005), 1990-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, Birleşik Krallık'taki döviz kuru volatilitesi ile dış ticaret akımı arasındaki ilişkiyi GARCH modeli yardımıyla incelemiştir. Döviz kuru volatilitesinin ithalat üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Ayrıca bazı çalışmalar döviz kurundaki oynaklıkların dış ticaret üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı yönünde bulgular içermektedir (Hooper ve Kohlhagen, 1978; Gotur, 1985; Gagnon, 1993; Aristotelous, 2001; Simakova, 2014).

5. Yöntem

Çalışmada petrol fiyatları ve döviz kurundaki oynaklığın Türkiye'nin uluslararası ticaretinde kullanılan taşıma modları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada taşıma modlarından Türkiye'de dış ticarete en yaygın kullanılan denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı ele alınmıştır. Taşımacılık verileri değer bazında çalışmaya katılmıştır. 2013:01 – 2021:12 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada; Brent tipi petrol varil fiyatları, USD/TRY kuru volatilitesi, deniz yolu taşımacılığı ve kara yolu taşımacılığı vasıtasıyla gerçekleştirilen ihracat ve ithalat toplamaları araştırmaya dahil edilmiştir. Veriler TÜİK ve Investing.com' dan sağlanmıştır. USD/TRY günlük kapanış verileri kullanılarak kurdaki aylık volatiliteler hesaplanmıştır. Kurdaki aylık volatilitelerin hesaplanmasına yönelik ilgili ay içerisindeki kurdaki günlük değişimlerin standart sapması alınmıştır. Nitelik farkından dolayı; Brent petrol fiyatı, deniz yolu dış ticaret rakamları ve karayolu dış ticaret ra-

kamları aylık yüzdelik değişimleri ile çalışmaya dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler kurulan iki temel model ile sınanmıştır;

$$MT_t = \beta_0 + \beta_1 OIL_t + \beta_2 VOL_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$RT_t = \beta_0 + \beta_1 OIL_t + \beta_2 VOL_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Modellerde MT dış ticarete denizyolu taşımacılığını, RT dış ticarete karayolu taşımacılığını, OIL brent petrol fiyatını, VOL ise USD/TRY volatilesini temsil etmektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında zaman serilerinin durağanlık mertebelerini incelemek amaçlı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Farklı düzeylerde durağanlık içerdiği belirlenen seriler arasındaki ilişkinin incelenmesi için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Oluşturulan ARDL modellerinde, modelin hata terimlerinin kritik değerler içerisinde kalıp kalmadığını belirleyen ve kurulan modelin kararlılığını sınavan CUSUMQ testi sonucunda modellerde 2018:08 dönemine ait yapısal kırılmaların varlığı tespit edilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen ABD'li Andrew Brunson'ın durumuyla ilgili politik gelişmelerin (Duran, 2018) özellikle kur üzerinde dalgalanmalara neden olması, yapısal kırılmanın da sebebi olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle modellere, kukla değişken eklenmiştir (2018:8 dönemi 1, diğer dönemler 0 olmak üzere).

5.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979, 1981), klasik Dickey-Fuller (DF) birim kök testinde modellerde bulunan otokorelasyon sorununu çözmek üzere, modellere bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini eklemiştir. Gecikmeli değerlerin eklenerek otokorelasyon probleminin giderildiği ADF birim kök testine ilişkin üç modelleme şu şekildedir;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + e_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + e_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + e_t \quad (5)$$

Eşitlik 3 sabit terimsiz-trendsiz; eşitlik 4 sabit terimli; eşitlik 5 sabit terimli-trendli modeli ifade etmektedir. Y_t 'nin gecikmeli değerinin t istatistiği ise ADF test istatistiğini göstermektedir.

$H_0 = \delta = 0$ Seri durağan değildir ve birim kök içermektedir.

$H_1 = \delta < 0$ Seri durağandır ve birim kök içermemektedir.

5.2. Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi

ADF birim kök testi hata terimlerinin istatistiki olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayımları üzerine kuruludur. Perron (1988), tarafından önerilen birim kök testi ise ADF testinde tahmin edilen modellerin ardışık bağımlılık ve değişen varyans için kısıtlayıcı özelliklerini arındırmaya dayanmaktadır. Bu bağlamda parametrik olmayan bir model ortaya koymuşlardır;

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \beta_2 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (6)$$

PP testine dair hipotezler de ADF testine benzer şekilde sınanmaktadır; yokluk hipotezi olan H_0 serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez olan H_1 ise serinin birim kök içermediğini ve durağan olduğunu ifade etmektedir.

5.3. ARDL Sınır Testi

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından literatüre sunulan ARDL Sınır Testi yöntemi zaman serileri arasındaki eşbütünlük ilişkilerinin araştırılmasında yaygınca kullanılan Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen-Juselius (1990) gibi diğer yöntemlere göre belirli esneklikler ve avantajlar içermektedir. Özellikle geleneksel eşbütünlük testlerine kıyasla sınırlı sayıdaki örneklem gruplarında daha güçlü ve tutarlı sonuçlar içeren ARDL sınır testinin en belirgin avantajı ise farklı düzeylerde durağan olan zaman serilerine uygulanabilmesidir (Pesaran vd., 2001; Öztürk ve Acaravci, 2011; Orhunbilge ve Taş, 2014). Yani analiz içerisindeki değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmasına imkan sağlayan ARDL sınır testinin koşulu ise değişkenlerin hiç birinin $I(2)$ olmamasıdır. Ayrıca ARDL sınır testi diğer eşbütünlük testlerinde mümkün olmayan şekilde, bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler için farklı optimal gecikme uzunlukları belirlenebilmesine olanak tanımaktadır (Duasa, 2007, s. 92).

ARDL sınır testi üç temel aşama içermektedir. İlk aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı sınanır. Eğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değilse analiz bu aşamada sonlandırılır. Eğer uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilir ise ikinci aşamada ARDL modeli için uygun gecikme uzunlukları belirlenir ve seçilen ARDL modeli için uzun dönem tahminlemeleri gerçekleştirilir. Üçüncü ve son aşamada ise hata düzeltme modeli kurularak değişkenler arasındaki kısa dönem parametreleri belirlenir (Nkoro ve Uko, 2016, s. 79-86).

ARDL sınır testinin kısıtlanmamış hata düzeltme modeli şu şekilde ifade edilebilir;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^n \alpha_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{2j} \Delta X_{1t-j} + \dots + \sum_{j=0}^n \alpha_{kj} \Delta X_{kt-j} + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{1t-1} + \dots + \beta_k X_{kt-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Eşitlikte α sabit terimi, Δ fark terimini, ε hata terimini ifade etmektedir.

7 numaralı eşitlikte gösterilen kısıtlanmamış hata düzeltme modelinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Wald Testi (F istatistiği) ile sınanır. Bu teste dair hipotezler şu şekildedir;

$$H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \dots = \beta_k = 0 \text{ (Eşbütünleşme mevcut değildir)}$$

$$H_1 = \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \dots \neq \beta_k \neq 0 \text{ (Eşbütünleşme mevcuttur)}$$

F istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından asimptotik olarak türetilen anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırılır. F istatistiği eğer alt sınırın altındaysa H_0 reddedilemez ve değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılır. Eğer F istatistiği üst sınırın üstünde bir değerdeseyse bu kez H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılır. F istatistiğinin alt ve üst sınırlar arasında bulunması ise eşbütünleşme ilişkisine dair bir yorum getirilemeyeceği anlamına gelmektedir (Marashdeh, 2005, s. 4).

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcut ise, ikinci aşamaya geçilir ve modelin uzun dönem tahminlemesi gerçekleştirilir;

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^n \alpha_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{2j} \Delta X_{1t-j} + \dots + \sum_{j=0}^r \alpha_{kj} \Delta X_{kt-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Son aşamada ise değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki yapısı ARDL'ye dayanan hata düzeltme modeliyle incelenir;

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^n \alpha_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=0}^p \alpha_{2j} \Delta X_{1t-j} + \dots + \sum_{j=0}^r \alpha_{kj} \Delta X_{kt-j} + \lambda \text{HDT}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

9 numaralı eşitlikte HDT hata terimini simgeler ve λ ile ifade edilen HDT'nin katsayısı ise şoklardan meydana gelecek kısa dönemli dengesizliklerin ne kadarlık kısmının uzun dönemde giderileceğini göstermektedir (Çağlayan, 2006, s. 427). Bu katsayının negatif değerli ve anlamlı olması beklenir.

6. Bulgular

Çalışmada incelenen modellerde yer alan değişkenler için ADF ve PP birim kök analizi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Düzye Değerleri	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ADF	PP	ADF	PP
MT	-10.72188(1)*	-19.85341*	-10.90614(1)*	-21.95861*
RT	-8.721216(2)*	-20.07809*	-3.622709(11)**	-24.22531*
OIL	-8.757263(0)*	-8.633511*	-8.879511(0)*	-8.958671*
VOL	0.846708(0)	1.123950	0.045549(0)	0.045549
Birinci Fark Değerleri	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	ADF	PP	ADF	PP
VOL	-9.927585(0)*	-9.927422*	-10.18586(0)*	-10.18589*

Not: ADF testi için gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. PP testi için spektral kestirim metodu "Barlett kernel" ve bant genişliği ise "Newey-West" yöntemine göre belirlenmiştir. * simgesi %1 önem düzeyinde, ** simgesi %5 önem düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde; MT, RT ve OIL değişkenlerinin her iki test sonucunda da $I(0)$ yani düzeyde durağan oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değişkenler için H_0 hipotezi reddedilir. VOL değişkeninin ise düzey seviyesinde test istatistikleri, mutlak değer itibarıyla kritik değerlerden küçük olmasından dolayı H_0 hipotezi reddedilemez; birim kök içerdiği ve durağan olmadığı ifade edilebilir. VOL değişkeni birinci fark değeri alındığında ise her iki teste göre durağan hale gelmektedir yani $I(1)$ 'dir. Değişkenlerden hiç birinin $I(2)$ olmamasından ötürü ARDL sınır testinin uygulanmasına engel teşkil edici bir sorun bulunmamaktadır.

Çalışmada MT ve RT'nin bağımlı değişkenleri oluşturacakları iki ARDL modeli kurulacaktır. Bu bağlamda;

Model 1:

$$\Delta RT_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^n \alpha_{1j} \Delta RT_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{2j} \Delta OIL_{1t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{3j} \Delta VOL_{2t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{4j} \Delta DV_{3t-j} + \beta_1 RT_{t-1} + \beta_2 OIL_{1t-1} + \beta_3 VOL_{2t-1} + \beta_4 DV_{3t-1} + \epsilon_t \quad (10)$$

Model 2:

$$\Delta RT_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^n \alpha_{1j} \Delta RT_{t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{2j} \Delta OIL_{1t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{3j} \Delta VOL_{2t-j} + \sum_{j=0}^n \alpha_{4j} \Delta DV_{3t-j} + \beta_1 RT_{t-1} + \beta_2 OIL_{1t-1} + \beta_3 VOL_{2t-1} + \beta_4 DV_{3t-1} + \epsilon_t \quad (11)$$

şeklinde ifade edilebilir. Modellere eklenen DV değişkeni kukla değişkeni temsil etmektedir.

Kurulacak ARDL modellerinin optimum gecikme uzunluklarının saptanmasında AIC kriteri kullanılmış ve maksimum gecikme uzunluğu 8 alınarak tahmin gerçekleştirilmiştir. Tahmin sonucunda Model 1 için ARDL

(3,2,0,0) modeli; Model 2 için ARDL (3,2,0,0) modeli değişkenler için en uygun gecikme uzunluklarını sağlayan modeller olarak belirlenmiştir.

Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin varlığı F Testi kullanılarak sınanmıştır;

Tablo 2. Sınır Testi Sonuçları

	K	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değerler	
				Alt Sınır	Üst Sınır
Model 1	3	18.75143	%1	3.65	4.66
			%5	2.79	3.67
			%10	2.37	3.2
Model 2	3	19.02179	%1	3.65	4.66
			%5	2.79	3.67
			%10	2.37	3.2

Modellerin F istatistik değerleri Pesaran vd. (2001) çalışmasında ortaya konan kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere modellerin F istatistikleri %1 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerlerinden yüksektir. Bu durumda her iki model için de; $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ şeklindeki temel hipotez reddedilir ve değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılr.

Modellere ilişkin tanısal test sonuçları Tablo 3’te özetlenmiştir;

Tablo 3. Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Model 1		Model 2	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
R ²	0.481072		0.375129	
Düzeltilmiş R ²	0.437373		0.322509	
F-İstatistik	11.00871	0.0000	7.128936	0.0000
Breusch-Godfrey LM	1.288361	0.2601	1.030173	0.4198
Breusch-Pagan-Godfrey	1.110610	0.3632	0.896596	0.5227
White	0.772879	0.7983	1.318626	0.1628
Jarque-Bera Normality	0.980708	0.6124	0.513294	0.7736
Ramsey Reset	0.286475	0.7751	1.440189	0.1531

Tanısal test sonuçları incelendiğinde; her iki modelde de otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı, model kurma hatasının bulunmadığı ve hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca R² belirleme katsayılarına bakıldığında; Model 1 için bağımsız değişkenlerin

bağımlı değişken olan MT'yi %43 oranında açıkladığı, Model 2 için bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken RT'yi %32 oranında açıkladığı görülmektedir. Modellerdeki F istatistiklerinin olasılık değerleri ise modellerin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Analizde ikinci aşama olarak eşbütünleşme ilişkilerinin saptandığı modellere dair uzun dönem tahminlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu sayede değişkenlerin uzun dönem elastikiyetleri incelenmiştir.

Tablo 4. Uzun Dönem Katsayıları

	Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
Model 1	OIL	0.219165	0.058924	3.719425	0.0003
	VOL	0.049843	0.022396	2.225550	0.0284
	DV	-0.124321	0.040808	-3.046473	0.0030
	C	0.005406	0.004248	1.272589	0.2063
Model 2	OIL	0.242804	0.076382	3.178806	0.0020
	VOL	0.044609	0.028752	1.551533	0.1241
	DV	-0.111779	0.052013	-2.149063	0.0342
	C	0.006882	0.005508	1.249431	0.2146

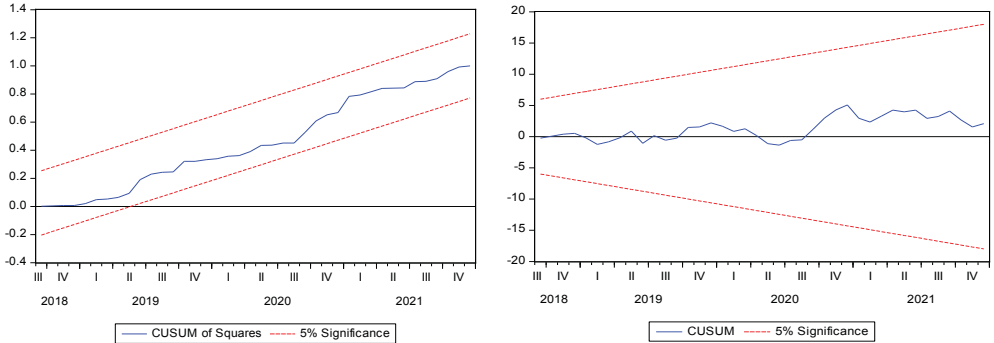
Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre; Model 1 incelendiğinde, petrol fiyatlarındaki değişimin ve kur volatilitésinin bağımlı değişken olan denizyolu taşımacılığı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu görülmüştür. Kukla değişken olan 2018 krizi ise denizyolu taşımacılığını negatif olarak etkilemektedir. Petrol fiyatlarındaki %1'lik artışın denizyolu taşımacılığında %0,22'lik, kur volatilitésindeki %1'lik bir artışın ise denizyolu taşımacılığında %0,050'lik bir artışa neden olduğu görülmektedir. Model 2 incelendiğinde, petrol fiyatlarındaki değişimin bağımlı değişken karayolu taşımacılığı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Kur volatilitésinin ise etki yönü pozitif olmasına rağmen olasılık değeri istatistiksel olarak anlamlı değildir. 2018 krizini temsil eden kukla değişkenin ise karayolu taşımacılığı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki %1'lik bir artışın karayolu taşımacılığında %0,24'lük bir artışa sebep olduğu görülmektedir.

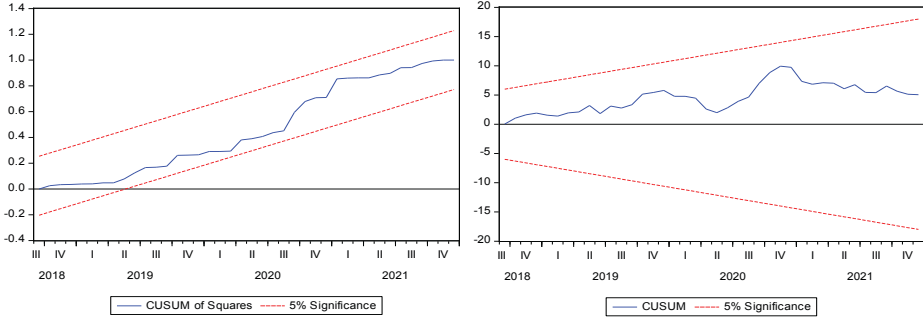
Son aşamada, kurulan hata düzeltme modeli vasıtasıyla modellerdeki değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkileri incelenmiştir.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

	Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
Model 1	$\Delta(MT(-1))$	0.480379	0.158240	3.035771	0.0031
	$\Delta(MT(-2))$	0.132307	0.085378	1.549657	0.1245
	$\Delta(OIL)$	-0.031443	0.064533	-0.487239	0.6272
	$\Delta(OIL(-1))$	-0.232383	0.073665	-3.154616	0.0022
	$\Delta(VOL)$	0.087544	0.088157	0.993041	0.3232
	$\Delta(DV)$	-0.250128	0.069165	-3.616424	0.0005
	HDT(-1)	-2.211958	0.219571	-10.074004	0.0000
Model 2	$\Delta(RT(-1))$	0.533627	0.152026	3.510113	0.0007
	$\Delta(RT(-2))$	0.245014	0.087030	2.815263	0.0059
	$\Delta(OIL)$	-0.018335	0.079650	-0.230199	0.8184
	$\Delta(OIL(-1))$	-0.163273	0.090071	-1.812710	0.0730
	$\Delta(VOL)$	0.119351	0.109008	1.094887	0.2763
	$\Delta(DV)$	-0.221592	0.085447	-2.593341	0.0110
	HDT(-1)	-2.106478	0.208335	-10.110997	0.0000

Modellerin hata düzeltme terimleri istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değerlidir. Bu durum yaşanan şoklar neticesinde kısa dönem dengesinde oluşabilecek sapmaların bir süre sonrasında denge durumuna geleceğini göstermektedir.

Şekil 2. Model 1 CUSUM Testi Sonuçları

Şekil 3. Model 2 CUSUM Testi Sonuçları

Şekil 2 ve Şekil 3 incelendiğinde modellerin hata terimlerinin kritik değerler içerisinde kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan modellerdeki parametrelerin istikrarlı olduğu yorumu yapılabilir.

7. Sonuç

Küreselleşen dünya ekonomisinde ülkelerin gelir ve refah düzeylerini etkileyen en önemli unsurlardan biri dış ticaret olmuştur. Dış ticaret üzerinde etkili olan değişkenlerin etki yönlerinin ve derecelerinin doğru olarak saptanabilmesi ise, uygulanacak politikaların belirlenebilmesi ve etkinliğini maksimize edebilme konusunda avantajlar sağlayacaktır. Dış ticaretin önemli aşamalarından birini ise ticarete konu olan ürünlerin lojistik süreci oluşturmaktadır. Bu bakımdan çalışma kapsamında dış ticaret üzerinde önemli etkileri bulunduğu düşünülen petrol fiyatları ve döviz kurunda meydana gelen oynaklıkların; dış ticaretteki taşıma modları üzerinde etkileri araştırılmıştır. Bu sayede hem söz konusu iktisadi değişkenlerin dış ticaret üzerindeki etki yönleri belirlenmeye, hem de taşımacılık faaliyetleri bakımından bu etkilerde ne gibi farklılıklar olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada petrol fiyatlarındaki değişimin ve döviz kuru volatilitesi-nin dış ticaretteki taşıma modları üzerinde etkisi ARDL sınır testi yardımıyla incelenmiştir. Dış ticarete en ağırlıklı olarak kullanılan taşıma modlarını oluşturan denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı araştırmaya bağımlı değişkenler olarak dahil edilmiştir. 2013:01 – 2021:12 arasındaki 108 aylık dönemi kapsayan çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Ampirik analiz sonucunda petrol fiyatlarındaki artışın hem denizyolu taşımacılığı hem de karayolu taşımacılığı üzerinde pozitif etkileri olduğu belirlenmiştir. Etki derecelerinin ise oldukça yakın oldu-

ğu söylenebilir (denizyolu taşımacılığı için 0,22 & karayolu taşımacılığı için 0,24). Döviz kuru volatilitesinin ise yalnızca denizyolu taşımacılığı üzerinde, oldukça sınırlı düzeyde pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra 2018 krizini temsil eden kukla değişkenin, her iki taşıma modu üzerinde de beklenildiği üzere negatif ve istatistiki olarak anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Etki dereceleri ise her iki bağımlı değişken için benzer düzeylerde- dir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, petrol fiyatlarının dış ticaretteki taşı- ma modları üzerindeki etkileri literatürdeki incelenen çalışmalar ile tutarlı- lık içerisinde. Bu çalışmaların bazıları petrol fiyatları ile Türkiye'deki ih- racat rakamları arasında pozitif yönlü bir ilişki saptamışlardır (Gündüz vd., 2017; Şengönül vd., 2018; Emeç, 2021). Petrol fiyatlarındaki artışın, özel- likle Türkiye'nin ticari ilişkiler içerisinde olduğu petrol ihraççısı ülkelerin gelir düzeylerinde yarattığı olumlu etkiler sonucu, Türkiye'nin ihracatında artış yaratan bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra petrol fiyat- larındaki yükselişlerin, Türkiye'nin dış ticaret açığını arttırıcı bir unsur oldu- ğu literatürdeki çalışmalarda belirlenmiştir (Aydiner, 2022; Kayıkçı, 2012; Özata, 2014; Karabulut ve Çelikel Danışoğlu, 2006; Lebe ve Akbaş, 2015; Demirbaş vd., 2009). Bu bakımdan petrol fiyatlarındaki yükselişlerin ithalat üzerinde ihracatta olduğundan daha yüksek dereceli bir etki yarattığı yorumu yapılabilir. Nitekim Çetin (2020), petrol fiyatlarındaki artışın, enerji ithalatı muaf tutulduğunda dahi, ithalat rakamları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu saptamıştır. Bu bakımdan petrol fiyatlarındaki artışın hem denizyolu hem de karayolu taşımacılığı ile gerçekleştirilen dış ticaret hacmi üzerindeki pozitif etkisi beklenen bir durumdur.

Petrol fiyatlarındaki artışın dış ticarete kullanılan taşıma modları üze- rinde yarattığı pozitif etki olumlu bir olgu olarak gözüke dahi; söz konusu artışla birlikte dış ticaret açığının da artması bütçe dengesini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Türkiye'nin petrol ithal eden bir ülke olmasından dolayı, petrol fiyatlarındaki artışla birlikte dış ticaret açığının olumsuz yönde etki- lenmesi beklenir bir durum olmasına karşın, özellikle petrol fiyatları düzeyin- de belirgin artışlar yaşanan dönemlerde ithalat-ihracat dengesini sağlamaya yönelik ihracatı teşvik edici uygulamaların daha da elverişli hale getirilmesi ülke ekonomisine yarar sağlayacaktır. Bunun yanı sıra özellikle enerji itha- latı konusunda dışa bağımlılık seviyesinin azaltılması, dış ticaret dengesinin sağlanmasına yönelik önemli bir katkı sağlayabilecektir. Bu yönde özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar, orta-uzun vadede dışa ba- ğımlılık seviyesini azaltma ve dış ticaret dengesini sağlama yönünde atılabile- cek başlıca rasyonel adımları oluşturmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre döviz kurundaki oynaklığın, denizyolu ve karayolu vasıtasıyla gerçekleştirilen dış ticaret rakamları üzerindeki etkisi ise yok denilecek denli azdır. Bu bakımdan analiz sonuçları literatürdeki bazı benzer çalışmalar ile tutarlılık içerisindedir (Hooper ve Kohlhagen, 1978; Gotur, 1985; Gagnon, 1993; Aristotelous, 2001; Simakova, 2014). Fakat kukla değişkenin modeller içerisindeki etkileri incelendiğinde; 2018 yılındaki kısa süreli belirsizlik ortamının yarattığı negatif etkiler görülmektedir. Bu bakımdan her ne kadar olağan süreç ve akış içerisindeki döviz kuru belirsizlikleri dış ticaret rakamları üzerinde anlamlı etkilere sahip olmasa da kriz koşullarının yarattığı olağanüstü belirsizlik durumlarının dış ticaret hacmi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı görülmektedir.

Döviz kurundaki oynaklığın hem denizyolu hem de karayolu ile gerçekleştirilen dış ticaret hacmi üzerinde belirgin bir etkisi bulunmamaktadır. Özellikle hedging yönlü türev araçların dış ticarete etkin olarak kullanımı bu yönde fayda sağlamaktadır. Bu bakımdan türev araçların spekülatif özelliklerinden ziyade hedging yönlü kullanımının sağladığı faydalar, dış ticaret ile uğraşan tüm kesimlere doğru bir şekilde aktarılmalı ve bu konuda finansal okur yazarlık geliştirilmelidir.

Analiz dahilindeki ekonomik değişkenlerin, denizyolu taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı üzerindeki etkilerinin hem yön bakımından aynı olduğu hem de etki derecesi bakımından oldukça yakın olduğu görülmüştür. Bu bağlamda söz konusu iktisadi parametrelerde yaşanan değişimlerin, dış ticaretteki taşıma faaliyetleri üzerinde bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, dış ticaret üzerinde yalnızca bütünsel bir yaklaşımdan ziyade unsurlar bazında detaylara inilmesinin, farklı iktisadi parametrelerin gerek dış ticaret hacmi gerekse dış ticaret dengesi üzerinde yaratacağı etkilerin daha keskin sınırlarla belirlenebilmesi açısından faydası olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acaravcı, A. & Öztürk, İ. (2002). Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Review of Social, Economic and Business Studies*, 2, 197-206.
- Aristotelous, K. (2001). Exchange-Rate Volatility, Exchange-Rate Regime, and Trade Volume: Evidence From The UK-US Export Function (1889-1999). *Economics Letters*, 72(1), 87-94.
- Arize, A.C. (1998). The Effects of Exchange Rate Volatility on US Imports: An Empirical Investigation. *International Economic Journal*, 12(3), 31-40.
- Auboin, M. & Ruta, M. (2013). The Relationship Between Exchange Rates and International Trade: A Literature Review. *World Trade Review*, 12(3), 577-605.
- Aydiner, M. (2022). Ham Petrol ve Altın Fiyatlarının Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesine Etkisi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(37), 36-43.
- Baak, S. (2004). Exchange Rate Volatility and Trade Among The Asia Pacific Countries. *East Asian Economic Review*, 8(1), 93-115.
- Brada, J. C. & Méndez, J. A. (1988). Exchange Rate Risk, Exchange Rate Regime and The Volume of International Trade. *Kyklos*, 41(2), 263-280.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 423-438.
- Çetin, A.C. (2020). Türkiye'nin Enerji Dışı İthalatının Döviz Kuru ve Brent Petrol Fiyatı ile İlişkisi. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 95-118.
- Demirbaş, M., Türkay, H. & Türkoğlu, M. (2009). Petrol Fiyatlarındaki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289-299.
- Deniz, M.H. & Sümer, K.K. (2015). Petrol Fiyatlarındaki Oynaklığın Dış Ticaret ve Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bazı Avrasya Ekonomileri Üzerine Bir İnceleme. In *International Conference On Eurasian Economies*, 298-304.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(1), 427-431.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Tests for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Doğanlar, M. (2002). Estimating The Impact of Exchange Rate Volatility on Exports: Evidence From Asian Countries. *Applied Economics Letters*, 9(13), 859-863.
- Doyle, E. (2001). Exchange Rate Volatility And Irish-UK Trade, 1979-1992. *Applied Economics*, 33(2), 249-265.
- Duasa, J. (2007). Determinants Of Malaysian Trade Balance: An ARDL Bound Testing Approach. *Global Economic Review*, 36(1), 89-102.
- Duran, A.E. (2018). "Dolarda 'Brunson' Hareketliliği", <https://www.dw.com/tr/dolarda-brunson-hareketlili%C4%9Fi/A-45868010> (16.01.2022).
- Emeç, A.S. (2021). Türkiye'nin Deniz Yolu İhracatını Etkileyen Faktörler. *Journal of The Faculty of Applied Sciences Of*, 1(2), 1-14.
- Engle, R.F. & Granger, C.W.J. (1987). Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation And Testing. *Econometrica*, 55, 251-76.

- Gagnon, J.E. (1993). Exchange Rate Variability And The Level Of International Trade. *Journal of International Economics*, 34 (3-4), 269–287.
- Gotur, P. (1985). Effects Of Exchange Rate Volatility on Trade. *IMF Staff Papers*, 32, 475-512.
- Göçer, Ş., Bulut Deniz, M. & Bursal, M. (2019). Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Altın, Gümüş, Dolar, Petrol, ve Doğalgaz Fiyatları İle İlişkisi: Eş Bütünleşme Analizi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 191-203.
- Gül, E. & Ekinci, A. (2006). Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat Ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990–2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 165-190.
- Gündüz, M. A., Kalaycı, S., & Afşar, B. (2017). Tarım Ürünleri İhracatında Döviz Kuru ve Petrol Fiyatlarının Etkisi: Türkiye Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 9(4), 805-819.
- Hepaktan, C.E. (2009). Türkiye’nin Marshall-Lerner Koşuluna İlişkin Parçalı Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 39-55.
- Hooper, P. & Kohlhagen, S. W. (1978), The Effect Of Exchange Rate Uncertainty on The Prices and Volume Of International Trade. *Journal Of International Economics*, 8, 483-511.
- Hwang, H. D. & Lee, J. W. (2005). Exchange Rate Volatility And Trade Flows of The UK İn 1990s. *International Area Review*, 8(1), 173-182.
- Johansen, S. (1988). *Statistical Analysis Of Cointegration Vectors*. *Journal of Economic Dynamics And Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation And İnference On Cointegration – With Applications to The Demand For Money. *Oxford Bulletin of Economics And Statistics*, 52, 169-210.
- Karabulut, G. & Çelikel Danişoğlu, A. (2006). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-63.
- Kayıkçı, F. (2012). Determinants of The Current Account Balance in Turkey: Vector Auto Regression (VAR) Approach. *African Journal of Business Management*, 6(17), 5725-5736.
- Klein, M. W. (1990). Sectoral Effects Of Exchange Rate Volatility on United States Exports. *Journal of International Money And Finance*, 9(3), 299-308.
- Koşaroğlu, Ş.M., Şengönül, A. & Karadaş, H.A. (2018). Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 335-349.
- Lebe, F. & Akbaş, Y. E. (2015). İthal Ham Petrol Fiyatları ile Döviz Kurunun Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye için Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 170-196.
- Marashdeh, H. (2005). Stock Market Integration in The MENA Region: An Application of The ARDL Bounds Testing Approach. *University of Wollongong Economics Working Paper Series*, 1-11.
- Nkoro, E. & Uko, A. K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation. *Journal of Statistical And Econometric Methods*, 5(4), 63-91.
- Orhunbilge, A.N., & Taş, N. (2014). Manufacturing Output in Romania: An ARDL Approach. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(22), 342-342.

- Ozturk, I. (2006). Exchange Rate Volatility and Trade: A Literature Survey. *International Journal of Applied Econometrics And Quantitative Studies*, 3(1), 85-102.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2011). Electricity Consumption and Real GDP Causality Nexus: Evidence From ARDL Bounds Testing Approach For 11 MENA Countries. *Applied Energy*, 88(8), 2885-2892.
- Özata, E. (2014). Sustainability of Current Account Deficit With High Oil Prices: Evidence From Turkey. *International Journal of Economic Sciences*, 3(2), 71-88.
- Özkul, G. & Öztürk, A. (2019). Yapısal Kırımlar Eşliğinde Döviz Kuru Oynaklığı ile Türkiye'nin Sektörel Dış Ticareti Arasındaki Etkileşim. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(4), 1069-1095.
- Paksoy, S. (2019). Taşımacılık Sistemlerine Yönelik Bir Değerlendirme. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(15), 180-187.
- Pesaran, H., Shin, Y. & Smith, R.J. (2001). Bound Testing Approaches to The Analysis of Long Run Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P.C., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pino, G., Tas, D. & Sharma, S.C. (2016). An Investigation of The Effects of Exchange Rate Volatility On Exports in East Asia. *Applied Economics*, 48(26), 2397-2411.
- Sarı, A. (2010). Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği. *Istanbul University Econometrics & Statistics E-Journal*, 11(1), 31-44.
- Šimáková, J. (2014). The Impact of Exchange Rate Development on Czech Trade Flows. *Procedia Economics and Finance*, 15, 129-136.
- Takım, A. & Ersungur, Ş.M. (2015). Taşıma Şekillerine Göre Türkiye'de Dış Ticaretin Analizi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Beklentiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 357-376.
- Tuncer, B. & Aydoğan, K. (2019). Yakıt Maliyetlerinin Taşınan Hava Kargo Miktarı Üzerine Etkileri: 2007-2018 Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 143-158.
- Tunç, H. (2017). Bölgesel İthalatın Gelişiminde Döviz Kurunun Etkisi: Vektör Oto Regresif Model. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 10-20.
- Tunç, H. & Kaya, M. (2016). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişiminde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 58-65.
- Türkiye Ticaret Bakanlığı (2021). "Dış Ticaret Lojistiği", <https://Ticaret.Gov.Tr/Data/5b87bf9113b8761160fa1258/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Lojisti%C4%9Fi%202021.Pdf> (11.02.2022)
- Utikad (2020). "Utikad Lojistik Sektörü Raporu 2020", <https://Www.Utikad.Org.Tr/Images/Hizmetrapor/Utikadlojistiksektoruraporu2020-53923.Pdf> (11.02.2022)
- Visser, H. (2006). *A Guide to International Monetary Economics: Exchange Rate Theories, Systems and Policies*. Edward Elgar Publishing.
- Yücesan, M., Torun, M. & Kurt, S. (2017). Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *The Journal Of International Social Research*, 10(52), 1288-1297.

Bankaların Finansal Karlılık Oranlarıyla Finansal Sağlık Göstergeleri İlişkisi: Türkiye’de Granger Nedensellik Analizi

Sabri Burak ARZOVA¹ - Bertaç Şakir ŞAHİN²

Makale Gönderim Tarihi: 21 Ekim 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de finansal sağlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada iki modelde 2000-2019 dönemine ait makroekonomik düzeydeki bankacılık verileri ve enflasyon oranları kullanılmıştır. Birinci model aktif karlılığını analiz ederken ikinci model özkaynak karlılığını ele alır. Araştırma modelinde aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı banka performansını temsil eden değişkenler olarak yer almıştır. Sermaye yeterliliği oranı ve sorunlu krediler modelde yer alan finansal sağlık göstergeleridir. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre aktif karlılığı ile sermaye yeterliliği oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Benzer bir ilişki enflasyon ile ve sorunlu krediler arasında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Sağlık, Banka Karlılığı, Türkiye, Finansal Sağlık

Jel Kodları: E44, G00, G15

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul, burakarzova@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9616-4197.

² (Sorumlu Yazar), Araş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, bertacs@yildiz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0414-5402.

The Relationship of Banks' Profitability and Financial Soundness Indicators: Granger Causality Analysis in Turkey

Abstract

This study investigates the effect of financial soundness variables on bank performance in Turkey. In the study, banking data and inflation at the macroeconomic level for the period 2000-2019 are used in two models. The first model analyzes the return on assets, while the second model deals with the return on equity. In the research model, return on assets and return on equity are included in the research model as variables representing bank performance. Capital adequacy ratio and non-performing loans are the financial soundness variables in the model. According to Granger causality analysis, there is a bidirectional causality relationship between return on assets and capital adequacy ratio. Similar relationship exists between inflation and non performing loans.

Keywords: *Financial Soundness, Bank Profit, Turkey, Financial Soundness*

Jel Codes: *E44, G00, G15*

1. Giriş

Dünya ekonomisini derinden etkileyen finansal krizler farklı değişkenler kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren finansal sistemin unsurları ekonometrik modellere dahil edilerek ülkelerin finansal istikrarları ölçülmüştür (Navajas vd., 2013). Finansal sistem finansal ve finansal olmayan unsurlardan oluşan hükümetler, hane halkları ve işletmelerin tasarruflarının etkin bir şekilde yatırıma dönüşmesini amaç edinen karmaşık bir yapıdır. Nakit akışları, yatırım ve danışmanlık faaliyetleri, ödeme sistemleri, finansal teknoloji ve finansman faaliyetlerini içeren finansal sistemlere ilişkin bazı öncü göstergeler ülkelerin finansal istikrarı konusunda fikir verebilir (IMF, 2006).

Finansal sistemin önemli unsurlarından biri de bankalardır. Bankalar gerçek ve tüzel kişilerden topladıkları fonları yine krediler aracılığıyla yatırıma ve tüketime dönüştüren finansal kurumlardır. Ayrıca bankalar sundukları finansal hizmetler ile servet maksimizasyonuna da katkı sunmaktadır (Kırımı vd., 2021: 62). Önemli finansal araçlardan olan bankalar kredi ve finansal hizmet sunarken aynı zamanda piyasa riskini de üstlenmektedir. Dolayısıyla-

la bankalara ilişkin finansal göstergeler finansal krizlere ilişkin sinyaller verebilir. Bu göstergelerden biri de banka karlılığıdır. Banka karlılığı finansal sistemlerin gücünü ortaya koyan önemli değişkenlerden biridir. Bu sebeple banka karlılığı uluslararası kuruluşlar ve akademik camia tarafından gerçekleştirilen finansal istikrar ölçümlerinde değişken olarak kullanılmıştır (Albuлесcu, 2015; Salina vd., 2020).

Bir ülkedeki ekonomik gelişim, finansal sistemin önemli unsurlarından olan bankacılık sektörünün istikrarlı, sağlıklı ve etkin bir şekilde faaliyet göstermesiyle yakından ilişkili olabilir. Bu sebeple bankaların finansal performansı yine bankaların finansal yapısı, yönetim performansı, kurumsal yönetim ilkeleri, sürdürülebilirliği ve makroekonomik değişkenlerle karşılaştırılmıştır (Babihuga, 2007). Bankaların finansal performansının kullanıldığı çalışma alanlarından biri de finansal sağlık çalışmaları olmuştur. Bir ülkedeki finansal sistemin gücünü ölçen finansal sağlık çalışmaları, küresel ölçekli büyük finansal krizlerin yarattığı farkındalık sonucunda 1990'lı yılların sonundan itibaren önem kazanmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) bir finansal sistemin gücünü ölçen finansal sağlık değişkenlerini yayımlamıştır. IMF'yi Dünya Bankası'nın çalışmaları takip etmiş ve ülkelerin finansal sağlık verileri uluslararası kurumlarca yayımlanmıştır (Sundararajan vd., 2002). Uluslararası kuruluşlarca yayımlanan bu veriler literatürde ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiş, ülkelerin finansal sağlığını ölçen endeksler hesaplanmaya başlamıştır. Finansal sağlık değişkenleri finansal sistemdeki finansal ve finansal olmayan kurumlara ilişkin verileri içermektedir. Bankalara ilişkin finansal sağlık değişkenleriyse bu işletmelerin sermaye yeterliliği, likidite, varlık kalitesi ve karlılığını yansıtmaktadır (Rahman, 2017: 65).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin finansal istikrarını bankacılık sektörü karlılığıyla incelemektir. Bu amaçla Türkiye'de 2000-2019 yılları arasında bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen ve IMF tarafından hesaplanan finansal istikrar değişkenleri Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışma bankacılık karlılığını makro değişkenlerle analiz ederek literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Bankaların sermaye yeterliliği, likidite, varlık kalitesi ve karlılığı finansal göstergelerin ötesinde bir ülkenin sosyoekonomik durumunu da ortaya koyabilir. Bankacılık sektöründeki olumsuz etkiler kredi döngüsüne ve yatırımlara zarar vererek ekonomik aktivitelerin azalmasına sebep olabilir. Dolayısıyla bankacılık sektöründeki olumsuzluklar bir ülkedeki borç alacak döngüsü, faiz oranları ve varlık fiyatlarını etkileyerek tüm finansal sistemde ortaya çıkacak krizlerin kaynağı olabilir (Andrieş, 2009).

Bu çalışma Türkiye’de bankacılık sektörüne ilişkin makro seviyedeki finansal sağlık değişkenlerini analiz ederek literatüre katkı sunmayı amaçlamıştır. Literatürde Türkiye’nin finansal sağlık değişkenlerini ölçen çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar finansal sağlık değişkenlerini bankalar seviyesinde ele almıştır. Çalışmamız bankacılık değişkenlerini makro seviyede ele alarak Türkiye’de finansal sistemi olumsuz etkileyebilecek olan bankacılık değişkenlerinin belirlenmesini amaçlamıştır. Böylece Türkiye’de finansal krizlerin tahmin edilmesinde kullanılacak finansal sağlık değişkenlerinin tahmin edilmesine yönelik yeni bir bakış açısı sunulmuştur.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm konuya ilişkin literatürü ortaya koyar. Üçüncü bölüm çalışmanın veri ve metodolojisini ele alır. Dördüncü bölüm ampirik sonuçları sunar. Beşinci bölümde analiz sonuçları tartışılır.

2. Literatür Özeti

Finansal sağlamlığın bankacılık sektörüne ilişkin değişkenlerle incelendiği çalışmalar konuyu farklı boyutlarıyla ele almıştır. Bu çalışmalar makroekonomik değişkenler, bankaların finansal performansı, organizasyon yapısı ve sürdürülebilirlik performansı gibi unsurları analiz etmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2’de konuya ilişkin yerli ve yabancı literatür yer almaktadır.

Tablo 1: Yabancı Literatürdeki Çalışmalar

Yazarlar	Konu	Sonuç
Dunbar (2022)	Amerikan Federal Merkez Bankası rezervlerinin finansal sağlık üzerindeki etkisi	Merkez Bankası’nın sermaye yedekleri ve zorunlu karşılıklara ilişkin kararları Amerika Birleşik Devletleri’nde finansal sağlık üzerinde önemli bir unsurdur.
Chihî ve Khalil (2020)	Bankanın yönetim kurulu yapısının finansal sağlamlığa etkisi	Çalışmada kadın ve yabancı üyelerin bankaların finansal sağlamlığını olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.
Rahman (2017)	Finansal sağlık değişkenleri kullanılarak iflasa yakınlığın ölçülmesi	Bankaların finansal sağlamlığı ile iflasa yakınlığını ölçecek bir model geliştirilmiştir. Modelde şu değişkenler yer almaktadır: Sermayenin Aktiflere Oranı, Özkaynakların Aktiflere Oranı, Sermaye Yeterlilik Oranı, Sorunlu Kredilerin Kredilere Oranı, Maliyet / Gelir Oranı ve Kredilerin Aktiflere Oranı
Kirimi vd. (2019)	Makroekonomik değişkenlerin bankaların finansal sağlamlığı üzerindeki etkisi.	Panel veri analizi sonucunda Kenya’da enflasyonun banka karlılığı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Igbinoso ve Omoregie (2021)	Makroekonomik değişkenlerin bankaların finansal sağlamlığı üzerindeki etkisi.	Çalışmada enflasyon, işsizlik ve parasal genişlemenin finansal sağlamlığın üzerinde anlamlı etkili olduğu belirtilmiştir.
Albulescu (2015)	IMF tarafından yayımlanan finansal sağlamlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi.	8 gelişmekte olan ülkede gerçekleştirilen panel veri analizi bu ülkelerde sorunlu kredilerin toplam kredilere oranının banka karlılığı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.
Ozili (2017)	Sermaye düzenlemelerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi.	18 Afrika ülkesinde gerçekleştirilen analiz sonucunda sorunlu kredi karşılıkları ve sermaye düzenlemeleri banka karlılıkları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır.
Gaies ve Jahmane (2022)	Avrupa’da ESG performansının finansal sağlamlık üzerindeki etkisi.	Bankaların sosyal ve yönetim performanslarının, bu bankaların finansal performansı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.
Doumpos vd. (2015)	Merkez Bankası ve finansal sağlamlık	Çalışmada merkez bankası bağımsızlığının bankaların finansal sağlamlığına olan katkısı belirtilmiştir.

Tablo 2: Yerli Literatürdeki Çalışmalar

Yazarlar	Konu	Sonuç
Koç ve Karahan (2017)	Türk Bankacılık Sektöründe finansal sağlamlığın belirleyicileri	Aktif kalitesi, faiz dışı gelir, net aktif karlılığı ve likidite bankaların finansal sağlamlığı üzerinde etkilidir.
Güngör ve Dilmaç (2020)	2008 finansal krizinin Türk bankacılık sektörünün finansal sağlamlığına etkisi	Çalışmada 2008 finansal krizinin Türk bankacılık sektörünü pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kriz dönemlerinde bankaların daha düşük özkaynak ve daha yüksek uzun vadeli kaynağa
Karadağ (2021)	Borsada işlem gören bankaların finansal sağlamlığının analizi	TOPSIS ve ENTROPI yöntemlerine göre yapılan analizde bankalar finansal sağlamlıklarına göre sıralanmıştır. Analizde IMF tarafından belirlenen finansal sağlamlık göstergelerinden yararlanılmıştır.
Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018)	Türk bankacılık sektöründe rekabetin finansal sağlamlık üzerindeki etkisi.	Panel veri analizinin sonucunda rekabetin bankaların finansal sağlamlığını olumsuz etkilediği bulunmuştur.
Gül ve Bektaş (2022)	Türkiye’deki konvansiyonel bankaların finansal sağlamlık göstergesine göre sıralanması.	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın belirlediği finansal sağlamlık göstergeleri kullanılmıştır.
Doğan (2013)	Katılım bankaları ve geleneksel bankaların finansal sağlamlık göstergelerine göre karşılaştırılması	T test sonuçlarına göre geleneksel bankalar likidite, borç ödeme gücü ve sermaye yeterliliği açısından daha kuvvetlidir. İki banka türü arasında karlılık açısından bir farklılık bulunmamaktadır.
Karaarslan (2022)	Bankaların sahip olduğu kripto varlıklar ve finansal sağlamlık riskleri	Çalışmada Basel’in; Kripto Varlık Riskleri için İhtiyati Bir Yol Tasarlama” adlı raporuna vurgu yapılarak bu düzenlemenin bankaları kripto varlıkların riskine karşı koruyacağı belirtilmiştir.

Aydın (2019)	Türk bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen faktörler	Panel veri analizine göre karlılığı etkileyen bankacılık ve makroekonomik göstergeler; Kredi riski (takibe düşen krediler), banka büyüklüğü, faaliyet giderleri, banka sermayesi, faiz dışı gelirler ve ekonomik büyüme değişkenleridir.
Akgüneş (2021)	Finansal risklerin bankacılık karlılığına etkisi.	Çalışmada enflasyon ve likidite riskinin banka karlılığını arttırdığı bulunmuştur.
Demirel vd. (2021)	Türk bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen faktörler	Bankaların finansal sağlık göstergeleri ile makroekonomik göstergeler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Yerli ve yabancı literatürde bankaların finansal ve finansal olmayan verilerinin bu bankaların finansal sağlamlıklarına olan etkisi incelenmiştir. Yerli literatür konuyu daha çok finansal performans ve finansal krizler bağlamında ele almıştır. Bu çalışmalar bankaların verilerini kullanmıştır. Yerli literatürde makro seviyede verileri kullanan bir çalışma bulunmamaktadır. Yabancı literatürde ise finansal verilere ek olarak sürdürülebilirlik ve sosyal performans ile sermaye düzenlemelerinin etkisi de finansal sağlık ile analiz edilmiştir. Çalışmamız Türkiye'nin makro seviyede bankacılık verilerini kullanarak finansal sağlamlığı ölçmektedir. Bu haliyle yerli literatüre katkı sunan bir çalışma olma özelliği göstermektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada Türkiye'nin makro seviyedeki bankacılık verileri kullanılarak bankaların karlılığını etkileyen finansal sağlamlık göstergelerini belirlemek amaçlanmıştır.

3.1. Veri

Literatürde finansal sağlamlık değişkenlerinin banka karlılığını makro seviyedeki verilerle inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Uygulanan analiz ile finansal sağlamlık literatürüne katkı sunulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin verilerinin analize dahil edilmesinin bir diğer katkısı ise Türkiye'nin sosyoekonomik durumudur. Türkiye, IMF ve MSCI gibi uluslararası kuruluşlarca gelişmekte olan ülke sınıfındadır. Gelişmekte olan ülkeler yüksek büyüme potansiyeline sahip olmalarına rağmen gelişmiş bir ülkenin tüm özelliklerine sahip değildir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ekonomiler kadar güçlü ve köklü bir finansal sistem bulunmamaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde finansal sağlamlığı belirleyen faktörlerin incelenmesi finansal krizlerin tahmin edilmesinde önemlidir. Bankaların yatırım, likidite ve döviz kuru istikrarında önemli bir rolü vardır (Wen and Yu, 2013; DeGregorio, 2010).

Bu sebeple Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin finansal sağlık göstergelerinin belirlenmesi bu ülkelerin finansal sistemlerini kurmaları ve küresel finansal krizlerin tahminine katkı sunabilir.

Finansal sağlık değişkenlerinin banka performansı üzerindeki etkisi iki modelle analiz edilmiştir. Birinci model finansal sağlık değişkeninin aktif karlılığıyla ilişkisini incelerken, ikinci modelde finansal sağlık değişkenleriyle özkaynak karlılığı ilişkisi analiz edilir. İki modelde, finansal sağlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi (Aktif Karlılığı-Özkaynak Karlılığı) incelenmiştir. Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO) ve Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı (SK) finansal sağlık değişkenleridir. Enflasyon (ENF) (tüketici fiyatları-yıllık %) kontrol değişkenidir. 2000-2019 yılları arasındaki veriler, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri ve Global Finansal Gelişme veri tabanlarından elde edilmiştir. Veri tabanlarında finansal sağlık göstergelerinin en güncel verisi 2019 yılı olduğu için analize 2000-2019 dönemi dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan karlılık değişkenleri Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların vergi sonrası aktif karlılığı ve özkaynak karlılığından oluşmaktadır. Kullanılan verilerin listesi ve hesaplama yöntemleri Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Verilerin Listesi

Değişken	Kısaltma	Açıklama
Aktif Karlılığı	AK	Ticari bankaların vergi sonrası net karının yıllık ortalama toplam varlıklara oranı.
Özkaynak Karlılığı	ÖK	Ticari bankaların vergi sonrası net karının yıllık ortalama öz sermayeye oranı.
Sermaye Yeterliliği Oranı	SYO	Yasal özkaynak toplamı (Ana sermaye + katkı sermaye – sermayeden indirilen değerler) / risk ağırlıklı varlık toplamı
Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı	SK	Sorunlu kredilerin toplam kredilere oranı.
Enflasyon (Tüketici fiyatları-yıllık %)	ENF	Tüketici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon, ortalama tüketicinin bir mal ve hizmet sepeti satın alma maliyetindeki yıllık yüzde değişimini yansıtır.

Kaynak: Dünya Bankası, 2022; IMF, 2022

Finansal sağlık değişkenleri, mevduat sahiplerinin sermaye yeterliliğini, varlık kalitesini ve verimliliğini yansıtır. Sorunlu kredilerin toplam kredilere oranı sorunlu alacakları yani varlık kalitesini ölçer. Bu oranının yüksek olması, finansal aracılardan gelir kaybı ve piyasa güveninin azalması sonucunda yatırımların azalmasına ve ekonomik durğunluğa neden olabilir (Klein, 2013). Bankaların aktif kalitesinin düşük olması nedeniyle ortaya çı-

kan sorunlu krediler, kredi verenler için dolaylı bir maliyet unsurudur. Ayrıca getiri getirici yatırım yerine sorunlu kredi ilişkisinin kurulması bankacılık karlılığını olumsuz yönde etkilemektedir (Bhattarai, 2016: 1-2). Sermaye yeterliliği oranı, bankaların finansal risklere karşı sermaye yeterliliğini yansıtan bir göstergedir. Bankalar finansal şoklar için özkaynak ayırmaktadır. Dolayısıyla sermaye yeterliliği oranı, bankaların güçlü bir finansal yapıya sahip olmasını sağlayabilir ancak potansiyel kredilerden ayrılan miktar banka karlılığını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca bu oran, ülkelerin bankacılık düzenlemelerini de yansıtan bir değişkendir (Albulescu, 2015).

3.2) Metodoloji

Çalışmada finansal sağlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi Granger nedensellik yaklaşımıyla ölçülmüştür. Granger nedensellik analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü belirleyen bir analiz yöntemidir. Granger nedensellik analizinin en önemli önkoşullarından biri değişkenlerin seviyede durağan olmasıdır. Bu sebeple Granger nedensellik analizi uygulanmadan önce değişkenlerin durağanlığı birim kök testleriyle belirlenir (Granger, 1969). Çalışmada analize tabi tutulacak değişkenlerin durağanlığı Augmented Dickey- Fuller birim kök testi yöntemi ile incelenmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları (Augmented Dickey-Fuller)

	Seviye	Birinci Fark
AK	0.00	0.00
ÖK	0.39	0.00
YÖR	0.07	0.00
SK	0.57	0.00
ENF	0.00	0.03

Birim kök testi sonucunda analize dahil edilen tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Modelde Granger nedensellik testinin önkoşullarından olan seviyede durağanlık bulunmamaktadır. Bu sebeple Granger nedensellik Toda Yamamoto yaklaşımı ile analiz edilmiştir. VAR analizinde bilgi kaybı, birinci farkta durağan olan bütünleşik değişkenlerin seviye değerleri düzeyinde yaşanır. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen analizde bu bilgi kaybı önlenmekte ve değişkenler seviye değerleri ile analize dahil edilmektedir (Duasa, 2007:87). Toda Yamamoto testi entegre ve eş bütünleşik modeller için uygun bir analizdir. Analiz sürecinde serilerin maksimum entegrasyon sırası (dmax) hesaplanmaktadır. Ardından, vektör otomatik regresyon modelinin optimal gecikmesi (k), Schwarz Bilgi Kriteri

ile belirlenir (SIC). VAR modeli, (k) ve (Dmax) değerleri ile hesaplanır ve hipotezi test etmek için model üzerinde Wald testi yapılır.

$$Y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{k+D_{max}} \theta_{1,i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+D_{max}} \theta_{2,i} Y_{t-i} + \varepsilon_{y,t} \quad (1)$$

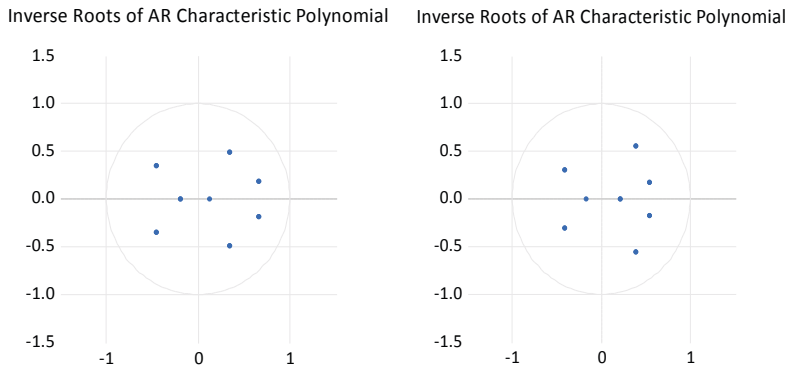
$$X_t = a_2 + \sum_{i=1}^{k+D_{max}} \theta_{1,i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+D_{max}} \theta_{2,i} Y_{t-i} + \varepsilon_{x,t} \quad (2)$$

Yukarıdaki iki denklem ile X ve Y arasındaki Granger nedenselliği Wald testi ile analiz edilebilmektedir. Bu çalışmada da finansal sağlamlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi bu model ile ölçülmüştür.

4. Analiz Sonuçları ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı 2000- 2019 yılları arasında Türkiye'deki finansal sağlamlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi ile analiz etmektir. Ayrıca literatürde sıklıkla ele alınan makroekonomik değişkenlerin etkisi de enflasyon verisiyle ele alınmıştır. Nedensellik testine geçilmeden önce kurulan VAR modelinin bazı ön koşulları ne ölçüde sağladığı incelenmiştir. VAR modelinin gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri ile hesaplanmıştır.

Analizin ön koşullardan biri VAR modelinin durağanlığıdır. Tahmin edilen modele ait AR (Autoregressive) karakteristik polinomunun ters kökleri modelin istikrarlılığını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki şekilde analize dahil edilecek iki modelin AR karakteristik polinomunun ters kökleri yer almaktadır.

Şekil 1: Modellerin İstikrarlılığı

Her iki modelde de AR karakteristik polinomunun ters kökleri çember içinde yer almaktadır. Dolayısıyla Granger nedensellik incelenecek iki modelin istikrarlı bir yapıda olduğu söylenebilir. VAR modeliyle ilgili bir diğer ön koşul ise modelin otokorelasyon, değişen varyans ve normallik varsayımlarını da sağlaması gerekmektedir. Bu varsayım testleri Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 5: Normallik, Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testleri

Model 1		Model 2	
Analiz	Olasılık Değeri	Analiz	Olasılık Değeri
LM Otokorelasyon	0.64	LM Otokorelasyon	0.94
Normallik	0.44	Normallik	0.26
Değişen Varyans	0.37	Değişen Varyans	0.40

Analiz sonuçlarına göre otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testlerinin olasılık değerleri 0.05’ten büyüktür. Dolayısıyla kurulan modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve normallik sorunları yoktur ve değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkisi bu modellerle ölçülebilir.

Tablo 5 ve Tablo 6’da iki modelde değişkenler arasındaki Granger nedenselliği ortaya konmuştur. İlk modelde Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO), Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı (SK) ve Enflasyon (ENF) ile Aktif Karlılığı (AK) arasındaki Granger nedenselliği analiz edilmiştir. İkinci modelde aynı değişkenlerle Özkaynak Karlılığı (ÖK) arasındaki Granger nedenselliği incelenmiştir.

Tablo 6: Model 1 Granger Nedensellik İlişkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken			
	AK	SYO	SK	ENF
AK	-	11.2150 (0.0037)	1.4646 (0.4808)	0.1588 (0.9237)
SYO	7.9949 (0.0184)	-	15.4376 (0.0000)	3.1870 (0.2032)
SK	1.1949 (0.5502)	0.3528 (0.8383)	-	11.4701 (0.0032)
ENF	4.2240 (0.1210)	4.4706 (0.1070)	10.8887 (0.0043)	-

Analiz sonuçlarına göre Sermaye Yeterliliği Oranı ile Aktif Karlılığı arasında çift yönlü Granger nedenselliği vardır. Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranından Sermaye Yeterliliği Oranına doğru bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Enflasyon ile Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Tablo 7: Model 2 Granger Nedensellik İlişkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken			
	ÖK	SYO	SK	ENF
ÖK	-	3.5351 (0.1707)	0.3914 (0.8222)	1.7549 (0.4158)
SYO	4.9526 (0.0841)	-	10.9385 (0.0042)	5.4951 (0.0641)
SK	3.0768 (0.2147)	0.3171 (0.8533)	-	17.4150 (0.0002)
ENF	5.9647 (0.0607)	4.0922 (0.1292)	11.2330 (0.0006)	-

Birinci modelin aksine değişkenler ile banka karlılığını temsil eden Özkaynak Karlılığı arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun dışında Enflasyon ile Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı arasında çift yönlü, Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranından Sermaye Yeterliliği Oranına doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Ampirik sonuçlar Türkiye’de banka karlılığı üzerinde Sermaye Yeterliliği Oranı değişkeninin etkili bir değişken olduğunu göstermektedir. Literatür incelendiğinde bu beklenen bir sonuçtur. Sermaye yeterliliği oranı bankaları olumsuz koşullardan korumaya çalışan finansal tedbirlerden biridir. Basel Kriterleri ve yerel düzenlemelerle belirlenen bu değişken banka performansını iki yönlü de etkileyebilir. Sermaye yeterliliği oranının yüksekliği bir bankaya olan güveni artırabilir. Ancak bu oranının fazla olması kredi kaynağını azaltabilir. Dolayısıyla banka karı düşebilir. Sermaye yeterliliği oranı yüksek olan bankalar, sermaye hareketsizliği nedeniyle düşük karlılığa sahip olabilir. Sorunlu Kredilerin Toplam Kredilere Oranı Sermaye Yeterliliği Oranı üzerinde etkilidir. Bu sonuç bankaların sorunlu kredilere karşı kendini koruma refleksi geliştirmesi şeklinde yorumlanabilir (Madugu vd., 2020; Mendoza ve Rivera, 2017).

5. Sonuç

Finansal sağlamlık, 1990’lardan beri uluslararası kuruluşların ve araştırmacıların çalışma alanı olmuştur. Finansal sağlamlık çalışmaları ile finansal krizlerin dünya ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkilerini önlemek için bu krizlerin sinyalini verecek değişkenler araştırılmaktadır. Böylece finansal sistemin aksayan yönleri düzenlenebilir ve proaktif önlemler alınabilir. Uluslararası kuruluşlar ve araştırmacılar, finansal sağlamlık değişkenlerini belirlemekte ve bu değişkenlerin finansal sistem üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Özellikle IMF’nin finansal sağlamlık konusunda dikkat çekici çalışmaları vardır. IMF, her ülke için finansal sağlamlık değişkenini düzenli olarak açıklamaktadır. Bankacılık sektörü, finansal sağlamlık değişkenlerinin test edildiği araştırma alanlarından biridir. Finansal sistemin önemli bir unsuru olan bankalar,

yatırım, tüketim, piyasadaki nakit akışı ve para politikalarının etkinliği hakkında önemli sinyaller verebilmektedir.

Bu çalışmada 2000-2019 döneminde Türkiye'deki finansal sağlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisi Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar sermaye yeterliliği oranının banka karlılığı ile karşılıklı olarak nedensellik ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. Sermaye yeterliliği oranı bankalar için bir güven unsurudur. Ancak bu oranın fazla olması banka karlılığını olumsuz etkileyebilir. Analiz sonuçları da Sermaye yeterliliği oranının banka karlılığı üzerindeki etkisini yansıtarak araştırmacılar, politika yapıcılar ve banka yöneticileri için yol gösterici sonuç olma özelliği göstermektedir. Bankaları koruyacak ancak karlılığını olumsuz etkilemeyecek optimum bir özsermaye oranının belirlenmesi gereklidir. Sermaye yeterliliği oranı belirlenirken ülkelerin sosyoekonomik durumlarının göz önüne alınması şarttır. Sorunlu kredilerin bankaların sermaye yeterliliği oranı üzerinde etkiye sahip olması Türkiye'deki bankaların sorunlu kredilere karşı bir refleks gösterdiğinin göstergesidir. Enflasyon ile sorunlu krediler arasında karşılıklı Granger nedensellik ilişkisi mevcuttur. Enflasyonun banka performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir bölümü enflasyonun ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkisinin bankaları da olumsuz etkilediğini savunurken enflasyon dönemindeki yüksek faizler, bilgi asimetrisi, yüksek fiyat beklentisiyle öne alınan tüketimin banka performansını olumlu etkilediğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Dolayısıyla banka yöneticilerinin enflasyon döneminde banka karlılığının korunması için doğru politikalar izlemesi önemlidir. Elbette enflasyon dönemlerinde finansal sağlamlığın sağlanmasında tek görev banka yöneticilerinde değildir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun bankalar için etkin bir rehberlik sunması ve T.C. Cumhuriyet Merkez Bankası'nın uyguladığı doğru para politikası yüksek enflasyonlu ekonomilerde reel sektör ile finans sektörü arasında dengenin kurulmasında dolaşısıyla sorunlu kredilerle mücadelede kritik bir role sahiptir.

Çalışmada bazı kısıtlar bulunmaktadır. Veri tabanının limitleri sebebiyle Türkiye'nin bankacılık sektörüne ilişkin 2 adet finansal sağlık değişkeni analize dahil edilmiştir. Gelecek çalışmalar bankaların likiditesini, faiz dışı giderlerini, kurumsal yönetimini ve sürdürülebilirliğini de modele dahil edebilir. Çalışma 20 yıllık bir veri setini içermektedir. Ulaşılabilecek yeni verilerle daha geniş bir dönemde analiz gerçekleştirilebilir. Bu çalışma konuyu Türkiye özelinde incelemektedir. Ancak benzer sosyoekonomik durumdaki ülkelerde finansal sağlık çalışmalarının gerçekleştirilmesi literatüre önemli bir katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Akgüneş, A. O. (2021). Finansal Risklerin Banka Karlılığı Üzerine Etkisi: Bıst Banka Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(3), 556-576.
- Albulescu, C. T. (2015). Banks' profitability and financial soundness indicators: A macro-level investigation in emerging countries. *Procedia economics and finance*, 23, 203-209. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00551-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00551-1).
- Andrieş, A. M. (2009). What Role Have Banks in Financial Crises?. *Review of Economic and Business Studies (REBS)*, 3, 149-159.
- Aydın, Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 181-189.
- Babihuga, R. (2007). Macroeconomic and financial soundness indicators: An empirical investigation. <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2007/115/article-A001-en.xml> (03.06.2022).
- Bhattarai, Y. R. (2016). Effect of non-performing loan on the profitability of commercial banks in Nepal. *Prestige International Journal of Management and Research*, 10(2), 1-9.
- Chihi, S., & Khalil, A. (2020). Do board characteristics affect the financial soundness of Islamic banks. *African Scientific Journal*, 3(2), 96-113. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5532612>
- DeGregorio, J. (2010). Monetary policy and financial stability: An emerging markets perspective. *International Finance*, 13(1), 141- 166.
- Demirel, B. L., Koçyiğit, S. Ç., & Kevser, M. (2021). Makroekonomik değişkenler ve içsel faktörler ile bankaların finansal performansları arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 598-611.
- Doan, T., & Bui, T. (2021). How does liquidity influence bank profitability? A panel data approach. *Accounting*, 7(1), 59-64.
- Doğan, M. (2013). Katılım ve geleneksel bankaların finansal performanslarının karşılaştırılması: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (58), 175-188.
- Doumpos, M., Gaganis, C., & Pasiouras, F. (2015). Central bank independence, financial supervision structure and bank soundness: An empirical analysis around the crisis. *Journal of Banking & Finance*, 61, 69-83. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2015.04.017>
- Duasa, J., (2007). Determinants of Malaysian trade balance: An ARDL bound testing approach. *Global Economic Review*, 36(1), 89-102.
- Dunbar, K. (2022). Impact of the COVID-19 event on US banks' financial soundness. *Research in International Business and Finance*, 59, 101520. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101520>
- Dünya Bankası. (2022) Databank. <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (23.07.2022).
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2018). Bankacılık Sektöründe Rekabet ile Mali Sağlamlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmekte Olan Ülkeler için Panel ARDL Modeli. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 219-234.

- Gaies, B., & Jahmane, A. (2022). Corporate Social Responsibility, Financial Globalization and Bank Soundness in Europe–Novel Evidence from a GMM Panel VAR Approach. *Finance Research Letters*, 102772. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.102772>
- Gül, S., & Bektaş, S. (2022). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Konvansiyonel Bankaların Finansal İstikrar Performanslarının Finansal Sağlamlık Göstergeleri İle Değerlendirilmesi: Entropi Ve Aras Yöntemleri İle Analizi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 553-572.
- Güngör, B., & Dilmaç, M. (2020). Finansal kriz ortamlarında sermaye yapısının bankaların finansal performanslarına etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 153-172.
- Igbinosa, S. O., & Omoregie, L. (2021). Macroeconomic Aggregates And Financial Soundness Of American Banks. *European Journal of Accounting, Finance and Investment*, 7(12), 46-61. <https://cirdjournal.com/index.php/ejafi/article/view/518>
- IMF (2022) Finansal Sağlamlık Değişkenleri. <https://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA> (23.07.2022).
- IMF. (2006) Financial Soundness Indicators Compilation Guide. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/fsiFT.pdf> (02.06.2022).
- Karaarslan, E. (2022). Bankaların Potansiyel Kripto Varlık Riskleri ve Basel Komitesi’nin İhtiyati Yaklaşımının Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 245-264.
- Karadağ, M. M. (2021). BİST’te İşlem Gören Mevduat Bankalarının IMF Finansal Sağlamlık Göstergeleri Açısından Topsis ve Entropi Yöntemleri ile Analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (116), 119-142.
- Kirimi, P. N., Kariuki, S. N., & Ocharo, K. N. (2019). Mediation effect of macro-economic factors on the relationship between banks’ financial soundness and financial performance. *International Journal of Finance and Accounting*, 9(5), 99-109. <http://dx.doi.org/10.5923/j.ijfa.20200905.01>
- Kirimi, P. N., Kariuki, S. N., & Ocharo, K. N. (2020). Mediation effect of macro-economic factors on the relationship between banks’ financial soundness and financial performance. *International Journal of Finance and Accounting*, 9(5), 99-109. <http://dx.doi.org/10.5923/j.ijfa.20200905.01>.
- Klein, N. (2013). Non-performing loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance. *IMF Working Paper*, WP/13/72.
- Koç, Y. D., & Karahan, F. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Sağlamlığın Belirleyicileri. *International Journal Of Academic Value Studies*, 3(15), 148-153.
- Lee, C. C., Yang, S. J., & Chang, C. H. (2014). Non-interest income, profitability, and risk in banking industry: A cross-country analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 27, 48-67.
- Madugu, A. H., Ibrahim, M., & Amoah, J. O. (2020). Differential effects of credit risk and capital adequacy ratio on profitability of the domestic banking sector in Ghana. *Transnational Corporations Review*, 12(1), 37-52.
- Mendoza, R. R., & Rivera, J. P. R. (2017). The effect of credit risk and capital adequacy on the profitability of rural banks in the Philippines. *Scientific Annals of Economics and Business*, 64(1), 83-96

- Navajas, M. C., & Thegeya, A. (2013). Financial soundness indicators and banking crises. *International Money Funds*. <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2013/263/article-A001-en.xml> (02.06.2022).
- Ozili, P. K. (2017). Bank profitability and capital regulation: Evidence from listed and non-listed banks in Africa. *Journal of African Business*, 18(2), 143-168. <https://doi.org/10.1080/15228916.2017.1247329>
- Rahman, Z. (2017), "Financial soundness evaluation of selected commercial banks in Bangladesh: an application of bankometer model", *Research Journal of Finance and Accounting*, 8(2), 63-70.
- Rahman, Z. (2017), "Financial soundness evaluation of selected commercial banks in Bangladesh: an application of bankometer model", *Research Journal of Finance and Accounting*, 8(2), 63-70.
- Salina, A. P., Zhang, X., & Hassan, O. A. (2020). An assessment of the financial soundness of the Kazakh banks. *Asian journal of accounting research*. 6(1), 23-37. <https://doi.org/10.1108/AJAR-03-2019-0022>.
- Sundararajan, V., C. Enoch, A. San José, P. Hilbers, R. Krueger, M. Moretti, and G. Slack, 2002, "Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices." IMF Occasional Paper No. 212, (Washington: International Monetary Fund).
- Toda, H.Y., Yamamoto, T. (1995), Statistical inference in vector auto-regressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Wen, S. Y., & Yu, J. (2013). Banking stability, market structure and financial system in emerging countries. *Journal of applied finance and Banking*, 3(3), 1- 13.

Faaliyet Giderlerinin Firma Kârlılığına Etkisi: BIST 30 Endeksinde İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir İnceleme

Turan ÖNDEŞ¹ - Muhammet LEVET²

Makale Gönderim Tarihi: 15 Kasım 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Öz

Bu çalışmada firmaların faaliyet giderlerinin kârlılık üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda BIST 30 endeksinde işlem gören 16 firmaya ait pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve araştırma-geliştirme giderleri ile seçili firmaların dönem net kârları arasındaki ilişki Panel Regresyon Analizi aracılığıyla incelenmiştir. Analiz, firmaların 2010-2021 dönemine ait yıllık verilerini kapsamaktadır. Elde edilen analiz sonuçları, genel yönetim ve araştırma-geliştirme giderlerinin firmaların dönem net kârlarını pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini göstermiştir. Ancak pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ile dönem net kârı arasında istatistiksel açıdan herhangi bir ilişki saptanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet Giderleri, Kârlılık, Panel Regresyon, BIST

JEL Sınıflandırması: D53, G23, G32

¹ (Sorumlu Yazar) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tondeş@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6580-7372.

² Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, m.levet@alparslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6297-3065.

Effect of Operating Expenses on Firm Profitability: A Study on Firms Traded in the BIST 30 Index

Abstract

This study aims to examine the effect of firms' operational expenses on their profitability. To this end, the relationship between the marketing, sales, and distribution expenses, general administrative expenses, and research and development expenses of 16 companies traded in the BIST 30 index and their net profits were examined through Panel Regression Analysis. The analysis covers the annual data for the 2010-2021 period. The results showed that the general administrative and research-development expenses positively predicts the net profits of companies. However, no statistically significant relationship was found between marketing, sales, and distribution expenses and net profit for the period.

Keywords: *Operating Expenses, Profitability, Panel Regression, BIST*

JEL Classification: *D53, G23, G32*

1. Giriş

Günümüzde finansal piyasaların önemli bir parametresi olarak kabul edilen borsaların, ekonomik gelişime katkı sağlamada göz ardı edilemeyecek düzeyde bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda borsalarda işlem gören firmaların piyasa değerleri ve finansal performansları gibi göstergeler ise borsaların gelişimi açısından önemlidir. Söz konusu firmalarda temel amaç her ne kadar piyasa değerini artırmak olsa da kâr maksimizasyonu da önemli bir amaç olarak benimsenmektedir. Bilindiği gibi kâr; gelirlerden giderlerin çıkarılmasıyla elde edilen pozitif sonuçtur. Dolayısıyla kârı maksimize etmenin iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki gelir maksimizasyonu ikincisi ise maliyet minimizasyonudur. İlk durum, satılan ürün miktarının artırılması ile mümkün olabileceği gibi birim satış fiyatının yükseltilmesi yoluyla da sağlanabilir. Ancak rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüz ekonomilerinde gerek satış miktarını gerekse de satış fiyatını piyasa koşullarını göz önünde bulundurmadan artırmak kolay değildir. Bu durum firmaların gelir artırma yoluyla kâr maksimizasyonu sağlamalarını neredeyse olanaksız hale getirmektedir. Dolayısıyla firmaların maliyet minimizasyonu üzerine yoğunlaşmaları, söz konusu amaca ulaşmaları doğrultusunda önem arz etmektedir.

İşletmelerin kapsamlı gelir tabloları içerisinde yer alan gider gruplarından bir tanesi olan faaliyet giderleri; pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) giderleri kalemlerinden oluşmaktadır. Bahse konu olan bu gider kalemleri arasında bulunan pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, ürünün satış aşamasında ortaya çıkan giderleri kapsamaktadır. Genel yönetim giderleri, ürün ile doğrudan ilişkisi bulunmayan giderler ve personele ilişkin harcamaları içermektedir. Son olarak Ar-Ge giderleri ise yeni üretim şekil ve teknolojilerinin üretim sürecine entegre edilmesi ile ilgili giderlerden oluşmaktadır. Bu giderlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, firmaların kâr maksimizasyon amaçlarına ulaşmaları konusunda kısa vadede olmasa da orta ve uzun vadede yardımcı olacağını söylemek mümkündür.

Çalışmamızın amacı, yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında faaliyet giderlerinin firmaların dönem net kârları üzerindeki etkisinin Panel Regresyon Analizi aracılığıyla incelenmesidir. Bu kapsamda BIST 30 endeksinde yer alan 16 firma yapılan analize dâhil edilmiştir. Çalışma, söz konusu firmaların 2010-2021 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Söz konusu endekste yer alan bazı firma verilerinin ihtiyaca uygun olmaması ve ele alınan firmaların 2010 öncesi dönemine ait finansal tablolarına ulaşılammaması, çalışmanın dönem ve veri kısıtını oluşturmada etkili olmuştur. Firmaların kârlılık ve faaliyet giderleri ilişkisini inceleyen çalışma sayısının az olması ve bu ilişkinin BIST 30 endeksi özelinde incelenmemiş olması, çalışmanın özgünlüğünü desteklemekle birlikte literatüre katkı sağlayacağı görüşünü güçlendirmektedir. Çalışmada ilk olarak konu ile ilişkili literatür incelemesi yapılmıştır. Daha sonra veri seti ve metodoloji tanıtılmıştır. Son olarak analiz sonuçlarına değinilerek elde edilen bulgular doğrultusunda sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Literatür incelemesi doğrultusunda faaliyet giderlerinin, firmaların kârlılık ve piyasa değeri üzerindeki etkisini ele alan ulusal ve uluslararası birçok ampirik çalışmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bahse konu olan bu çalışmaların bir kısmı faaliyet giderlerinin (pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve Ar-Ge giderleri) tamamını ele almasına karşın, bir kısmının ise söz konusu giderlerin bazılarını analiz kapsamına dâhil ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda Kayıhan ve Tepeli (2017), faaliyet giderlerinin faaliyet kâr-zararı, Yenisu (2020), dönem net kâr-zararı, Çiftçi (2014) ise brüt kâr marjı üzerindeki etkisini panel regresyon analizi aracılığı ile incelemiştir.

lerdir. Öte yandan Özer ve Gülençer (2019), Ar-Ge giderleri ve pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinin pay senedi getirisi üzerindeki etkisini panel regresyon analizi ile araştırmışlardır. Öztürk ve Dülgeroğlu (2016) ise pazarlama ve genel yönetim giderlerinin net satışlar üzerindeki etkisini panel regresyon analizi ile incelemişlerdir.

Faaliyet giderleri arasından sadece pazarlama, satış ve dağıtım giderlerini ele alan çalışmalardan Doğan ve Mecek (2015), firma değerini; aktif kârlılık (ROA), özkaynak kârlılığı (ROE) ve Tobin Q göstergeleri çerçevesinde panel regresyon analizini kullanarak ele almışlardır. Topuz ve Akşit (2013), panel regresyon analizini kullanarak pazarlama giderlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Katenova, Dumlupınar ve Efe (2016), yine regresyon analizini kullanarak pazarlama giderlerinin faiz ve vergi öncesi kâr (FVÖK) ilişkisini incelerken Çıtak (2015), pazarlama giderlerinin FVÖK'e ek olarak piyasa değeri üzerindeki etkisini Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ele almıştır. Ayriçay ve Kılıç (2018) ise pazarlama yoğunluğunun (pazarlama giderleri /satışlar) piyasa değeri üzerindeki etkisini piyasa değeri/defter değeri (PD/DD) oranını kullanarak panel regresyon analizi aracılığıyla analiz etmişlerdir.

Firma kârlılığı ve faaliyet giderleri ilişkisini Ar-Ge giderleri çerçevesinde ele alan Aytekin ve Özçalık (2018), Ar-Ge giderlerinin FVÖK, net satışlar ve yatırılan sermaye getirisi (ROIC), Kocamış ve Güngör (2014) ise faaliyet kârı, FVÖK ve dönem net kârı üzerindeki etkisini panel regresyon analizi aracılığıyla ele almışlardır. Panel regresyon ve nedensellik analizini kullanan Shuddhasattwa, Ruhul ve Russel (2016), Ar-Ge giderlerinin brüt kâr ve net satışlar üzerindeki etkisini; Yıldırım ve Sakarya (2018) ise ROA ve ROE üzerindeki etkisini ele almışlardır. Apergis ve Sorros (2014) Ar-Ge giderleri ile ROA arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme analizi ile ele alırlarken, Özer, Öztürk ve Özer (2019) ise Ar-Ge giderlerinin ROA'ya ek olarak piyasa değeri üzerindeki etkisini panel regresyon analizi ile incelemişlerdir. Panel regresyon analizi kullanan Işık, Engeloğlu ve Kılınç (2016), Ar-Ge giderlerinin firma kârlılığı ve net satışlar üzerindeki etkisini ele alırken İlarıslan ve Bıyıklı (2017), Ar-Ge yoğunluğunun (Ar-Ge giderleri/satışlar) brüt kâr marjı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çağlak ve Çakır (2018), Ar-Ge giderleri ile FVÖK arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme analizi ile incelerken Chen ve Ibhagui (2019) Ar-Ge giderleri ile firma değeri arasındaki ilişkiyi Tobin Q göstergesini kullanarak panel eşik değer analizi aracılığıyla incelemişlerdir.

Faaliyet giderlerinin firma kârlılığı üzerindeki etkisini sadece pazarlama, satış ve dağıtım giderleri veya Ar-Ge giderleri bağlamında inceleyen ça-

İşmler olmasına rağmen genel yönetim giderleri özelinde doğrudan yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yukarıda genel hatları itibariyle ele alınan literatür incelemesinin özet şeklinde sunumu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Örneklem	Dönem	Bulgular
Topuz & Akşit (2013)	BIST Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren 18 Firma	2000-2010	Pazarlama giderleri ile hisse senedi getirileri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.
Çiftçi (2014)	İmalat Sanayindeki Dokuz Alt Sektör	1998-2009	Küçük ölçekli firmalarda reklam, dağıtım ve pazarlama giderleri; orta ölçekli firmalarda, Ar-Ge, reklam, pazarlama ve dağıtım giderleri; büyük ölçekli firmalarda ise bütün değişkenler ile Brüt Kâr Marjı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır.
Apergis & Sorros (2014)	ABD’de Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren 183 Firma	1990-2011	Yenilenebilir enerji üretimi yapan firmalarda Ar-Ge giderlerinin, kârlılığı pozitif yönde etkilediği saptanmıştır.
Kocamış& Güngör (2014)	BIST Teknoloji Sektöründe Faaliyet Gösteren 16 Firma	2009-2013	Ar-Ge giderleri ile dönem net kârı, faaliyet kârı ve vergi öncesi kâr arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.
Doğan & Mecek (2015)	BIST İmalat Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren 120 Firma	2009-2013	Pazarlama giderleri ile firma değeri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.
Çıtak (2015)	BIST KOBİ Sanayi Endeksinde Yer Alan Firmalar	2012-2013	Kobilerden sadece biri %100 toplam etkinliğe sahipken diğer kobilerin genel olarak düşük etkinliğe sahip olduğu saptanmıştır.
Shuddhasattwa ve diğerleri (2016)	ABD ve Çin’deki 168 Madencilik Firması	2009-2013	Ar-Ge giderlerinin ABD firmalarında satış ve kârı artırdığı, Çin firmalarında ise azalttığı saptanmıştır.
Katenova ve diğerleri (2016)	Kazakistan’da faaliyet Gösteren 20 Banka	2005-2012	Pazarlama giderleri ile net kâr arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.
Öztürk& Dülgeroğlu (2016)	BIST İmalat Sanayi	2007-2015	Pazarlama giderleri firma performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olurken, pazarlama giderlerinin yönetim giderlerinden daha fazla olduğu firmalarda ilişkinin daha güçlü olduğu saptanmıştır.
Işık ve diğerleri (2016)	BIST İmalat Sanayi Sektöründe Faaliyet Gösteren 30 Firma	2008-2014	Ar-Ge giderleri ile firma kârlılığı ve satışlar arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.
İlarslan & Bıyıklı (2017)	BIST İlaç Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmalar	1994-2016	Ar-Ge giderleri, geçmiş 6 yılda brüt kârı pozitif olarak etkilerken cari yıldaki etkinin daha büyük olduğu saptanmıştır.

Yazar(lar)	Örneklem	Dönem	Bulgular
Kayihan&Tepeli (2017)	BIST Metal Eşya Sektöründe Faaliyet Gösteren 30 Firma	2011-2015	Faaliyet kârı ile Ar-Ge ve pazarlama giderleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.
Yıldırım& Sa-karya (2018)	BIST Teknoloji Sektöründe Faaliyet Gösteren 16 Firma	2009-2016	Ar-Ge giderlerinden ROA ve ROE'ye doğru nedensellik ilişkisi bulunurken Ar-Ge giderleri ile ROA ve ROE arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.
Ayrıçay&Kılıç (2018)	BIST'te Faaliyet Gösteren 42 (21 Gıda ve 21 Metal Eşya Sektörü) Firma	2005-2015	Pazarlama giderleri, PD/DD üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahipken ilişkinin belli bir noktadan sonra negatif yönlü olduğu saptanmıştır. Ayrıca metal eşya sektöründe pazarlama giderlerinin etkisinin gıda sektörüne göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.
Çağlak & Çakır (2018)	BIST-100 Endeksinde Faaliyet Gösteren 29 Firma	1999-2017	Ar-Ge giderleri ile firma kârı arasında uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu saptanmıştır.
Aytekin & Özçalık (2018)	BIST Teknoloji Sektöründe Faaliyet Gösteren Yedi Firma	2011-2018	Ar-Ge giderleri ile söz konusu firmaların finansal performansları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.
Chen & Ibhagui (2019)	NASTAQ Borsasına Kayıtlı 2942 Firma	2002-2017	Ar-Ge giderleri ve firma performansı arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Eşik değer altunda Ar-Ge giderleri firma performansını pozitif yönde etkilerken eşik değerin üstünde ise ilişkinin anlamsız veya negatif olduğu saptanmıştır.
Özer ve diğerleri (2019)	BIST'te Faaliyet Gösteren 58 Firma	2012-2017	Ar-Ge giderleri piyasa değerini olumlu etkilemektedir. Ancak kârlılık açısından Ar-Ge giderleri cari yıldan ziyade sonraki dönemleri olumlu etkilediği saptanmıştır.
Özer&Gülençer (2019)	BIST'te Çimento Sektöründe Faaliyet Gösteren Üç Firma	2009-2012	Pazarlama giderleri pay senetlerini pozitif yönde etkilemektedir. Ar-Ge giderleri ise pay senetlerini negatif yönde etkilemektedir.
Yenisu (2020)	BIST İmalat Sanayi	1996-2015	Ar-Ge ve genel yönetim giderleri ile dönem net kârı arasında negatif anlamlı ilişki bulunurken pazarlama giderleri ilişkisinin pozitif ve anlamlı çıktığı saptanmıştır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada BIST 30 endeksinde işlem görmesine rağmen verileri, çalışmanın amacı ile örtüşmeyecek ve sağlıklı analiz sonuçlarına yol açacak düzeyde eksik olan 14 firma kapsam dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla çalışma konusu bakımından ihtiyaç duyulan veri setine eksiksiz bir biçimde erişilebilen 16 firmaya ait faaliyet giderlerinin, dönem net kârı üzerindeki etkileri 2010-2021 dönemi kapsamında panel regresyon analizi aracılığıyla incelenmiştir. Panel veri, geleneksel yatay kesit veya zaman seri analizlerine kıyasla birtakım avantajlar barındırmaktadır. Bunlar (Hsiao, 2013, ss. 4-10):

- Araştırmacılar, Panel veriler sayesinde daha fazla veri elde eder, serbestlik derecesi artar ve açıklayıcı değişkenler arasında doğruluk azalır. Bu durum çalışmalarda tutarlı tahmin olanağı sağlar.
- Daha gerçekçi davranışsal hipotezler oluşturmak için yeterince kapasiteye sahiptir. Kesit veya zaman serisi setlerini kullanarak ele alınamayan bir dizi önemli ekonomik sorunun ele alınmasını sağlar.
- Kurumsal veya teknolojik katılık veya insan davranışlarının sahip olduğu atalet nedeniyle ekonomik davranışlar dinamik bir yapıya sahiptir. Panel veri analizi bu dinamik ilişkileri incelemeye olanak sağlamaktadır.
- İhmal edilen değişkenlerin (bireysel ya da zaman heterojenliğinin) etkisinin kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır.
- Toplu veri analizi için mikro temeller sağlamaktadır.
- Hesaplama ve istatistiksel çıkarımı kolaylaştırır. Panel veriler zaman ve yatay-kesit boyutu olmak üzere iki boyut içermektedir. Aslında Panel verilerin daha karmaşık olması beklenirken bazı durumlarda hesaplama ve çıkarımı kolaylaştırır.

Panel veriler, eksik gözlem olmadığı durumlarda dengeli panel (balanced panel) gözlem sayısı eksik olduğu durumlarda ise dengesiz panel (unbalanced panel) olarak adlandırılmaktadır. Basit bir panel regresyon modeli aşağıdaki gibi kurulabilir (Gujarati, 2004, s. 640):

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 it + u_{it} \quad (1)$$

i= kesit birimler

t= zaman

Bu çerçevede panel regresyon analizi için ekonometrik model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$KAR_{it} = \beta_1 + \beta_2 PAZ_{2it} + \beta_3 YÖN_{3it} + \beta_4 ARGE_{4it} + u_{it} \quad (2)$$

Modelde Kâr değişkeni bağımlı değişken olarak firmaların dönem net kârlarını, Paz değişkeni pazarlama, satış ve dağıtım giderlerini, Yön değişkeni genel yönetim giderlerini ve son olarak Ar-Ge değişkeni ise Ar-Ge giderlerini temsil ederek modele dâhil edilmiştir. Çalışmada kullanılan firmalar, modele dâhil edilen değişkenlere ilişkin bilgiler ve tanımlayıcı istatistik sonuçları sırasıyla Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Firmalar

Arçelik A.Ş.	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Sasa Polyester Sanayi A.Ş.
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	Tekfen Holding A.Ş.
Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.
Koç Holding A.Ş.	Türk Telekomünikasyon A.Ş.
Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.
Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken Kısaltması	Açıklama	Kaynak
Kâr	Dönem Net Kâr1	KAP
Paz	Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri	KAP
Yön	Genel Yönetim Giderleri	KAP
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme Giderleri	KAP

Tablo 4: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Kâr	192	2055412	3276342	-2422925	2.62e+07
Paz	192	1123020	2030193	1572	1.56e+07
Yön	192	1079755	2149843	12097	1.69e+07
Ar-Ge	192	89024.12	120469.5	0	680519

4. Analiz Sonuçları ve Bulgular

Panel regresyon analizine geçmeden önce temel varsayım testleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda hangi birim kök testinin kullanılacağını belirlemek için yatay-kesit bağımlılık testi yapılmış ve çıkan sonuca göre uygun olan birim kök testi seçilmiştir. Ardından hangi panel veri modelinin uygun olduğunu belirlemek için ise Hausman Spesifikasyon Testi ve son olarak değişen varyans ve otokorelasyon testleri gerçekleştirilerek uygun olan panel regresyon analizi tahmin edilmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Yatay-Kesit bağımlılığı, paneli oluşturan birimlerin herhangi birinde meydana gelen bir şoktan diğer birimlerin de aynı derecede etkilenmesi veya

herhangi bir ülkede oluşan makroekonomik şoktan diğer ülkelerin de etkilenmesi olarak nitelendirilmektedir. Nitekim bu durum, küreselleşmenin artması, finansal entegrasyon ve uluslararası ticaretin büyümesi gibi farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkmaktadır (Kar, Nazlıoğlu ve Ağır, 2011, s. 688).

Seriler arasında yatay kesitin bulunup bulunmaması, tahmin sonuçlarını önemli derecede etkilemektedir. Nitekim yatay kesit bağımlılığının saptanması durumunda birinci kuşak birim kök testleri sapmalı sonuçlar verecektir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli olan ikinci kuşak birim kök testleri kullanılmalıdır.

Yatay-kesit bağımlılığın incelenmesi için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD Testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{Adj} testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Testlerin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yatay-kesit bağımlılık bulunmaktadır.

H_1 : Yatay-kesit bağımlılık bulunmamaktadır.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi yatay kesit bağımlılığının test edilmesi için kullanılan testlerden biridir. LM testine ilişkin gösterim aşağıdaki gibidir (Breusch ve Pagan, 1980, s. 247):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2} \quad (3)$$

T zamanı, N ise birim boyutunu ifade ederken $\hat{\rho}_{ij}$, birimlerin EKK tahminleri sonucu ortaya çıkan kalıntılar arasındaki korelasyon katsayısını temsil etmektedir. LM testi, N sabit ve T sonsuz iken X^2 dağılımına sahiptir.

CD testi ise Pesaran (2004) tarafından geliştirilen bir diğer yatay-kesit bağımlılık testidir. Bu test çeşitli panel veri modellerine uygulanabilmektedir. Pesaran (2004), LM testinin N sonsuza doğru giderken uygulanmasının sorunlu olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda N ve T'nin sonsuza gitmesi durumunda bile uygulanmasında sakınca bulunmayan ölçeklendirilmiş LM testini önermiştir. CD_{lm} testine ilişkin gösterim aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2021, s. 18):

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (4)$$

CD_{lm} testi ise N>T olduğu durumda boyut bozulmaları göstereceğinden daha genel olan bir yatay- kesit bağımlılık testi önerilmektedir. Bu test, kalıntılara ait birimler arası korelasyon katsayısının karesi yerine korelasyonun

kendisini kullanarak çalışmaktadır. Bunların yanı sıra farklı panel veri modellerine uygulanabilmektedir. CD testine ilişkin gösterim aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2021, s. 19):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \sim N(0,1) \quad (5)$$

Pesaran ve diğerleri (2008) ise LM testinin $N>T$ olması durumlarında ortaya çıkacak boyut bozulmalarını göz önünde bulunduran sapması düzeltilmiş LM testini önermiştir. Sapması düzeltilmiş LM testine ilişkin gösterim ise aşağıdaki gibidir (Pesaran ve diğerleri 2008, s. 108):

$$LM_{adj.} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\nu_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (6)$$

Burada k açıklayıcı değişken sayısı μ_{Tij} ve ν_{Tij} ise $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin sırasıyla beklenen değeri ve varyansdır.

Seriler arasında yatay- kesit bağımlılığının bulunup bulunmadığını inceleyen Pesaran (2004) CD-Testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tüm değişkenler için %1 önem düzeyinde serilerin yatay-kesit bağımlılık sorunu barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yatay-kesit bağımlılığının bulunduğu durumda birinci kuşak birim kök testlerinin kullanılması hatalı sonuçlar vermesine sebep olacaktır. Bu nedenle ikinci kuşak birim kök testlerinin kullanılması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Nitekim ikinci kuşak birim kök testleri, yatay-kesit bağımlılık sorununu göz önünde bulundurarak dirençli tahminler elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 5: Yatay-Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişken	CD-Test	Olasılık Değeri
Kâr	25.75	0.000
Paz	26.12	0.000
Yön	35.78	0.000
Ar-Ge	32.90	0.000

4.2. Birim Kök Testi

Modelin tahmin edilmesinden önce serilere birim kök testinin uygulanması gerekmektedir. Durağan olmayan veriler ile çalışmak, sahte regresyon

ve güvenilir olmayan sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu doğrultuda yatay-kesit bağımlılık sorununun bulunduğu tespit edildikten sonra birim kök testi için dirençli tahmin sonuçları üreten Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi kullanılmıştır. Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi, yatay-kesit genişletilmiş ADF istatistiğine dayanmakta ve CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) olarak adlandırılmaktadır. T'nin küçük olduğu durumlarda CADF* olarak kesikli versiyonu hesaplanarak tutarlı sonuçların elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda testlerin ortalamalarını baz alan IPS t-bar istatistiğinin değiştirilmiş şekli olan CIPS (Cross-Sectionally Im-Pesaran-Shin) ve CIPS* istatistikleri elde edilmektedir. Bu test istatistiklerinin hesaplanması aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2007, s. 277):

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i (N, T) \quad (7)$$

$$CIPS^* = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i^* (N, T) \quad (8)$$

Pesaran Birim Kök Testi CIPS istatistikleri Tablo 6'da gösterilmiştir. Değişkenlerin hesaplanan CIPS1 istatistikleri %1, %5 ve %10 önem düzeyinde belirlenen tablo kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğu için tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle serilerin birinci farkları alınarak CIPS2 istatistikleri hesaplanmıştır. CIPS2 istatistiği sonuçları serilerin birinci farkları alındıktan sonra tüm değişken değerlerinin, tablo kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olduğu ve dolayısıyla değişkenlerin %1 önem düzeyinde durağan hale geldiğini göstermektedir.

Tablo 6: Pesaran Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	CIPS1	CIPS2
dKâr	-2.057	-2.682***
dPaz	-1.512	-2.732***
dYön	-1.407	-2.480***
dAr-Ge	-1.652	-3.042***

CIPS Test İstatistiğine Ait Kritik Değerler: %1 = -2.45 %5 = -2.22 %10 = -2.11

Hausman Testi

Hausman Testi, panel veri analizlerinde rassal etkiler ve sabit ekiler modelleri arasında seçim yapmak için kullanılmaktadır. Sabit etkili tahmincinin tutarlı ve yansız olduğu varsayımı altında test uygulanmaktadır. Birim etkiler ile bağımsız değişkenler arasında korelasyonun olup olmaması, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasındaki en önemli farklılıktır. Korelas-

yon olmadığı durumda tesadüfi etkiler, olduğu durumda ise sabit ekiler modeli daha etkin olmaktadır. Bu doğrultuda Hausman Testi, sabit etki ve rassal etki modelleri arasında seçim yapılmasına olanak sağlamaktadır. Hausman testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Tesadüfi etkiler modelinin kullanılması uygundur.

H_1 : Sabit etkiler modelinin kullanılması uygundur.

Hausman testi, temel hipotezi k dereceli olan X^2 dağılımına uygun istatistik aracılığıyla çalışmaktadır. Hausman test istatistiğinin (H) hesaplanması, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi ile kovaryans ve varyans matrisleri farkı aracılığıyla elde edilmektedir. Hausman testi, bu farkın sifıra eşit olup olmadığını test etmektedir. Bu doğrultuda H istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2021, s. 196):

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [Avar(\hat{\beta}_{SE}) - Avar(\hat{\beta}_{TE})]^{-1} (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (9)$$

Sabit ekiler ve rassal etkiler modelleri arasında seçim yapabilmek için uygulanan Hausman Spesifikasyon test sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir. Test istatistiği 7.99 olarak hesaplanmış ve olasılık değeri 0.462 çıkmıştır. Bu doğrultuda %5 önem düzeyinde sabit ekiler modelinin kullanılması anlamlı çıkmıştır. Bu yüzden yapılacak olan regresyon analizinden daha tutarlı ve sağlamasız sonuçlar elde edebilmek için sabit etkiler modeli tercih edilmiştir.

Tablo 7: Hausman Test İstatistiği Sonuçları

Hausman Test İstatistiği	7.99
Prob. Değeri	0.0462**

4.4. Değişen Varyans ve Otokorelasyon

Değişen varyans ve otokorelasyon sorunu ekonometrik çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Değişen varyans sorunu hem yatay-kesit hem de zaman serileri ile yapılan çok sayıdaki panel veri analizi uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Sabit varyans (Homoskedastisite), hata terimlerinin birimler ve kendi aralarında sabit varyanslı olması varsayımına dayanmaktadır. Diğer yandan değişen varyans (Heteroskedastisite) ise bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır (Tatoğlu, 2013, s. 167).

Değişen varyans sorununun analiz edilmesi için Değiştirilmiş Wald Testi kullanılmıştır. Birimlere göre değişen varyansın söz konusu test ile ana-

liz edilmesi için temel hipotez ve Wald Test istatistiği aşağıdaki gibidir (Tatoğlu, 2021, s. 244):

$$H_0 = \sigma_i^2 = \sigma^2 \text{ (Varyanslar, birimlere göre sabittir)}$$

Wald Test İstatistiği:

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\sigma_i^2 - \sigma^2)^2}{V_i} \quad (10)$$

Değişen varyans test analizini içeren Tablo 8 incelendiğinde Ki-kare (Chi-Square) istatistiğinin 77633.07 olarak hesaplandığı, olasılık değerinin ise 0.000 olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede %1 önem düzeyinde serilerin değişen varyans sorunu içerdiği saptanmıştır. Dolayısıyla değişen varyansa karşı dirençli olan regresyon analizlerinin kullanılması tutarlı ve sapmasız sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

Tablo 8: Değişen Varyans Test Sonuçları

Chi-Square	77633.07
Prob. Değeri	0.0000

Birbirini takip eden hata terimleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunması, otokorelasyon veya ardışık bağımlılık olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, birimlerin birbirine bağımlı olması durumu, regresyon analizlerinde hata terimlerinin sistematik bir ilişkiye sahip olmasına sebep olmaktadır. Otokorelasyon sorunu, hem yatay-kesit hem de zaman serilerini içeren panel veri analizlerinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Albayrak, 2014, s. 2). Bu doğrultuda otokorelasyon sorununun test edilmesi için Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testi kullanılmıştır. Bhargava, Franzini ve Narendranathan(1982), AR(1) modeli kullanarak önerdiği Durbin-Watson testine ilişkin hipotez ve test istatistiği aşağıdaki gibidir (Tatoğlu, 2021, s. 248):

$$H_0: \rho = 0 \text{ (Otokorelasyon yoktur)}$$

$$H_1: |\rho| < 1$$

Durbin-Watson d İstatistiği:

$$d = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} [\bar{Z}_{i,t_{i,j}} - \bar{Z}_{i,t_{i,j-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1)]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \bar{Z}_{i,t_{i,j}}^2} \quad (11)$$

Baltagi- Wu (1999) Yerel En İyi Değişmez (LBI) Hipotezi:

$$H_0: p = 0$$

$$H_{a1}: p > 0 \text{ ya da } H_{a2}: p < 0$$

d İstatistiği:

$$d = \frac{z' A_0 z}{z' z} \quad (12)$$

Otokorelasyon test sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir. Hesaplanan test istatistikleri değerlerinin 2'ye yakın olması, otokorelasyon sorununun bulunmadığını göstermektedir. Sonuçlar incelendiğinde Durbin-Watson test istatistiği 2 değerinden uzak olmasına rağmen LBI test istatistiğinin 2 değerine yakın çıktığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar LBI test istatistiğine göre otokorelasyon sorunu saptanmasa da Durbin-Watson test istatistiği otokorelasyon sorununun bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle iki test istatistiğinden bir tanesi otokorelasyon sorununu saptadığı için otokorelasyon sorununun bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda tutarlı tahmin sonuçları elde etmek için otokorelasyona dirençli olan regresyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 9: Otokorelasyon Test Sonuçları

Bhargava ve diğerleri Durbin-Watson Test İstatistiği	Baltagi-Wu LBI Test İstatistiği
1.433787	2.0523794

4.5. Panel Regresyon Analiz Sonuçları

Değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına karşı dirençli tahmin yapılmasını sağlayan Huber, Eicker ve White Tahmincisi aracılığıyla yapılan panel regresyon analizinin sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir. Bağımlı değişken dönem net kârı (dKâr), bağımsız değişkenler; pazarlama, satış ve dağıtım giderleri (dPaz), genel yönetim giderleri (dYön) ve araştırma geliştirme giderleri (dAr-Ge) değişkenlerinden oluşmaktadır. Analiz sonuçlarından, genel yönetim giderlerinin dönem net kârı üzerinde %10, Ar-Ge giderlerinin ise %1 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ile dönem net kârı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10: Panel Regresyon Model Sonuçları (Dirençli Standart Hatalar)

Bağımlı Değişken: dKâr

Zaman Sayısı: 11

Yatay Kesit Sayısı: 16

Toplam Gözlem: 176

Değişken	Katsayı	Dirençli Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
dPaz	0.950674	0.7445353	1.28	0.221
dYön	1.048696	0.5283568	1.98	0.066*
dAr-Ge	7.721853	2.388585	3.23	0.006***
Sabit(C)	43038.98	96142.48	0.45	0.661
R ² : 0.3418				
Olasılık: 0.0001				

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyini göstermektedir.

Analiz sonuçları, özellikle Ar-Ge giderlerinin dönem net kârı üzerinde önemli derecede bir etkisi bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Ar-Ge giderleri katsayısının %1 önem düzeyinde yaklaşık olarak 7.72 olduğu ve söz konusu değişkenin dönem net kârı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Genel yönetim giderleri değişkeninin katsayısı ise %10 önem düzeyinde yaklaşık olarak 1.05 ile Ar-Ge giderlerine kıyasla daha az etkili olsa da dönem net kârı üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu saptanmıştır. Regresyon model uyumunu gösteren R² değerinin ise yaklaşık olarak 0.34 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelin genel anlamda istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının bir göstergesi olan olasılık değeri ise 0.0001 ile %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Analiz sonuçları incelendiğinde Ar-Ge giderlerinin kârlılık üzerindeki etkisine ilişkin elde edilen bulguların; Çiftçi (2014), Apergis ve Sorros (2014), Shuddhasattwa ve diğerleri (2016), Işık ve diğerleri (2016), İlarıslan ve Bıyıklı (2017), Kayıhan ve Tepeli (2017), Yıldırım ve Sakarya (2018), Çağlak ve Çakır (2018), Aytekin ve Özçalık (2018) ve Özer ve diğerleri (2019) çalışmalarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Buna karşın Kocamış ve Güngör (2014), Özer ve Gülençer (2019) ve Yenisu (2020) çalışmalarıyla ise ters yönde bulgulara ulaştığı gözlemlenmiştir. Genel yönetim giderlerinin kârlılık üzerindeki etkisine ilişkin elde edilen bulgular ise sadece Çiftçi (2014) çalışmasındaki büyük ölçekli firmalar özelinde saptanan sonuç ile paralellik göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Borsa İstanbul'a kote olan firmalar arasında piyasa değeri bakımından en değerli 30 firmanın listelendiği BIST 30 endeksi, finansal piyasalar nezdinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden söz konusu endekste listelenen firmaların kârlılık, piyasa değeri ve finansal performansları gibi parametreler, hem kurumsal hem de bireysel yatırımcılar açısından yatırım kararı alınırken ayırt edici birer özellik olarak görülmektedir. Dolayısıyla firma kârlılığı ve faaliyet giderleri arasındaki ilişkinin bilinmesi, yatırımcıların karar verme süreçleri aşamasında göz önünde bulundurmaları gereken önemli bir husustur.

Faaliyet giderlerinin kârlılık üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada öncelikle verilere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Ardından yapılacak birim kök testinin seçimi için ön test olarak kabul edilen yatay-kesit bağımlılık testi uygulanmıştır. Bu doğrultuda yatay-kesit bağımlılığı sorununun tespit edilmesi sonucunda ikinci kuşak birim kök testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Birim kök testi uygulamasından sonra sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman Spesifikasyon Testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda sabit etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra panel regresyon analizi varsayımları arasında gösterilen değişen varyans ve otokorelasyon testleri uygulanmış ve serilerde her iki sorunun da varlığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını göz önünde bulunduran dirençli regresyon analizi kullanılmıştır.

Ar-Ge giderleri, firmalara birtakım avantajlar sağlayan teknolojileri kullanmak ve bu teknolojilerde meydana gelebilecek değişimlere ayak uydurmak için katlanılan giderlerdir. Dolayısıyla firma ile doğrudan ilişkisi olan ve firmaya avantaj sağlayacak teknolojileri kullanmak adına katlanılan bu giderler, doğru bir planlama eşliğinde yapıldığı takdirde söz konusu firmaya yeni bir fayda sağlayacaktır. Bu yüzden yapılacak olan Ar-Ge giderlerinin, firmaların kârı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Firmanın başarısı için çalışan personel maaşları, ödenen kiralar ve faturalar gibi gider kalemlerinin yer aldığı genel yönetim giderleri de Ar-Ge giderleri gibi firmaya yeni bir fayda sağlaması muhtemel olan bir gider türüdür. Donanımlı ve alanında yetkin kişilerden oluşan yönetim kadrosuna sahip bir firmanın, bu yönetici kadrosuna sahip olmak için rakiplerine oranla katlanmış olduğu personel maaşları daha fazla olsa da elde edeceği fayda da rakiplerine göre benzer oranda fazla olacaktır. Yine aynı şekilde rasyonel bir biçimde alınan kapasite artırım kararı ilk etapta yeni maliyetleri de beraberinde getiriyor gibi

gözükse de firmaya yeni faydalar sağlaması muhtemeldir. Dolayısıyla Ar-Ge giderlerinde olduğu gibi genel yönetim giderlerinin de firmaların kârını pozitif yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Elde edilen analiz bulgularına göre Ar-Ge giderleri ile dönem net kârı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Buna göre %1 önem düzeyinde Ar-Ge giderlerindeki bir birimlik artış, dönem net kârında yaklaşık olarak 7.722'lik bir artış sağlamaktadır. Benzer şekilde genel yönetim giderleri ile dönem net kârı arasında da istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre ise %10 önem düzeyinde genel yönetim giderlerinde meydana gelen bir birimlik artışın dönem net kârında yaklaşık olarak 1.049'luk bir artış sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda hem Ar-Ge hem de genel yönetim giderleri değişkenlerinden elde edilen sonuçların yukarıda bahsedilen beklentiler ile paralel olduğu görülmektedir. Ancak pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ile dönem net kârı arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki saptanmamıştır.

Yoğun rekabet sebebiyle hayatta kalma ve büyümelerinin her geçen gün daha da zorlaştığı günümüz koşulları göz önüne alındığında, firmaların çeşitli rekabet avantajları elde etmeleri son derece önem arz etmektedir. BIST 30 endeksinde işlem gören 16 firmanın verileri kullanılarak yapılan analiz sonrasında, söz konusu firmaların katlanacakları fazladan bir birim Ar-Ge gideri ve genel yönetim gideri karşılığında, ilave kâr elde edecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya konu olan firmaların bağlı buldukları piyasanın dinamiklerini de göz önünde bulundurarak rasyonel bir biçimde Ar-Ge ve genel yönetim giderlerine katlanmaları, kârlılıkları üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır.

Konu ile alakalı yapılacak sonraki çalışmalar; çalışma dönemi, çalışmaya konu olan firma ve kullanılacak yöntemlerin değiştirilmesi suretiyle geliştirilebilir. Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle birlikte son dönemde popüler bir hal alan Ar-Ge giderlerinin cari dönem kârlılığı üzerindeki etkisinin yanı sıra gelecek dönem kârlılığına etkisinin de daha net şekilde görülmesini sağlamak amacıyla farklı yöntemler kullanılarak çalışma geliştirilebilir.

Kaynakça

- Albayrak, A. S. (2014). Otokorelasyon Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatif Otoresyasyon Teknikleri ve Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 135-146.
- Apergis, N., & Sorros, J. (2014). The Role of R&D Expenses for Profitability: Evidence from U.S. Fossil and Renewable Energy Firms. International Journal of Economics and Finance, 6(3), 8-15.
- Ayrıçay, Y., & Kılıç, M. (2018). Pazarlama Yoğunluğu ve Firma Performansı İlişkisi: BİST’de Bir Alan Araştırması. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 177-191.
- Aytekin, S., & Özçalık, S. G. (2018). Borsa İstanbul Teknoloji ve Bilişim Endeksi Firmalarında Ar-Ge Harcamaları ve Finansal Performans İlişkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 67-73.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model. The Review of Economic Studies, 49(4), 533-549.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253.
- Chen, Y., & Ibhagui, O. W. (2019). R&D-Firm Performance Nexus: New Evidence From NASDAQ Listed Firms. North American Journal of Economics and Finance, 50, 1-16.
- Çağlak, E., & Çakır, H. M. (2018). Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerinin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: BİST 100 Endeksinde Bir Uygulama. Pamukkale Journal of Euroasian Socioeconomic Studies, 5(2), 78-91.
- Çıtak, L. (2015). Pazarlama Yatırımlarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi ve Borsa İstanbul Kobi Sanayi Endeksi Firmalarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 45, 49-68.
- Çiftçi, C. (2014). Türkiye İmalat Sanayiinde Ölçek Bazında Kârlılık ve Temel Giderler İlişkisi: 1998-2009 Dönemi. Sosyoekonomi, 2, 229-252.
- Doğan, M., & Meccek, G. (2015). Pazarlama Harcamalarının Firma Değeri Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 7(2), 180-194.
- Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics. New York: The McGraw-Hill.
- Hsiao, C. (2013). Analysis of Panel Data. Cambridge: Cambridge University Press.
- Im, K., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. Journal of Econometrics, 115, 53-74.
- İşık, N., Engeloğlu, Ö., & Kılınc, E. C. (2016). Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının, Kârlılık ve Satışlar Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 47, 27-46.
- İlarslan, K., & Bıyıklı, F. (2017). Araştırma-Geliştirme Harcamalarının İşletmelerin Finansal Performansına Etkisinin Ekonometrik Analizi: İlaç Sektöründen Bir Uygulama. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(3), 122-137.

- Kar, M., Nazlıoğlu, Ő., & Ağır, H. (2011). Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*, 28 (1-2), 685-693.
- Katenova, M., Dumlupınar, B., & Efe, İ. (2016). Relation of Marketing and Profitability of Kazakhstan Banks. *Niđe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 9(3), 239-247.
- Kayıhan, B., & Tepeli, Y. (2017). Faaliyet Giderlerinin İŞletme Kârlılığı Üzerindeki Etkisi: BIST Metal EŞya, Makine ve Gereç Yapım Sektöründe Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 327-337.
- KocamiŐ, T. U., & Güngör, A. (2014). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması. *Maliye Dergisi*, 166, 127-138.
- Özer, A., Öztürk, M., & Özer, N. (2019). BIST İmalat Sanayi Firmalarının Araştırma ve Ge-liŐtirme Giderlerinin Piyasa Değeri ve Firma Kârlılığı Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82, 135-146.
- Özer, M., & Gülençer, İ. (2019). İŞletmelerin Ar-Ge ve Pazarlama Harcamalarının Pay Değeri Üzerindeki Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 10(19), 52-73.
- Öztürk, E., & Dülgeroğlu, İ. (2016). Pazarlama ve Genel Yönetim Giderlerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi. *Niđe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 9(3), 136-146.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross-Section Dependence in Panels. *CE-Sifo Working Paper Series*, 1229.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H. (2021). General Diagnostic Tests for Cross-Sectional Dependence in Panels. *Empirical Economics*, 60, 13-50.
- Shuddhasattwa, R., Ruhul, S., & Russel, S. (2016). The Moderating Role of Firm Age in the Relationship Between R&D Expenditure and Financial Performance: Evidence From Chinese and US Mining Firms. *Economic Modelling*, 56, 122-132.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım.
- Tatoğlu, F. Y. (2021). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım.
- Topuz, Y. V., & Akşit, N. (2013). İŞletmelerin Pazarlama Giderlerinin Hisse Senetleri Getirileri Üzerindeki Etkisi: İMKB Gıda Sektörü Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 53-60.
- Yenisu, E. (2020). Faaliyet Giderlerinin Kârlılığa Etkisi: İmalat Sanayi Üzerine Bir İnceleme. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-12.
- Yıldırım, H. H., & Sakarya, Ő. (2018). Firmaların Ar-Ge Harcamalarının Aktif ve Özsermaye Kârlılığına Etkisi: BIST Teknoloji Sektöründe Bir Uygulama. *İŞletme Bilimi Dergisi*, 6(3), 39-60.

Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Siyasi ve İktisadi Boyutu (1945-1953)

Mehmet YILDIRIM¹

Makale Gönderim Tarihi: 20 Aralık 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Öz

Bu çalışmanın amacı; Türkiye ile SSCB arasında yaşanan Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutunu, II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak ortaya koymaktır. Bu çerçevede; Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasından kaynaklanan Boğazlar Sorunu'nun, SSCB yönetiminde nasıl bir sürece dönüştüğü tarihsel boyutuyla incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan, Türkiye'nin SSCB'den gelebilecek her türlü tehlikeyi tarafsızlık politikası izleyerek önlediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Türkiye ile Batılı devletlerin siyasi ve iktisadi yakınlaşmasında hızlandırıcı bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Boğazlar Sorunu, Türkiye, SSCB

Jel Sınıflandırılması: N70, N80, N90

The Political and Economic Dimension of the Turkey-USSR Straits Problem (1945-1953)

Abstract

The aim of this study is to decipher the economic and political dimensions of the Straits Problem between Turkey and the USSR, It is to reveal it depending on the results of the World War II. In addition, the historical di-

¹ Dr., İktisat Tarihi, mehm3tyldrm@gmail.com, ORCID:0000-0002-7156-3025.

mension of how the Straits Problem, which arose from the policy of the Tsardom of Russia to enter the warm seas, turned into a process under the USSR regime, has been studied. From the findings obtained, it has been determined that Turkey prevents all kinds of dangers that may come from the USSR by following a policy of neutrality. In addition, Turkish-USSR Straits Problem has effect on the economic and political rapprochement between Turkey and Western states.

Keywords: *World War II, The Straits Problem, Turkey, USSR*

JEL Classification: *N70, N80, N90*

1. Giriş

Türk boğazları, siyasi ve iktisadi açıdan dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ifade eden “Boğazlar” terimi, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı açısından oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Boğazların önemi; Akdeniz ile Karadeniz arasındaki tek deniz geçidi olmasından, Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi görmesinden ve ilgili devletlerin stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Bu durumdan dolayı boğazlar, Türkiye ile Karadeniz’e sınırı olan veya olmayan pek çok ülke arasında siyasi ve iktisadi açıdan çıkar çatışmalarına yol açmıştır (Bilsel, 1948).

XVIII. yüzyılda Karadeniz’i kasıp kavuran Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında yaşanan çatışmaların başlıca nedeni boğazlardı. Çarlık Rusya’nın kuzeyinde yer alan denizlerin yılın büyük bir dönemi buzullarla kaplı olmasından dolayı, Çarlık Rusya’nın Türk boğazları dışında, sıcak denizlere inme imkânı yoktu. İlk defa Çar I. Petro’nun ticaret yapmak ve ülkesine toprak katmak amacıyla Akdeniz’e, diğer bir ifadeyle sıcak denizlere inmeye dayanan Rus politikası boğazlar sorununun başlangıcı olmuştur. Çar I. Petro’dan sonra pek çok çar ve çariçe tarafından aynı şekilde sürdürülen Rusların boğazlar üzerindeki emelleri, geleneksel Rus politikası haline gelmiştir (Mouravieff, 1966).

Bazı Avrupalı tarihçiler “Doğu Sorunu” olarak da adlandırdıkları Boğazlar Sorunu’nu, Türklerin XV. yüzyıldan itibaren Avrupa’ya yerleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Ancak tarihsel veriler, sorunun Çarlık Rusya’nın Karadeniz kıyılarına yerleşmesi ve emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Osmanlı Devleti’ne karşı sürekli ve yıkıcı savaşlara girişmesi sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Boğazlar Sorunu Osmanlı Devleti’nin Rus emperyalizmine karşı bazen tek başına ba-

zen de Batılı devletlerin yardımıyla verdiği mücadele olmuştur (Goryanof, 2006).

II. Dünya Savaşı'nın akabinde SSCB yönetiminin başlattığı Boğazlar Sorunu; SSCB, Türkiye ve ABD arasında ciddi diplomatik mücadelelere yol açmıştır. Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutunun incelenmesi ve sonuçlarının ortaya çıkarılması bu çalışmanın başlıca amacıdır. Çalışma kapsamında boğazların ilgili ülkeler açısından önemi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan Boğazlar Sorunu'nun kronolojik süreci tetkik edilmiştir. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden SSCB Devlet Başkanı Josef Stalin'in ölümüne kadar geçen süreç üzerinde yoğunlaşmıştır.

2. Türk Boğazlarının Siyasi ve İktisadi Önemi

Dünyanın en önemli jeostratejik bölgeleri Süveyş ve Panama kanalları ile Singapur, İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır. Bu kritik alanlara hâkim olan devletler önemli siyasi ve iktisadi avantajlar elde etmektedirler. Bu bağlamda, devletler arasındaki mücadelelerde bu bölgelerin kontrolünü ele geçirme çabası önemli bir rol oynamıştır. Avrupa ile Asya arasında köprü, Karadeniz ile Akdeniz arasında geçit konumunda olan İstanbul ve Çanakkale boğazları büyük stratejik öneme sahiptirler. Bu boğazlara hâkim olan devletin Karadeniz, Ege Denizi, Anadolu ve Balkanlar üzerinde etkili bir konuma sahip olması kaçınılmazdır. Hem Akdeniz'den geçen Uzak Doğu ticaret yolunun hem de Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarının güvenliği, boğazların hukuki statüsüyle yakından ilişkilidir (Uğur, 2016). Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren boğazlar konusuna doğrudan müdahil olmaya başlayan Batılı ülkeler, boğazları Avrupa ile Akdeniz arasında bir ticaret kapısı olarak görmüşlerdir. 1868'de Uzak Doğu'ya ulaşım mesafesini %25 oranında kısaltan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, Türk boğazları Pasifik ve Atlantik ülkelerinin ilgisini çeken bir geçit olmuştur (Erkin, 1968).

Türk boğazları Rusya açısından oldukça önemli bir konuma sahipti. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei D. Sazonov'un Çar II. Nikolay'a verdiği 23 Kasım 1914 tarihli raporda, Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında boğazların geçici olarak ticaret gemilerine kapatılması sonucu, 1912 yılında Rus İmparatorluğu dış ticaret hacminin 100 milyon ruble azaldığı kaydedilmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Ege Denizi'nde geçişleri engelleyen Almanya'nın Batı Avrupa devletlerinin müttefiki olan SSCB ile bağlantısını kestiği belirtilmiştir. Raporda ele alınan bu iki durum, boğazların Rusya için önemini göstermektedir (Atak, 1947).

Rusya'nın boğazlar üzerindeki siyasi tutumu iki yönlü olmuştur. Bunlardan ilki, boğazların Karadeniz kıyılarından Rusya'ya yapılacak saldırıların üssü olacağı düşüncesine dayanan güvenlik gerekçesiydi. Bu konuyla ilgili Rus diplomat Karl Robert Nesselrode, 1839'da Çar I. Nikolay'a sunduğu raporda, boğazların Rusya'nın güvenliği açısından oldukça önemli olduğuna değinmiştir. Raporda; *"Tarih, Rusya'ya cepheden, yani Avrupa'nın doğusundan gelen tüm saldırıların, uçsuz bucaksız bozkır ve bataklıklarda boşa gittiğini göstermiştir. Ancak boğazlar her dönemde Rusya'nın güneybatısını tehdit eden stratejik bir bölgedir."* denilmiştir. Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisi, bu iddiayı doğrulamıştır. Kucherov bu konuda; *"Boğazlar yabancı devletlerin elinde olduğu sürece, Rusya'nın Karadeniz yönünden işgal edilmesi her zaman mümkün olacaktır."* demiştir (Kucherov, 1949). İkincisi ise Rusya'nın Balkanlar, Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya nüfuz etmek için boğazları ele geçirme çabasıydı. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın emperyal yönüydü. Bu yaklaşım, XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın geleneksel politikası haline gelmiştir. Kendini güçsüz hissettiğinde, boğazlarla ilgili pasif bir politika izleyerek ülkenin güvenlik ve savunma stratejisini ön plana çıkaran Rusya; güçlendiğinde ise aktif bir politika izleyerek emperyalist hedeflere yönelmiştir.

Bunların yanı sıra boğazlar, İngiltere'nin devlet politikalarında da her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Amerika'daki kolonilerinin büyük bir kısmını kaybeden İngiltere, doğuya yönelerek Hindistan ve Güneydoğu Asya'da geniş bir sömürge stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu durumdan dolayı; Hindistan ve Güneydoğu Asya yollarının güvenliği İngiliz politikası açısından hayati önem kazanmış; böylelikle İngiltere Boğazlar Sorunu'nu daha yakından izlemeye başlamıştır. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılması, boğazların İngiltere açısından önemini arttırmıştır. Çünkü Hindistan'daki bağlantılarının güvenliğini sağlamak Akdeniz, Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya yönelen Rusya'nın yayılmasını engellemekle mümkündü. Bu bakımdan kilit nokta boğazlar olmuştur (Erkin, 1968).

Diğer taraftan boğazlar; İtalya, Fransa ve ABD için de büyük önem taşıyordu. Çünkü İtalya, II. Dünya Savaşı'na kadar boğazlar güzergâhında bulunan Oniki Adalar'a hâkimdi. Fransa'nın da Orta Doğu'da önemli çıkarları vardı. Bu dönemde Orta Doğu'dan fiilen geri çekilmiş olsa da bölgenin Fransa için stratejik önemi devam ediyordu. Fransa, Boğazlar Sorunu'nu Orta Doğu çerçevesinde ele alıyordu. Doğuyu Batıya bağlayan ulaşım yollarının güvenliği sorunu ve zengin petrol kaynakları Fransa'nın Orta Doğu'ya, dolayısıyla boğazlara verdiği önemi daha da arttırmıştı. ABD ise II. Dünya Savaşı'na kadar Boğazlar Sorunu'yla yakından ilgilenmemişti. Boğazların ticari deniz geçidi olması hasebiyle, sadece iktisadi yönden kaygılanmıştı. Ancak ABD, II.

Dünya Savaşı'ndan sonra boğazlar ve Orta Doğu sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Çünkü ABD, Orta Doğu'nun hem petrolünden faydalanmak hem de petrolün SSCB'nin eline geçmesini önlemek istiyordu. Nitekim boğazların SSCB kontrolünde olması, Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarının Rusya'nın egemenliğine girmesine; Rusya'nın Orta Doğu ve Akdeniz ticaret yollarını tehdit etmesine hatta kapatmasına yol açabilirdi (Baltalı, 1959).

Boğazların tâbi olacağı rejim, SSCB dışında Romanya ve Bulgaristan gibi diğer Karadeniz devletlerini de yakından ilgilendiriyordu. Bu devletlerin çıkarları, Rusya'nın çıkarları ile taban tabana zıttı. II. Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Balkanlar'da ve Karadeniz'de Rusya'nın üstünlüğünün artmasından kaygılanan Romanya ile Bulgaristan; Lozan ve Montrö konferanslarında SSCB tezini desteklemediler. SSCB'nin güdümünde olan Romanya ve Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmaları, boğazların tâbi olacağı rejimle bağlantılıydı. SSCB'nin boğazlarda fiili kontrol sağlaması Romanya, Bulgaristan ve hatta tüm Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi (Pundeff, 1954).

3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Türk boğazlarının geçiş rejiminin düzenlenmesi ve boğazlar bölgesinin güvenliğinin sağlanması amacıyla hayata geçirilen Montrö Sözleşmesi, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde:

- Barış ve savaş dönemlerinde ticaret gemilerine boğazlar üzerinden geçiş özgürlüğünün tanınması (Madde 2, Ek 1).
- Türkiye ile savaşta olan devletlerin savaş gemileri hariç, diğer tüm savaş gemilerine boğazlardan geçiş serbestliğinin tanınması (Madde 2, Ek 2).
- Boğazlarda bulunan bazı adaların askerden arındırılması (Madde 3-9).
- Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen boğazlar bölgesinin güvenliğinin sağlanması (Madde 18).
- Boğazlar Sözleşmesi'nin öngördüğü düzenlemelerin kontrol edilmesi ve Milletler Cemiyeti'ne sunulmak üzere faaliyet raporlarının hazırlanması (Madde 10-16).

Ancak Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden yeterince hoşnut değildi. Çünkü boğazlar bölgesinin askerden arındırılması ve Boğazlar Komisyonu'nun kurulması; Türkiye'nin güvenliğine ve topraklarındaki egemenlik haklarına ciddi sınırlamalar getirmişti. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin boğazlar bölgesinin güvenliğini sağlayan garantisi tamamen teorikti. Çünkü bu garantinin yerine getirilmesi için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurması gerekiyordu. Ancak sözleşme tarihinde Türkiye ve SSCB, Milletler Cemiyeti'ne üye değildi. Milletler Cemiyeti, boğazlar rejiminin ihlaline karşı bir eylemde bulunabilmesi için oybirliğiyle karara varmak zorundaydı. Nitekim Karadeniz'e serbestçe giren yabancı savaş gemileri SSCB tarafından istenmiyordu. 1930'larda Versay Antlaşması sisteminin sona ermesi üzerine boğazlar rejimini kuran Milletler Cemiyeti etkisiz hale gelmişti. Bunun üzerine İtalya, Türkiye kıyılarına yakın Oniki Ada üzerinde tahkimat inşasına başladı (Akgün, 1994).

Lozan Sözleşmesi'ne dayanan silahsızlanma politikasına rağmen, artan uluslararası gerginlik ve silahlanma yarışı Türkiye'nin endişelerini artırdı. Bu güvensizlik ortamında boğazlarla ilgili kaygılanan Türkiye, Lozan Sözleşmesi'nin ilgili devletlerin silahsızlanma garantisi verdikleri koşullar altında imzaladığını belirtti. Ancak garantör devletlerin Milletler Cemiyeti'ne karşı tutumlarının değişmesi ve Lozan Sözleşmesi'nde savaş tehdidi durumunun öngörülmemesi Türkiye'nin kendini savunma gereksinimini artırdı. Türk hükümeti bu gerekçelerle, ilgili devletleri boğazların güvenlik koşullarını ve geçiş rejimini yeniden düzenlemeye davet etti (Tosun, 1994).

Türkiye'nin teklifi pek çok devlet tarafından olumlu karşılandı. Balkan Antantı Daimî Konseyi'nin 4 Mayıs 1936'da Belgrad'da yaptığı toplantıda, Türkiye'nin önerisini destekleme kararı aldıklarını açıkladı. Türkiye'nin girişiminin istisnasız olarak kabul edilmesi üzerine, boğazların rejimini değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde düzenlendi. Montrö Konferansı, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasında çıkar çatışmalarıyla başladı. Karadeniz'e kıyısı olan devletler, özellikle SSCB, savaş gemilerinin boğazlardan geçmesinde tam serbestlik olmasını, kıyısı olmayan devletlerin ise savaş gemilerinin geçişinde kısıtlamaların getirilmesini talep etti (Pundeff, 1954).

İngiltere, boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık; kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması talebini reddetti. Çünkü, İngiltere Karadeniz'in, sadece kıyı devletlerin savaş gemilerinin geçtiği kapalı bir deniz olmasını istemiyordu. İngiltere; Akdeniz ve Süveyş Kanalı deniz yollarının güvenliğini sağlamak, Musul-Hayfa

petrol boru hattını güvence altına almak endişesiyle boğazlardan tüm savaş gemileri için geçiş serbestisi istiyordu. Karadeniz'deki SSCB üslerinin olası saldırılarına karşı, boğazlarda militarize edilmiş bir rejimin kurulmasında ısrar etti. Türkiye ise boğazlardan geçişin serbest olması durumunda, kendi güvenliğine ve egemenliğine mümkün olduğunca az zarar verilmesini istedi (BYEGM, 1936).

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Sözleşmesi'nde SSCB'nin desteğiyle Türkiye'nin kısıtlı hakları iade edildi. Boğazlar bölgesinin egemenliği Türkiye yönetimine geçti. 29 maddeden ve 3 ek protokolden oluşan sözleşmenin önsözünde, "*Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyı devletlerin güvenliğinin sağlama çerçevesinde, boğazlardan geçişin düzenlenmesi...*" hedef olarak belirlendi. Ayrıca boğazlardan geçişi kontrol eden Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırıldı. Boğazlardaki askeri kontrol ve savunma tedbirleri tamamen Türkiye'ye bırakıldı (Madde 24). Ticari ve savaş gemilerinin boğazlardan geçişi savaş hali, barış durumu ve savaş tehdidi, Türkiye'nin girdiği veya girmediği savaşlara göre farklı statülerde belirlendi. Sözleşmeye göre (Dışişleri Bakanlığı, 1936):

Ticari Gemiler

- Ticari gemiler barış dönemlerinde boğazlardan serbestçe geçebilir (Madde 3).
- Türkiye savaş döneminde tarafsızsa, ticari gemiler boğazlardan serbestçe geçebilir (Madde 4).
- Türkiye savaşıyorsa veya kendisini yakın bir savaş tehdidi altında görüyorsa, ticari gemilerin boğazlardan geçişinde kısıtlamalar getirilebilir (Madde 5-6).

Savaş Gemileri

- Barış dönemlerinde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri geçişten 8 gün önce Türkiye'ye bilgi verecek ve bu gemilerin tonajı 15.000'den fazla olmayacak (Madde 11,13,14).
- Barış dönemlerinde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri, geçişten 8-15 gün önce bildirdikleri sürece; toplam 9 gemi ve 10.000 tonajı aşmayacak şekilde geçebilirler.
- Sözleşmeye uygun olarak geçen savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden fazla kalmaz (Madde 11,13,14,18).

- Savaş döneminde Türkiye tarafsızsa, savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemez (Madde 19).
- Türkiye kendisini çok yakın bir savaş tehdidi altında görüyorsa, Türk hükümeti savaş gemilerinin geçişi konusunda serbestçe hareket edebilir (Madde 21).
- Bunların yanı sıra pek çok teknik konunun karara bağlandığı sözleşmenin süresi 20 yıl olarak belirlendi. Sözleşmeyi imzalayan herhangi bir devletin bu sürenin bitiminden iki yıl önce fesih başvurusunda bulunabileceği belirtildi (Madde 28).
- Ayrıca talep edilmesi halinde sözleşmenin bazı hükümlerinde beş yılda bir değişiklik yapılabileceği ifade edildi (Madde 29).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi tam olarak iyi niyet, iş birliği, uzlaşma ve karşılıklı imtiyazların bir sonucuydu. Sözleşme, karşılıklı ulusal çıkarlar arasındaki zıtlıklara rağmen; ortak çıkarların korunmasında ve uzlaştırılmasında büyük ilerlemeler kaydetmişti. Sözleşmede İngiltere, geleneksel boğazlar politikasından; Türkiye ise ulusal haklardan tavizler verdi. İngiltere, Avrupa'nın siyasi durumunu göz önünde bulundurarak, SSCB'yi müttefiki yapmayı amaçladı. Türkiye dostluk antlaşmasına bağlı olarak SSCB ile Batılı devletler arasında barışçı bir iş birliği döneminin temelini oluşturacağı umuyla sözleşmeyi imzaladı. Diğer bir ifadeyle, SSCB'ye verilen imtiyazlar bu devleti barış cephesine bağlamak; hatta İngiliz-Fransız-Türk ittifakına dâhil etmek içindi (Erkin, 1968).

Bunların yanı sıra sözleşmede, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi sınırlandırılmış; Türkiye'nin güvenliğine ilişkin bazı kısıtlamalar dışında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin gemilerinin serbest geçişine karar verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın birkaç asırlık hayali gerçekleşmişti. SSCB Delegasyonu Başkanı Maxim M. Litvinov yaptığı konuşmada, "*Uluslararası bir antlaşmayı değişen yeni koşullara uyumlaştırmak için toplanan Montrö Konferansı görevini büyük ölçüde yerine getirmiştir.*" dedi. Litvinov, emperyalist mücadelesinde ve yeni ülkelerin işgalinde boğazları üs olarak kullanmaya çalışan eski imparatorluk Rusya'sı yerine Karadeniz'in büyük bölümünde yaşayan yeni bir sosyalist devletin var olduğunu; bu devletin ilk eylemlerinden birinin bütün emperyalist amaçlardan vazgeçmek olduğunu belirtti. Rus diplomat Wladimir P. Potjomkin tarafından yazılan ve SSCB yönetimi tarafından yayınlanan "*Die Diplomatie in der Periode der Vorbereitung des zweiten Weltkrieges (1919-1939)*" adlı eserde, SSCB lehine kaydedilen sonuçlar, "*Sovyet diplomasisi için çok olumlu bir zafer*" ifadesiyle vurgulandı (Baltalı, 1959).

4. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Boğazlar Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasından üç yıl sonra başlayan II. Dünya Savaşı, uluslararası siyasi ve iktisadi sorunlara yol açtı. İngiltere, savaştan galip çıkmasına rağmen büyük mali sıkıntılar yaşadı. Fransa kazananlar arasında olmasına rağmen, 1940'taki yenilginin sebep olduğu büyük siyasi ve iktisadi krizlere girdi. İngiltere ve Fransa'nın aksine, ABD iktisadi olarak savaştan güçlü çıktı. SSCB savaştan zaferle çıkarak uluslararası arenadaki prestijini artırdı (Erkin, 1968).

Mevcut uluslararası konjonktürün tüm olanaklarından yararlanan SSCB, Türkiye'ye yönelik tutumunu değiştirmekte gecikmedi. 10 Şubat 1945'de ABD, İngiltere ve SSCB başkanlarının Yalta'da yaptığı toplantıda Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin ihtiyaçların gerisinde kaldığını; sözleşmenin Batılı devletlerin SSCB'ye karşı dostluk hissetmediği bir dönemde imzalandığını dile getirdi. Stalin, Montrö'de Türkiye'ye sadece savaş durumunda değil; savaş tehdidi durumunda da boğazları kapatma hakkının verilmesini kabul edemeyeceklerini belirtti. Stalin; boğazlarla ilgili olarak ABD, İngiltere ve SSCB dışişleri bakanlarının katılacakları bir toplantının yapılmasını istedi. ABD Başkanı Franklin D.Roosevelt, uluslararası sınırlamalardan hoşlanmadığını ve SSCB'nin herhangi bir zorlukla karşılaşmadan sıcak denizlere inmesi gerektiğini belirtti. Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini kabul eden İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Stalin'in konunun üç ülkenin Dışişleri bakanları tarafından görüşülmesi yönündeki önerisini makul bir fikir olarak kabul etti. Churchill, SSCB'nin Karadeniz'de dar bir kapıya bağımlı kalmaması gerektiğini; ancak Türkiye'nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınması gerektiğini ifade etti (BYEGM, 1945a).

19 Mart 1945'te SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav M. Molotov, Moskova'nın Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e, 17 Eylül 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın savaşın yarattığı sonuçlara ve mevcut şartlara uymadığı gerekçesiyle lağvedildiğini bildirdi. Türk hükümeti, iki ülke arasındaki dostluğun güçlendirilmesi ve karşılıklı çıkarlara uygun yeni bir antlaşmanın yapılmasını önerdi (BYEGM, 1945b). 7 Haziran 1945'te yapılan Sarper-Molotov görüşmesinde Molotov, Türkiye'nin Akdeniz'den gelecek bir saldırıya karşı boğazları başarıyla savunma gücünün yetersiz olduğunu; bu nedenle boğazlardaki askeri üslerin SSCB'ye verilmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca iki ülkenin Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmek için prensipte bir anlaşma imzalamaları gerektiğini belirtti. Sarper, Ankara'dan

aldığı talimatla Molotov'a Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına uymayan bu talepleri kesinlikle reddettiğini bildirdi (BYEGM, 1945c).

II. Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerini görmezden geldiği ve Mihver Devletleri'nin boğazları kullanmasına izin verdiği yönündeki SSCB iddiaları tutarsızdı. Çünkü Stalin, 1942'de İngiltere'nin Moskova büyükelçisi Sir Stafford Cripps ile yaptığı görüşmede Türkiye hakkında şu ifadeleri kullanmıştı:

“O iç karartıcı günlerde Türkiye boğazların sadık ve güvenilir bir koruyucusu olarak hareket etti. Bu büyük hizmeti ödüllendirmek ve Türkiye'yi gelecekte de aynı hizmeti daha başarılı bir şekilde yapacak konuma getirmek gerekiyor. Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları beklenen görevi gereken mükemmellikle yerine getirmeye yetmiyor. Hinterlandını genişletmek gerekiyor. Ve bu da mümkündür... Bulgaristan felaket günlerinde bize ihanet etti. Cezalandırılması gerekiyor. Karadeniz'de Bulgaristan'a giden tek bir liman yeterli olacaktır. Diğer liman ve çevresi, hizmetlerinin karşılığı olarak ve Türkiye'nin yerine getireceği görevin gereği olarak Türkiye'ye verilmelidir.” (BYEGM, 1942).

İngiltere Başbakanı Winston Churchill, 11 Şubat 1943'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında şunları söyledi:

“... Bizim siyasetimizde Türkiye'yi utanç verici bir duruma sokacak hiçbir şey yoktur. Aksine Türkiye için felaket, İngiltere ve tüm müttefik devletler için de bir felakettir. Türkiye şimdiye kadar Mihver güçlerinin saldırısına karşı güçlü bir engel olarak kalmıştır. Türkiye bunu yaparak en karanlık günlerde bile savaşın Türkiye, İran ve Irak'a yayılmasını engellemiş ve son derece önemli olan Abadan petrol kuyularını tehditten kurtarmıştır.” (BYEGM, 1943).

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda Stalin, daha önce Türkiye'ye bildirilen taleplere bir kez daha değinerek Türkiye'nin boğazlardan serbest geçişi garanti edecek kadar güçlü olmadığını; bu nedenle boğazların Türkiye ile SSCB güvenlik garantisi altında savunulması gerektiğini belirtti. Stalin, Montrö'nün aşağıdaki ilkeler çerçevesinde değiştirilmesini istedi (BYEGM, 1945d):

- Rus ticari ve savaş gemilerinin her zaman boğazlardan serbestçe geçişi.
- Bu geçişi sağlamak için üslerin Rusya'ya verilmesi.

- Sadece Türkiye ile SSCB arasındaki boğazlarla ilgili bir antlaşmanın imzalanması.

Diğer taraftan ABD Başkanı Harry S. Truman, boğazların ABD'yi ve tüm dünyayı ilgilendiren bir konu olduğunu söyledi. Truman; boğazlardan geçişin ABD, İngiltere, SSCB ve Fransa tarafından kurulacak uluslararası otoritenin güvencesi altında serbestleştirilmesini teklif etti. Bu uluslararası otoritenin, boğazların kullanımında tüm ulusları eşit görmesi gerektiğini belirtti (Truman, 1955).

İngiltere Başbakanı Winston Churchill, SSCB hükümetine karşı daha sert bir tutum sergiledi. Churchill, Moskova'nın Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ilişkin taleplerinin müttefiklere haber vermeden tek taraflı olarak ileri sürülemeyeceğini; toprak iddialarının Birleşmiş Milletler'in yetkisi altında olduğunu söyledi. Ayrıca Rus ticaret ve savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesi için Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmeyi kabul edeceklerini; ancak boğazların yalnızca Türkiye ile Rusya arasında bir sorun olmadığını ve boğazlarda Rus üslerinin kurulmasını kabul etmeyeceklerini açıkladı (BYEGM, 1945d).

Truman'ın çabalarına rağmen, Potsdam Konferansı'nda üç müttefik hükümet arasında boğazlar konusunda bir uzlaşmaya varılamadı. Konferansın sonunda üç başbakan, Montrö Sözleşmesi'nin günün şartlarına uymadığını ve revize edilmesi gerektiğini kabul etti. Bu amaçla konunun, Türk hükümeti ile müzakereler yoluyla görüşülmesine karar verildi. Truman, Türk hükümetini uluslararası kontrol sisteminin yararları konusunda ikna etmeye çalışacağını belirtti (Truman,1955). Türkiye ise 13 Ağustos 1945'te Londra ve Washington'a gönderdiği mektuplarda; "*Türk hükümeti, Amerikan garantisinin geçiş özgürlüğüne ve boğazlarda barışın korunmasına katılımının değerini ve önemini takdir ediyor. Türk hükümeti, Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini engellemediği sürece önerilen Truman formülüne katılmaya ve Rus taleplerinin yarattığı rahatsızlığa son vermeye karar verdi.*" denildi. ABD hükümeti, Potsdam kararları çerçevesinde, 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye gönderdiği notada, boğazları kullanma ve kontrol etme konusunun uluslararası güvenliği sağlayacak şekilde çözülmesini; Türkiye'nin Karadeniz'deki çıkarlarını göz önünde bulundurmasını istedi. Ayrıca Montrö Sözleşmesi'nde yapılacak değişikliklerin aşağıdaki ilkeleri içermesi gerektiği bildirildi (BYEGM, 1945d):

- Boğazlar her zaman tüm devletlerin ticaret gemilerine açık tutulmalıdır.
- Boğazlar sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık tutulmalıdır.

- Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazlardan geçme hakkı verilmemekle birlikte; barış zamanında ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin izniyle sınırlı tonaliteye sahip savaş gemileri bundan muaf tutulmalıdır.
- İmzalanacak yeni antlaşmada Milletler Cemiyeti ifadesi yerine, Birleşmiş Milletler terimi kullanılmalıdır.

Kazım Karabekir, 20 Kasım 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmada; *"Boğazlar milletimizindir. Oraya el koydurmayız. Ruslar toprak talep etmekte ısrar ederse, savaşağımıza şüphe yoktur."* dedi. Türkiye Başbakanı Şükürü Saraçoğlu 5 Aralık 1945'te düzenlediği basın toplantısında; *"...Hiç şüphe yok ki Amerikan görüşü temel ve kabul edilmeye değer olarak uygundur. Amerika'nın düzenlenecek konferansa katılmasını hükümetimizin isteği ve gereği olarak görüyoruz"* dedi (BYEGM, 1945f).

Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"...Montrö Sözleşmesi'ni Türkiye ve Rusya ile müttefikleri olarak değiştirmeyi ya da biz olmadan kendi aralarında gözden geçirmelerini kabul etmeye hazırız. Ancak, bunu yaparken, bu deniz yolunun uluslararası boyutunun gözden uzak tutulmasından endişe duyuyoruz. Bir devletin bir başka devletin topraklarında üslerinin bulunmasının dünya barışına hizmet edeceğinden pek emin değilim... Türkiye ile aramızda bir antlaşma olduğunu belirtme gereği duyuyorum. Açıkçası şunu söylemek isterim ki, Türkiye'nin bir sömürge haline getirilmesine razı olamayız. Türkiye'nin bağımsız olmasını istiyoruz. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk antlaşmasının yenilenmesini temenni ediyoruz. Bunun dostluk anlaşmamıza ters düşeceğini sanmıyorum." (BYEGM, 1946a).

5 Nisan 1946'da ABD'nin Missouri savaş gemisiyle 11 Kasım 1944'te vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi İstanbul'a getirildi. Missouri savaş gemisinin kaptanı Koramiral H. Rascol Hillenkolt; *"Bu ziyaret, ABD'nin ülkenize karşı iyi niyetinin tezahürüdür"* dedi. Başkan Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Alexander Weddel; *"İki ülke arasındaki büyük dostluğu samimi bir işaretle belirtmek için Missouri ile Türkiye'ye geldik... Missouri'yi getirerek, uluslararası nezaket çerçevesinde en yüksek jesti yapmak istedik."* dedi (BYEGM, 1946b).

ABD 19 Ağustos 1946'de SSCB hükümetine yazdığı notada, boğazlar rejimini diğer devletleri de ilgilendirdiğini; düzenlemenin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkisi altında olmasını kabul etmediklerini bildirdi.

Türkiye'nin boğazları savunmaktan sorumlu devlet olduğu belirtildi. Boğazlara yönelik herhangi bir saldırının uluslararası güvenlik açısından tehdit oluşturacağı, dolayısıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin otoritesine tâbi olduğu ifade edildi. Ayrıca, ABD hükümetinin Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması için uluslararası konferansa katılmaya hazır olduğu bir kez daha teyit edildi (BYEGM, 1946c).

Bununla birlikte İngiltere'nin 21 Ağustos 1946'da SSCB hükümetine yazdığı notada, boğazlar rejiminde yapılacak her türlü değişikliğin BM'nin amaç ve ilkelerine uygun olması gerektiği söylendi. Boğazlara sahip ülke olarak Türkiye'nin boğazların savunulmasından sorumlu olduğu ifade edildi. Ayrıca İngiltere hükümetinin Montrö Sözleşmesi'ni değiştirme talebini uygun görüldüğü ve bu amaçla toplanacak konferans çalışmalarına katılmaya hazır olduğu bildirildi. Türkiye'nin 22 Ağustos 1946 tarihli SSCB'ye ilk yanıtında, Montrö'nün uygulanması konusunda SSCB'den Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar ve boğazların Karadeniz devletlerine karşı düşmanca amaçlarla kullanılmasını engelleyecek hiçbir güvence taşımadığı iddiası reddedildi. II. Dünya Savaşı döneminde savaş gemilerinin boğazlardan geçişinde yaşanan sıkıntıların Montrö'nün hukuki yapısından değil; sözleşmenin ek maddelerinde savaş gemilerini tanımlayan teknik ifadelerin eksikliğinden kaynaklandığı belirtildi (BYEGM, 1946c).

II. Dünya Savaşı sürecinde Mihver Devletleri'nin boğazları kullanmaya teşebbüs edememeleri, Türkiye'nin boğazlardaki sorumluluğunu hakkıyla ve dürüstlikle yerine getirmesiyle açıklandı. Türk hükümetinin iyi niyetini ve dürüstlüğünü hakem heyetinin huzurunda kanıtlamaya hazır olduğu bildirildi. Montrö Sözleşmesi'nin teknik kısmının gözden geçirilmesi ve mevcut koşullara uyarlanması gerektiği; ancak SSCB'nin bu konuda izlediği prosedürün yanlış olduğu belirtildi. Boğazların SSCB ile ortak savunmasının, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine uymadığı için imkânsız olduğu ve kesinlikle reddedildiği bildirildi (BYEGM, 1946c).

SSCB'nin 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye gönderdiği ikinci notada, boğazların II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletler tarafından müttefik devletlere karşı kullanıldığı suçlaması tekrarlandı. Bu durumun, SSCB'yi savaş sırasında Karadeniz'in savunulması için yüksek sayıda asker tahsis etmeye mecbur bıraktığı öne sürüldü. Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu ve bu niteliğinden dolayı boğazlar rejiminin belirlenmesinde Karadeniz devletlerinin çıkarlarının ve haklarının öncelikli olduğu belirtildi. Moskova Antlaşması'nda Karadeniz devletlerine boğazlar üzerindeki tekel yetkileri verildi. Montrö Sözleşmesi'nde de Karadeniz devletlerinin boğazlarda imtiyazlı oldukları öne

sürüldü. Karadeniz'deki 2.100 km uzunluğundaki SSCB sahilinin ülkenin önemli iç bölgelerine yayıldığından dolayı, boğazlardaki ticari geçiş ve güvenliğin Türkiye-SSCB ortak savunması ile sağlanabileceği savı tekrarlandı. SSCB yönetiminin bu önerisinin BM'nin amaç ve ilkelerine uygun olduğu iddia edildi (BYEGM, 1946d).

ABD ve İngiliz hükümetlerinin 9 Ekim 1946'da Moskova'ya gönderdiği ikinci notada, Potsdam kararlarının SSCB tarafından yanlış yorumlandığı söylendi. ABD notada şu ifadeleri dile getirdi:

“ABD hükümeti, Türk hükümeti ile Potsdam Konferansı'nda mutabık kalınan üç devlet arasında yapılacak doğrudan müzakerelerin, diğer iki devletin boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin müzakerelere katılımına zarar vereceğini düşünmemektedir. Aksine Amerikan hükümeti Potsdam kararlarının Türk hükümetiyle basit bir görüş alışverişinden ibaret olduğunu düşünüyor. Bu görüş alışverişinin, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunu incelemek amacıyla, ABD dâhil tüm ilgili devletlerin katılacağı bir konferansın faydalı olacağı düşünüyor.” dedi.

Notalarda, Rusya'nın boğazların savunmasına katılma konusundaki önerisinin ABD ve İngiltere tarafından reddedildiği bildirildi. ABD'nin notasında; *“Hükümetimiz, boğazların savunmasında öncelikle Türkiye'nin sorumlu kalması gerektiğine dair nihai fikre odaklanmıştır.”* denildi. Notada ayrıca, SSCB boğazlara saldırmaktan kaçınması için açık ve kesin bir şekilde uyarıldı. İngiltere'nin notasında ise *“Büyük Britanya hükümeti, Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasına ilişkin önerinin kabul edilemez olduğunu beyan etmektedir. İngiliz hükümeti, Türkiye'nin bir kara devleti olarak boğazların savunması ve kontrolünden sorumlu olmaya devam etmesi gerektiğini düşünüyor.”* dile getirildi (BYEGM, 1946e).

Türkiye'nin 18 Ekim 1946'da SSCB'ye verdiği ikinci notada, boğazların II. Dünya Savaşı sırasında Alman savaş gemileri tarafından kullanıldığı ve Türkiye'nin boğazların kontrolünde etkisiz kaldığı iddialarının doğru olmadığı açıklandı. Sözü edilen birkaç hileli geçişin, savaş gemilerinin teknik özelliklerini belirleyen Montrö Sözleşmesi'nin ekinde yer alan açıklamalardaki eksikliklerden kaynaklandığı tekrarlandı. SSCB tarafından talep edilmesi halinde konunun uluslararası tahkim mahkemesine götürülebileceği belirtildi. Türkiye'nin boğazlar üzerindeki kontrolü ve hâkimiyeti yinelendi. II. Dünya Savaşı sırasında, SSCB'ye Akdeniz'den boğazlar istikametine bir saldırı yapılmadığı dile getirildi. 1942'de Karadeniz'in kıyılarına ve limanlarına yer-

leşen Alman ve İtalyanların Karadeniz'e boğazlar üzerinden değil; trenlerle geldikleri ifade edildi (BYEGM, 1946e).

Türkiye Başbakanı Recep Peker, 18 Ekim 1946'da Daily Telegraph Gazetesi'ne verdiği beyanatta, Türkiye'nin SSCB'nin boğazlarla ilgili taleplerine karşı aldığı tutumunu değiştirmesi için makul bir sebebin bulunmadığını ifade etti. ABD ve İngiltere tarafından yapılan girişimleri tatmin edici bulduğunu; Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesiyle ilgili müzakerelerin ancak bir konferansa hazırlık mahiyetinde olabileceğini söyledi. Ayrıca Peker, 8 Ağustos 1946 tarihli SSCB notasının 4. ve 5. maddelerinin Montrö'nün ruhuna ve Türkiye'nin egemenliğine aykırı olduğunu ifade etti. BM'nin hiçbir devletin başka bir devletin toprakları veya egemenliği konusunda talepte bulunmasına izin vermeyeceğine inandığını dile getirdi. Çok fazla insanın silah altında tutulmasının hükümetlerini ekonomik ve sosyal alanlardaki bazı kalkınma projelerinin hayata geçirilmesini engelleyeceğini; ancak Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ulusal egemenliği uğruna savaştan bile kaçınmayacağını vurguladı. Başbakan Peker, Türk hükümetinin boğazlar konusunda aşağıdaki beş prensibi temel aldığını dile getirdi (BYEGM, 1946e):

- Türk milletinin egemenlik hakkını ve ülkenin bütünlüğünü korumak.
- Türkiye'nin müttefikleri olan ABD, İngiltere ve BM'ye güven ve sadakatle samimi bağlılık.
- Türkiye'nin tüm komşularıyla dostane ilişkilerini sürdürülmesi.
- Türk İstiklal Savaşı sürecinde SSCB ile kurulan ve iki büyük dünya savaşı arasında gelenek haline gelen samimi dostluğun ve karşılıklı güvenin yeniden sağlanması.
- Dünyanın tüm ülkeleriyle karşılıklı ticari ilişkilerin yeniden kurulması.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1946'da TBMM'de yaptığı konuşmasında şu ifadeleri kullandı:

"... Montrö Sözleşmesi'nin değişen yeni şartlara uygun olarak sözleşmede açıkça belirtilen usul ve limitler dâhilinde düzeltilmesi gereğinin farkındayız. Sözleşmenin uluslararası bir konferansta müzakere edilmesini hedefliyoruz. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını güvence altına alan ilkeler çerçevesinde, ilgili herkesin yasal çıkarlarını göz önünde bulundurarak değişikliklere olumlu yanıt vereceğiz. II. Dünya Savaşı boyunca sözleşmeye tarafımızca en büyük dik-

katle saygı gösterildi. Montrö Sözleşmesi'nin Mihver Devletleri lehine uygulandığını iddia etmek haksızlıktır. Eylemlerimizin denetim ve tahkime sunulmasından korkmuyoruz. Birleşmiş Milletler sözleşmesinde boğazlar meselesinde bizim ve ilgili tüm devletler için her türlü garantiyi görüyoruz.”

4. Boğazlar Sorunu'nun Türkiye ve SSCB Açısından Sonuçları

Boğazlar Sorunu; II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında SSCB hükümeti tarafından başlatılmış; özellikle 1945-1946 yıllarında bir tarafta SSCB diğer tarafta Türkiye, ABD ve İngiltere ittifakı arasında ciddi diplomatik çekişmelere yol açmıştır. SSCB'nin Türk boğazlarına yönelik uzlaşmaz politikası 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra tamamen değişti. Moskova 29 Mayıs 1953'te Türk hükümetine, iyi komşuluk ilişkilerinin korunması, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi çerçevesinde; toprak taleplerinin terk edildiği, boğazlarla ilgili düşüncelerinin değiştiği bildirildi. Montrö Sözleşmesi'nin 28. maddesi çerçevesinde, SSCB 8 Kasım 1954'te Boğazlar Sözleşmesi'nin feshini isteme hakkına sahip olmasına rağmen bu yetkiyi kullanmadı. SSCB, bu dönemde yaptığı açıklamalarda Stalin'e özgü soğuk savaş döneminin sona erdiğini; boğazlar üzerinde barış içinde birlikte var olma politikasını hayata geçirmek istediğini belirtti. Bir arada yaşama politikası hem kapitalist hem de komünist ülkelerin birbirleriyle dostane ilişkiler kurmalarını, birbirinin işlerine müdahale etmemelerini, diğer devletlerle sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda barışçıl rekabete girmelerine fırsat veren bir durumu ifade etmektedir. SSCB Devlet adamları Nikita Kruşçev, Alexei Kosygin, Anastas İvanoviç Mikoyan ve Nikolai Podgorny çeşitli zamanlardaki beyanlarında geçmişte Türkiye'ye karşı izlenen ve sorumluluğu geçmişin liderlerine ait olan adaletsiz politikaların bir hata olduğunu açıkça kabul etmekten kaçınmadılar. Bununda ötesinde, Lenin döneminde kurulan Türkiye ile dürüst ve dostane ilişkiyi yeniden kurmak istediklerini açıkladılar. 30 Ekim 1964'te imzalanan protokollerle iki ülke arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştiği yeni bir dönem başladı (Erkin, 1968).

Bu süreçte Türkiye, bir taraftan SSCB'nin saldırgan tepkilerine karşı durmaya çalışırken diğer taraftan yardım ve desteğine ihtiyaç duyduğu ABD ve İngiltere ile ittifakını güçlendiren bir siyasi tutum sergiledi. Çünkü Türkiye'nin kendisinden çok daha güçlü olan SSCB'ye karşı tek başına kalması, sürecin Türkiye için felaket sayılabilecek bir şekilde sonuçlanmasına yol açabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yaptığı Türkiye'ye destek konuşması ve ABD'nin Mis-

souri savaş gemisini 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye göndererek yaptığı jest; Türkiye, İngiltere ve ABD arasındaki iş birliği ve dayanışmanın somut örnekleriydi. Ayrıca Başkan Truman'ın 6 Nisan 1946'da Chicago'da yaptığı konuşmada vurguladığı konular da bu süreçte büyük önem taşıyordu. Türk, Amerikan ve İngiliz notalarının SSCB'ye hem içerik hem de tarihsel açıdan mutabık olması, bu ittifakın önemli bir göstergesiydi. Bu süreçte, Türkiye'nin ABD'den gelen ekonomik yardım paketleri olan Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamına girmesi; IMF, WB, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO üyesi olması Türkiye'yi Batı dünyasının tamamlayıcı ve ayrılmaz bir parçası haline getirdi (McGhee, 1954).

5. Sonuç

Bu çalışmada, 1945-1953 yıllarında yaşanan Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutu incelenmesi neticesinde önemli bulgulara ulaşılmıştır. Öncelikle Boğazlar Sorunu hem Türkiye hem de SSCB açısından pek çok çekişmelere yol açmıştır. Çünkü Stalin, Boğazlar Sorunu'nu bölgesel bir mesele olarak görmemiş; boğazları uluslararası bir sorun haline getirmiştir.

Devletlerin meşru çıkarlarını uluslararası hukuk kurallarıyla bağdaştırmayı başaran Montrö Sözleşmesi, genel ilkeleri itibariyle mevcut koşullara uyum sağlayabilen ideal bir rejim olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı zorluklara ve bunalımlara karşı koyabilmiş olması, SSCB'nin sözleşmenin hukuki yapısına tutarlı bir eleştiri getirememesi bu söylemi doğrulamaktadır. Türkiye'nin boğazlara hâkimiyeti, II. Dünya Savaşı'nın yeni cephelere yayılmasını engellemiştir. SSCB iddialarının aksine, Türkiye'nin egemen olduğu boğazlar, SSCB'ye yönelik muhtemel tehlikeleri önlemiştir. Türkiye, boğazlarda barışın teminatı ve dengenin korunması rolünü başarıyla oynayabilecek bir konumda olduğunu kanıtlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak öncelikler değişmekle birlikte; Çarlık Rusya ile SSCB'nin boğazlara yönelik siyasi tutumları arasında temelde önemli benzerlikler görülmüştür. XVIII. yüzyılda Çar I. Petro'yla başlayan emperyalist mücadelenin amacı, Çarlık Rusya'nın etkisini Balkanlara, Yakın ve Orta Doğu'ya yaymak için sıcak denizlere ulaşmaktı. Bunun için de boğazlara hâkim olma veya serbest geçiş imkânına kavuşmak gerekiyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'ın büyük bir bölümünü etkisi altına alan SSCB; Akdeniz, Kuzey Afrika ve Hint Okyanusu'nu geçerek Orta Doğu ve Kızıldeniz'e yönelik daha büyük bir genişleme hareketi için boğazları geçiş istasyonu olarak kullanmak istiyordu. Bolşevik Devrimi'yle yaşanan rejim

değişikliğine, Lenin'in 8 Kasım 1917'de Barış Bildirgesi'nde ve Litvinov'un Montrö Konferansı'ndaki antiemperyalist beyanlarına rağmen; SSCB Çarlık Rusyası'nın emperyalist politikalarını boğazlara hâkim olma tutkusunu sürdürdü. SSCB'nin boğazların kontrolüne yönelik girişimleri Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin Türkiye'nin kendi topraklarındaki egemenliğini ve bağımsızlığını korumasında desteklemelerini sağladı. Amerika ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki bazı siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarını yok etmeyi amaçlayan SSCB hedefleri, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi boğazlar konusunda desteklemelerine yol açtı. Bu süreç, Türkiye'yi petrol zengini Orta Doğu ülkelerinin korunmasında kale konumuna getirdi. Ayrıca Türkiye; ABD ve İngiltere için Akdeniz ve Batı dünyasının savunulmasında öncü konuma gelmiştir.

SSCB'nin boğazlar üzerindeki sonuçsuz diplomatik mücadelesi, Türkiye'nin Batı ile ittifak ve SSCB ile dostluğa dayalı dengeli dış politikası iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin kapitalist Batı dünyasıyla iktisadi ve siyasi entegrasyonunu hızlandıran bir etki yaratmıştır.

SSCB'nin boğazlarla ilgili tutumunun tarihsel süreci Napolyon Bonapart'ın "*Bir devletin politikası coğrafyasında yatar.*" sözünü doğrulamaktadır. Ancak bu ifade Türkiye-SSCB boğazlar sorunundaki gerçeğin yalnızca bir yönünü teyit etmektedir. SSCB'nin boğazlar politikasının ortaya çıkmasında coğrafi faktörler kadar önemli başka unsurlar da etkili olmuştur. SSCB'nin, ulusların her geçen gün daha fazla özgürlüğe, iş birliğine ve dayanışmaya yöneldiği bir dönemdeki bu siyasi tutumu değerlendirme ve perspektif açısından taktiksel hatalar içeriyordu. Yine de Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Stalin hükümeti döneminde ortaya çıktığı, Stalin'in ölümüyle sona erdiği, Stalin'in boğazlara yönelik siyasi tutumunun sonraki SSCB hükümetleri tarafından benimsenmediği ve hatta eleştirildiği gözden uzak tutulması gereken bir gerçektir. Bu nedenle, değerlendirmeler genelleştirilmemeli; Stalin hükümeti dönemiyle sınırlandırılmalıdır.

Kaynakça

- Akgün, M. (1994). Great Powers and The Straits: From Lausanne to Montreux. *Turkish Yearbook of International Relations*, (24), 60-80.
- Atak, M. S. (1947). *Türkiye'nin Kapısı Boğaz*. Ankara: Barış Kitapevi.
- Baltalı, K. (1959). *1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*. Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Bilsel, C. (1948). *Türk Boğazları*. İstanbul: İsmail Akgün Yayınevi.
- BYEGM, (Ağustos 1945d), Sayı: 141, Ankara.
- BYEGM, (Ağustos 1946c), Sayı: 153, Ankara.
- BYEGM, (Aralık 1945f), Sayı: 145, Ankara.
- BYEGM, (Ekim 1946e), Sayı: 155, Ankara.
- BYEGM, (Eylül 1946d), Sayı: 154, Ankara.
- BYEGM, (Haziran 1945c), Issue: 139, Ankara.
- BYEGM, (Kasım 1945e), Sayı: 144, Ankara.
- BYEGM, (Mart 1945b), Sayı: 136, Ankara.
- BYEGM, (Mayıs 1942), Sayı: 102, Ankara.
- BYEGM, (Nisan 1946b), Sayı: 149, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1943), Sayı: 111, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1945a), Sayı: 135, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1946a), Sayı: 147, Ankara.
- BYEGM, (Temmuz 1936), Sayı: 31, Ankara.
- Erkin, F.C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Goryanof, S. (2006). *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Kucherov, S. (1949). The Problem of Constantinople and Strait. *The Russian Review*, (8), 205-220.
- McGhee, C. G. (1954). Joins the West. *Foreign Affairs*, 32(4), 617-630.
- Mouravieff, B. (1966). *Deli Petro'nun Vasiyetnâmesi*. Çev. Refik Özdek. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Pundeff, M. (1954). The Balkan Entente Treaties. *The American Journal of International Law*, 48(4), 635-640.
- Tosun, H. (1994). Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama). *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, 4(13), 97-98.

- Truman, H. S. (1955). *Memoirs By Harry S. Truman. New York: Volume One Year of Decision*, Doubleday& McClure Company.
- Uğur, H. Z. (2016). Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi. *International Journal Of Afro-Eurasian Research*, (2), 37-38.

YAZIM KURALLARI

- Gönderilecek yazılar, Microsoft Office Word programında, A4 sayfa düzeninde, Times New Roman yazı karakteri ve 11 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Kenarlarda (alt, üst, sağ ve sol) 2.5 cm boşluk bırakılmalıdır.
- Yazılar bir satır aralığı ile yazılmalı, paragraflar her iki yana yaslı olmalı, paragrafa başlarken girinti bırakılmamalı, paragraflar arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.
- Gönderilecek yazılar, metin, tablo, şekil, kaynakça ve ekleri dâhil, 20 sayfayı geçmemelidir.
- DergiPark üzerinden kör hakemlik sistemi uygulandığı için makale ve kapak iki ayrı dosya şeklinde gönderilmelidir.
- Kapak sayfasında makalenin adı, bütün yazarların adı soyadı, unvanı, görev yerleri, e-posta adresleri, orcid numaraları, birden fazla yazar varsa sorumlu yazar, telefon numarası, varsa teşekkür edilecek kişiler/kurumlar ile diğer açıklama ve notlar yer almalıdır.
- Makalenin içinde yazara ait bilgiler yer almamalıdır.
- Bilimsel makalenin yazımı ve düzenlenmesinde aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır.

Başlık

- Yazının konusu hakkında bilgi veren, kısa, sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak şekilde yazılmalıdır. Başlık, hem Türkçe, hem de İngilizce olarak hazırlanmalıdır.

Öz

- Türkçe başlıktan sonra Türkçe öz bölümü yazılır. Öz, çalışmanın amacını, uygulanan yöntemleri, bulguları ve sonucu kısaca açıklamalıdır. Türkçe öz, 100 kelimeyi aşmamalıdır.
- Öz 10 punto ile italik olarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler

- Türkçe özün sonuna yazının içeriğini en iyi anlatan en fazla dört adet anahtar kelime verilmelidir.

Jel Sınıflandırması

- Çalışma için uygun Jel sınıflandırma numaraları verilmelidir.

İngilizce Başlık

- Türkçe metinden sonra üç satır boşluk bırakılıp İngilizce başlık yazılmalıdır.

Abstract

- Türkçe Öz'ün İngilizce'si yazılmalı. İngilizce özet 100 kelimeyi aşmamalıdır.
- Abstract 10 punto ile italik olarak yazılmalıdır.

Keywords

- Anahtar kelimelerin İngilizce'si yazılmalıdır.

Jel Classification

- Çalışma için uygun Jel sınıflandırma numaraları verilmelidir.

Giriş ve Sonuç

- Giriş ikinci sayfanın başından başlamalı "1. Giriş" şeklinde yazılmalıdır.
- Çalışmanın önemi ve amacı belirtilmelidir.
- Çalışmanın "Sonuç" kısmı da numaralandırılmalıdır.

Başlık ve Alt Başlıklar

- Bütün başlıkların ilk harfleri büyük, diğer harfler küçük yazılmalıdır.
- Ana başlıklar "1. Giriş" ten itibaren, alt başlıklar düzeylerine göre "2.1. şeklinde numaralandırılmalıdır.
- Bütün başlıklar koyu yazılmalı.
- Bütün başlıklardan önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar:

- Metin içerisinde kullanılacak tüm şekil ve tablolar metin içerisinde ilgili yere yerleştirilmeli ve sırasıyla numaralandırılmalıdır. Tablo başlıkları üst tarafta, şekil altları ise alt tarafta yer almalıdır. Orijinal olmayan tablo ve şekillerin alındığı kaynak belirtilmelidir.

Denklemler

- Denklemlere sıra numarası verilmelidir.

Kaynak Gösterme

- Makalelerde kaynak gösterme ve atıf yapma APA (The American Psychological Association- Amerikan Psikoloji Derneği) yayım kılavuzuna göre yapılmalıdır.
- Yararlanılan eserler, başlık numarası verilmeden “Kaynakça” bölümünde belirtilmelidir.
- Yararlanılan bütün eserler kaynakçada belirtilmelidir. Kaynakça makale içinde atıfta bulunan tüm kaynakları kapsamalı, makalede atıfta bulunulmayan eserler kaynakçada yer almamalıdır.

Ekler

- Çalışmaya ek verilmesi durumunda ekler numaralandırılarak kaynakçadan sonra yerleştirilmelidir.

Atıflar

- Atıflar dipnotlarda değil metin içinde yapılmalıdır.
- Cümlelerin içerisinde eserin künyesine ait bilgi yer almadan cümle kurulmuş ise, cümlelerin sonunda (Sharpe, 2005) şeklinde gösterilebilir. Yazar sayısı iki ise (Altınok ve Eken, 2005) şeklinde gösterilmelidir.
- Sayfa belirtilmek istenmesi durumunda, yılın devamına virgül ile ayrılarak eklenebilir. Örnek; bakınız Ensari (2007, s. 126.)
- Aynı cümlelerin içeriğinde birden fazla esere atıf yapıldığında, ortak parantezin içindeki eserler noktalı virgül ile ayrılmalıdır. Örnek: (Sharpe, 2005; Koy, 2017)
- Eserin künyesi, cümlelerin ögesi ise, yazarın soyadı ve parantez içerisinde yayın yılı yazılır: Örnek: Sharpe (2005)’e göre
- Birden fazla yazar olması durumunda: Eken, Selimler ve Koy (2005)’a göre
- İki den fazla yazar olması durumunda, ilk kullanımda tüm yazarlar sonraki kullanımlarda Eken ve diğerleri (2005) şeklinde yazılmaktadır.

- Atıf yapılan yazarın aynı yıl yayınlanmış eserleri olması durumunda, bu eserleri ayırmak için a, b, c harfleri kullanılır. Örnek: İlseven (2005a) ya da İlseven (2005b)
- Bütün kısaltmalar ilk kullanımda parantez içinde kısaltılmamış halleri yazılmalıdır.
- Kurumlara ilişkin çalışmalara atıfta bulunulmak istendiğinde kısaltmalar kullanılabilir. Bazı durumlarda eserin kısa ismi açıklayıcı bilgi olarak kullanılmalıdır. Örnek (SPK xxx No'lu Tebliğ 2004)
- Kanunlara, Tebliğ, Yönetmeliklere vb. atıfta bulunulması durumunda, kanun sayı ve/veya numarası ile madde numarası açıkça yazılmalıdır. Örnek (3167 s. Çek K. m. 16)

Kaynakça Örnekleri

- **Kitap:**

Krolzig, H.-M. (2013). *Markov-Switching Vector Autoregressions: Modelling, Statistical Inference, and Application to Business Cycle Analysis*. Berlin: Springer Science & Business Media.

Bildirici, M. E., Alp, E. A., Ersin, Ö. Ö., & Bozoklu, Ü. (2010). *İktisatta Kullanılan Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- **Kitap İçinde Bölüm:**

Paradi, J. C., Yang, Z., & Zhu, H. (2011). Assessing Bank and Bank Branch Performance. In W. W. Cooper, L. M. Seiford, & J. Zhu (Eds.), *Handbook on Data Envelopment Analysis* (pp. 315-361). Boston, MA: Springer US.
- **Makale:**

Avkiran, N. K. (2011). Association of DEA Super-Efficiency Estimates with Financial Ratios: Investigating The Case For Chinese Banks. *Omega*, 39(3), 323-334. doi:10.1016/j.omega.2010.08.001

MALİYE FİNANS YAZILARI DERGİSİ

TEMAR - Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar Vakfı

İsmail Paşa Sokak No:47 34718 Koşuyolu – İstanbul

Tel: (0216) 428 78 58 Fax: (0216) 428 78 68

PARA İLE SATILMAZ